

1

1974

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

IV. évfolyam, 1. szám, 1974. január—február

*„Nem az emberek tudata az, amely létünket,
hanem megfordítva, társadalmi létünk az,
amely tudatunkat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatahoz;
Előszó. 1859

Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Ing. Bacsí Sándor
Josip Buljovčić
Dobó Illés
Fehér Kálmán, szerkesztő
Dr. Györe Kornél, főszerkesztő helyettes
Illés Lajos, műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Dr. Rehák László, fő- és felelős szerkesztő
Sági András
Szilágyi Gábor, műszaki szerkesztő
Mr. Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Dr. Bori Imre

Dévícs Imre

Prof. ing. Stjepan Han
Dr. Kis Sándor
Dr. Božidar Kovaček
Dr. Aleksandar Magarašević
Mr. Borivoj Martin
Dr. Mirnics József
Molcer Mátyás
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Mr. Szórád György
Đura Stipić
Dr. Teleki György
Tóth Anna
Tripolszky Géza
Saffer Pál
Dr. Vajda József

A szerkesztőség titkára:
Csonka Júlia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor
tervezték

Készült:

A Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdájában
Újvidék, 1974

TARTALOM

<i>Tóth Anna</i>	Rosa Luxemburgról	7
<i>Đura Knežević</i>	A Vajdasági KSZ Tartományi tisztújító értekezletei küldötteinnek és a Tartományi Bizottság tagjainak szociális és profesz-zionális jellemzői	25
<i>Đurica Acin</i>	A nemzetközi kereskedelem elméletének áttekintése és elemzése	44
<i>Szalma József</i>	Az emberi környezet védelmének jogi eszközeiről a JSZSZK Alkotmánya rendelkezéseinek tükrében	76
<i>Somogyi Sándor</i>	Talajvédelem mint a környezetvédelem részkérdése és az élelemtermelés	86

Műhely

<i>Márton István</i>	Az öngazgatás eszméje	99
<i>Radovan Božović</i>	A holt munka mint a személyi jövedelem elosztási politikájának tényezője	107

Dokumentum

<i>Milan Mali</i>	Blagoje Parović	117
-------------------	-----------------	-----

Tájékoztató

<i>Naste Čalovski</i>	Jugoszlávia külpolitikájáról, a faji megkülönböztetés minden formájának megszüntetéséről, valamint a faji, etnikai és nemzeti kisebbségek problematikájáról	133
-----------------------	---	-----

Szemle

<i>Burányi Nándor</i>	Lőninc Péter: Bánát magyar nyelvű társadalomtudománya a századforduló idején, 1880—1918.	149
<i>Rehák László</i>	Miloš Nikolić öngazgatás-szociológia könyvéről	155
<i>Sisa Irén</i>	Jugoszláv gazdasági jelenségek időszerű problémái c. könyvről	168
<i>Đorđe Milanović</i>	Dr. Ivan Jelić: A Horvát Kommunista Párt 1937—1941.	176

ROSA LUXEMBURG A TŐKEFELHALMOZÁS C. MUNKÁJÁBAN MARX TÁRSADALMI ÚJRATERMELESI ELMÉLETÉRE TETT MEGJEGYZÉSEINK ELEMZÉSE

Marx Károly termékeny munkásságának egyik legjelentősebb megvalósítása társadalmi újratermelési elmélete. E lángeszű meglátását szinte egyaránt értékelik mind a marxista, mind pedig a más betájolású közgazdászok. Mégis, akadt egy marxista közgazdász, aki megkísérelte bíráltnak alávetni ezt az elméletet; Marxnak ez a kritikusa Rosa Luxemburg személyében jelentkezett.

Rosa Luxemburg egyengetni akarta a marxizmus további kiteljesedésének útját, s úgy vélte, ennek egyedüli módja az, hogy a marxizmust is bírálóan közelíti meg, akárcsak a többi világnézetet. Megítélése szerint az újratermelés elmélete Marx egész szellemi tárházának legsebezhetőbb pontja, mivel élete alkonyán fogalmazta meg. Rosa Luxemburg nyíltan kétségbe vonta Marx tételének helytállóságát, és széles körű vitát indított erről a kérdésről.

Rosa Luxemburg talán meg sem értette Marx társadalmi újratermelési elméletének lényegét, mivel a valóságot kereste benne, reális képét a társadalmi újratermelés folyamatának abban a társadalomban, amelyben megbontották a társadalmi újratermelés alaparányait. Nem fogta fel, hogy Marx eszményi helyzetre alkalmazta sémáit, ahogyan a társadalmi újratermelésnek végbe kellene mennie, hogy ne legyenek válságok. Rosa Luxemburg azzal sem volt tisztában, hogy Marxnak absztrakcióhoz kellett folyamodnia, hogy megalkothassa társadalmi újratermelési elméletét.

Mivel az utóbbi időben ismét sokat írnak és beszélnek a társadalmi újratermelés marxi sémájának „sebezhetőségéről”, érdekes témának kínálkozott, hogy figyelmet szenteljünk egyik bírálójának. Célunk nem az, hogy mindenáron megvédjük Marx újratermelési elméletét, hanem hogy tárgyilagosan megvizsgáljuk a bíráló észrevételeket, s ha megítélésünk szerint indokoltak, elfogadjuk őket, ha pedig nem helytállóak, megkíséreljük ezt bebizonyítani.

Marx újratermelési emlétét boncolgatva Rosa Luxemburg az egyszerű újratermelés sémáját elemzi, s első komoly kifogása az, hogy a társadalmi össztermelés két osztályra tagozódik (I. osztály a termelési eszközök termelése, II. osztály a fogyasztási cikkek termelése).

Mint ismeretes, Marx az egyszerű újratermelés sémáját így állította fel:

I. $4000c + 1000v + 1000m = 6000$ (termelési eszközök)

II. $2000c + 500v + 500m = 3000$ (fogyasztási cikkek)

Marx az aranytermelést a társadalmi újratermelés I. osztályába sorolta, tehát abba a kategóriába, amely a termelési eszközök termelését öleli fel. Rosa Luxemburg ehhez hozzáfűzi: „Ez csak annyiban helyes, amennyiben az aranytermelést fémtermelésnek tekintjük, azaz ipari anyagnak (ékszer, fogtömés stb.). Az arany mint pénz nem fém, hanem az absztrakt társadalmi munka megtestesítője, s ebben a megjelenési formájában nem tekinthető sem termelési eszköznek, sem pedig fogyasztási cikknek. Egyébként is, elég egy pillantást vetni magára az újratermelési sémára, hogy kiderüljön: mennyi bajt okozna, ha a csereeszközöket összetévesztenénk a termelési eszközökkel.”¹

Erre a megjegyzésre olyképpen válaszolhatunk, hogy némileg felfcseréljük Rosa Luxemburg szavait: ez csak annyiban helyes, amennyiben az aranytermelést pénztermelésnek tekintjük. Rosa Luxemburg észrevétele csak akkor helytálló, ha az aranyon pénzt értünk. Az arany azonban nemcsak pénz, hanem áru is, méghozzá különleges áru, amely az általános egyenérték szerepét tölti be. Mi azonban Rosa Luxemburg fejtegetését az aranynak mint pénznek a termelése szempontjából vizsgáljuk, mert úgy véljük, hogy semmilyen megjegyzést sem tett az aranynak mint termelési eszköznek termelésére.

Rosa Luxemburg azzal folytatja elemzését, hogy bevezeti a III. osztályt is, illetve az arany (pénz) termelésének osztályát, s módosítja Marx újratermelési sémáját:

I. $4000c + 1000v + 1000m = 6000$ termelési eszközökben

II. $2000c + 500v + 500m = 3000$ fogyasztási cikkekben

III. $20c + 5v + 5m = 30$ pénzeszközökben

Rosa Luxemburg ezzel a sémával akarta szemléltetni annak lehetetlenségét, hogy azonos mértékben menjen végbe a csereművelet, és ebből kifolyólag az újratermelési folyamat, mert a termelési eszközökből az össz-szükséglet 6020 (az I. osztályban 4000, a II. osztályban 2000 és a III. osztályban 20), a termelés az I. osztályban pedig 6000. Ugyanez vonatkozik a fogyasztási cikkek termelésére, mivel a társadalom szüksége 3010 (az I. osztályban 2000, a II. osztályban 1000 és a III. osztályban 10), a II. osztályban a termelés pedig 3000.

Ha így van, akkor egészében megdől Marx társadalmi újratermelési elmélete, mert az egyszerű újratermelés folyamatának lehetetlenülése maga után vonja a bővített újratermelés Marx adta magyarázatának felborulását is, mivel a bővített társadalmi újratermelés marxi sémája az egyszerű újratermelés sémáján alapul.

Rosa Luxemburg azonban mégsem végzett alapos elemzést, mert nem vette tekintetbe a pénz egyik funkcióját, a pénzkincset, jóllehet Marx éppen ezzel világította meg a kérdést, de hadd mondja el ezt ő maga: „Tegyük fel, hogy egy fonalgyáros 5v-t fizetett munkásainak, s ezek ennek fejében – az értéktöbbletet figyelmen kívül hagyva – 5 értékű fonalterméket adnak neki; a munkások 5-ért vásárolnak IIc-től, ez utóbbi 5 pénzért fonalat vásárol az I. osztálytól, s ily módon az 5v pénzben visszatér a fonalgyárosokhoz. Az imént feltételezett esetben viszont Ia (így jelöljük az aranytermelőt) 5v-t előlegez munkásainak olyan pénzben, amely már korábban a forgalomhoz tartozott; ezek a pénzt létfenntartási cikkekre költik; de az 5-ből csak 2 tér vissza a II. osztálytól Ia-hoz. Ia azonban éppúgy megkezdheti ismét az újratermelési folyamatot, mint a fonalgyáros, mert a munkásai 5 értéket termeltek neki aranyban, ebből 2-t eladott, 3 aranyban van meg nála, tehát csak érmévé kell verni vagy bankjegyekké átváltoztatni, hogy közvetlenül, a II. osztály minden további közvetítése nélkül, egész változó tőkéje ismét pénzformában legyen meg nála. De már az évi újrateermelésnek ennél az első folyamatnál változás következett be a valóban nagy, potenciálisan a forgalomhoz tartozó pénztömegében. Feltételeztük, hogy IIc mint anyagot megvett 2v (Ia)-t, 3-at pedig mint a változó tőke pénzformáját Ia ad ki a II. osztályon belül ismét. Az új aranytermelés által szolgáltatott aranytömegből tehát 3 a II. osztálynál maradt és nem áramlott vissza az I. osztályhoz. A feltevés szerint a II. osztály kielégítette aranyanyagszükségletét. A 3 nála maradt, mint aranykincs. Mivel ez a 3 arany nem lehet eleme a II. osztály állandó tőkéjének, s mivel a II. osztály már eleve rendelkezett elegendő pénztőkével a munkaerő megvásárlására; mivel továbbá ennek a pótlólagos 3a-nak semmi funkciója sincs a IIc-n belül, amelynek egy részére kicserélték – a kopási elem kivételével (csupán arra szolgálhatna, hogy a kopási elemet pro tanto pótolja, ha IIc (1) kisebb, mint IIc (2), ami véletlen); másrészt pedig, éppen a kopási elem kivételével, az egész IIc áruterméket I (v+m) termelési eszközökre kell átváltani – ezért ezt a pénzt II c-ből teljesen át kell vinni II m-be, akár létfenntartási cikkeken, akár luxuscikkeken van meg az utóbbi, s vele szemben megfelelő áruértéket kell átvinni II m-ből II c-be. Eredmény: az értéktöbblet egy részét pénzkincsként raktározzák fel.”²

Marx e magyarázatát elemezve Rosa Luxemburg megjegyzi: „Marx most azzal a feladattal bízta meg a II. osztály tőkéseit, hogy a kapott 5

pénzért Ia-tól „aranyanyagot” vásároljanak, így tehát az arany a pénztermelésből átkerül az ipari termelésbe, amelynek a pénztermeléshez annyi köze van, mint a cipőkrémgyártáshoz; mivel azonban az Ia-tól átáramlott 5v-ből 3 még mindig a II. osztály tőkéseinél maradt, akik nem tudnak vele mit kezdeni, mert nem lehet eleme állandó tőkéjüknek, ezért ezt a pénzt – mint Marx állítja – kincsként raktározzák fel... Ez a felesleg – ki tudja miért – a tőkések *élelmezési* (aláhúzta T. A.) tételének rovására keletkezik, akiknek önmegtartóztatást, lemondást kellene gyakorolniuk, de korántsem azért, hogy bővítsék saját értéktöbblet-termelésüket, hanem hogy elegendő létfenntartási eszköz maradjon az aranytermelő munkások számára.”³

Teljesen helytálló Rosa Luxemburg állításának első része, miszerint az aranynak mint pénznek termelése semmilyen összefüggésben sincs az aranynak mint termelési eszköznek termelésével, s ha különválasztjuk az aranynak mint pénznek termelését, akkor nem lehet megújítani az egyszerű újratermelést, tekintet nélkül arra, hogy az aranyat kincsként raktározzuk-e fel, vagy sem.

Induljunk ki Rosa Luxemburg sémájából:

$$\text{I. } 4000c + 1000v + 1000m = 6000$$

$$\text{II. } 2000c + 500v + 500m = 3000$$

$$\text{III. } 20c + 5v + 5m = 30$$

és elemezzük a csere folyamatát.⁴

Ha az I. és a II. osztályban nem raktározódik fel pénzkincs akkor kettőjük között végbemegy a csere, s mindkettő megújítja termelési eszközeit, és realizálódik a II. osztály termelése, de ebben az esetben az aranytermelők nem újíthatják meg állandó tőkéjüket, s fogyasztási cikkekben sem elégíthetik ki szükségleteiket, azaz nem ismételtetik meg az egyszerű újratermelést.

Ha azonban pénzkincs halmozódik fel, ami lehetővé teszi a III. osztály termelésének realizálását, akkor – jóllehet elegendő pénzeszköz áll rendelkezésre – nem újíthatók meg a termelési eszközök, mert ezek iránt a kereslet 6020, a kínálat meg 6000. Ha ugyanis az I. osztály 20-ért vásárol aranyat, akkor a III. osztály megújítja termelési eszközeit, ellenben az történik hogy vagy az I. osztály nem újítja meg mind a 4000c-t, hanem csak 3980c-t, vagy pedig a II. osztály 2000c helyett 1980c-t vehet, mivel a piacon nincs több termelési eszköz. A II. osztály értékesíthetné egész termelését, azaz 3000-t, mert termékei iránt a kereslet 3020. Úgy tekinthetjük, hogy ebben az esetben a fogyasztási cikkek kereslete ki van elégítve, mert mindhárom osztály munkásai 1505 értékegységben igényelnek fogyasztási cikkeket, a tőkések meg az értéktöbblet egy részét kincsként felhalmozhatják, és 1495-tel kielégíthetik a fogyasztási cikkekből való szükségletüket. Most áll az, amit az előbb megállapítottunk: jóllehet a

II. osztály termelői pénzzel rendelkeznek, 2000c helyett csak 1980c-t tudnak megújítani, ha az I. osztály megújította termelési eszközeit. A következtetés tehát az, hogy a III. osztály (aranytermelés) létrehozása lehetetlenné teszi az egyszerű újratermelés megújítását. Egy pillanatra úgy tűnik, mintha helyénvaló volna Rosa Luxemburg másik állítása is.

Ezt a megállapítást mégsem fogadhatjuk el. Ha ugyanis Rosa Luxemburg bevezeti a III. osztályt, akkor az I. és a II. osztályban nem hagyhatja meg ugyanazokat az arányokat. Megítélésünk szerint Marx nem azért állította fel sémáját, hogy megmutassa, miként megy végbe a valóságban a társadalmi újratermelés folyamata, hanem azt akarta szemléltetni, hogyan teremthető meg az egyensúly a társadalmi újratermelésben. Ezért figyelembe kell vennünk az *arányokat*, amelyek lehetővé teszik a társadalmi újratermelés *zavartalan* folyamatát, s úgy véljük, az egyensúly fennáll, ha az I. és a II. osztály elegendő eszközt termel, hogy kielégítse a társadalmi szükségleteket, így hát az aranytermelők követelményeit is. Ha bevezetjük a III. osztályt, akkor a séma nem maradhat ugyanaz, mint a két osztály létezésének esetében.⁵ Véleményünk szerint az alábbi séma megfelel céljának:

$$\text{I. } 4000c + 1000v + 1000m = 6000$$

$$\text{II. } 1500c + 375v + 375m = 2250$$

$$\text{III. } 500c + 125v + 125m = 750$$

A sémában alapvető feltevés az, hogy minden osztály értéktöbbletének 50 százalékát pénzként felhalmozza, illetve Marx szavaival élve, kincsként felraktározza. Ez azt jelenti, hogy az I. osztály 500, a II. osztály 187,5, a III. osztály pedig 62,5 értékegységet vált át arannyá.

Ebből a feltevésből kiindulva bebizonyítjuk, hogy helyreállt az egyensúly az újratermelés folyamatában, azaz megújítható az egyszerű újratermelés. Tudniillik a termelési eszközökből a szükséglet 2250 (az I. osztályban $1000v + 500m$, a II. osztályban $375v + 187,5m$ és a III. osztályban $125v + 62,5m$), a II. osztály pedig éppen ennyit termelt, végül az aranyból a szükséglet 750 (az I. osztályban 500, a II. osztályban 187,5 a II. osztályban pedig 62,5), mint amennyi a III. osztály termelése is.

Az osztályok közötti csere tehát így alakulna: 1) Az I. osztály 1500 értékű (a munkások 1000, a tőkések 500) fogyasztási cikket vásárol a II. osztályból. 2) A II. osztály ugyanezért az összegért termelési eszközöket vásárol az I. osztálytól.

3) Az I. osztály 500 értékű aranyat vásárol a III. osztálytól.

4) A III. osztály 500 értékű termelési eszközt vásárol az I. osztálytól.

5) A III. osztály 185,5 értékű (a munkások 125, a tőkések 62,5) fogyasztási cikket vásárol a II. osztálytól.

6) A II. osztály 187,5 értékű aranyat vásárol a III. osztálytól.

7) Marad még 4000 az I. osztályban és 562,5 a II. osztályban, de ez maguknak az osztályoknak a keretében realizálódik, azaz nem cserélik ki egymás között.

Íme, az átváltás osztályonként:

AZ I. OSZTÁLY REALIZÁLÁSA

Realizálva a II. osztályban	1500 (2)
Realizálva a III. osztályban	500 (4)
Realizálva az I. osztály keretében	4000 (7)
	6000

A II. OSZTÁLY REALIZÁLÁSA

Realizálva az I. osztályban	1500 (1)
Realizálva a III. osztályban	187,5 (5)
Realizálva a II. osztály keretében	562,5 (7)
Összforgalom = össztermelés	2250,0

A III. OSZTÁLY REALIZÁLÁSA

Realizálva az I. osztályban	500 (3)
Realizálva a II. osztályban	187,5 (6)
Realizálva a III. osztály keretében	62,5 (7)
Összforgalom = össztermelés	750,0

Leszögezzük még azt a tényt, hogy az I. osztályban 500, a II. osztályban 187,5, a III. osztályban pedig 62,5 maradt aranyban, ami pénzként halmozódott fel, s nem változtatható át anyaggá, mert hiányzanak a pótlólagos eszközök a termelésre és a fogyasztásra. Ezzel bebizonyítottuk, hogy az egyszerű újratermelés végbemehet abban az esetben is, ha az aranytermelést külön osztályba soroljuk, jobban mondva kimutattuk, mi kell ahhoz, hogy ezek között a feltételek között is végbemenjen az egyszerű újratermelés.

Amennyiben a pénzként felhalmozott arany anyaggá változhat át, ezt az I. osztály teheti meg, olyképpen, ahogyan azt Marx leírja a bővített újratermelés elemzésében, egyelőre azonban az egyszerű újratermelésnél maradunk.

Rosa Luxemburnak azt rójuk fel, hogy amikor felfedte Marx magyarázatának fogyatékoságait, nem vett magának fáradságot, hogy olyan sémát alakítson ki, amely megteremti az osztályok piaci egyensúlyát az egyszerű újratermelés körülményei között.

Rosa Luxemburg megjegyzéseit vizsgálva nem kerülhettük el a kérdést: vajon azért támadt-e az ötlete, hogy bírálja Marx újratermelési elméletét,

mert kétségbe vonta helytállóságát, vagy az ő idejében a helyzet olyanmire megváltozott, hogy szükségszerűen ellenőriznie kellett Marx elméletét?

Úgy hiszem, Rosa Luxemburg megérezte, hogy valami megváltozott éppen a pénz tekintetében, és hogy az egyszerű újratermelés valóban nem Marx sémája szerint megy végbe, ugyanakkor azonban az a véleményem, hogy Rosa Luxemburg az újratermelés marxi sémáját nem annak a marxi meglátásnak a fényében bírálta el, miszerint a pénz arany, az arany azonban nem pénz.

Mi Rosa Luxemburg megjegyzéseit azok között a körülmények között vizsgáltuk, amikor a pénz arany volt, és bebizonyítottuk, hogy Rosa Luxemburnak igaza volt, amikor úgy vélekedett, hogy az aranytermelést külön osztályba kell sorolni, ami szerintem nem lehet ok Marx társadalmi újratermelési elméletének tagadására.

Megkíséreljük, hogy Marx újratermelési elméletét megvizsgáljuk az aranyvaluta és a papírpénz érvényességének körülményei között.

Legelőbb felvetjük a kérdést, vajon az arany pénz gyanánt szerepel-e ma is?

Ha megvizsgáljuk, hogy egy adott ország határain belül milyen fizetési eszközök használatosak, kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy az arany nem tölti be ezt a szerepet, sőt a világon mindenütt megszűntették a papírpénz aranyfedezetét. Ebben a vonatkozásban tehát az arany nem tekinthető pénznek.

Ha pedig a nemzetközi elszámolásokat vesszük szemügyre, arra a megállapításra jutunk, hogy devizákban bonyolódnak le, de az arany is fizetési eszközként szerepelhet, ha érmét vernek belőle, illetve ha valutáért értékesítik. Eszerint a következtetés az, hogy az arany közvetlenül betöltheti a pénz funkcióját.

Ezek után felvetődik a kérdés, hogy az új viszonyok között meg kell-e maradni az aranytermelési osztálynak. Igenlő választ kell adnunk. Ezt az osztályt mindaddig meg kell tartani amíg az arany akár képletesen is pénzként szerepel. A következő kérdés az, hogy Marx újratermelési elmélete módosul-e a papírpénz érvényességének körülményeiben? Szerintünk formálisan nem történik változás, hisz nem szükséges új osztályt felállítani a papírpénz számára, mert valójában nem is árusítják. A papírpénz termelői (a jegybankok) költségeiket az értéktöbbletből fedezik, akárcsak a közoktatás, közművelődés stb.

Lényegi kérdés az, hogy a forgalomba hozott pénzmennyiség hogyan befolyásolja a társadalmi termelés anyagi megújításának folyamatát, s hogy az osztályok kölcsönös arányai megváltoznak-e.

Úgy véljük, hogy semmilyen lényeges változásra sem kerül sor, ha a forgalomba hozott pénznek megvan az árufedezete. A probléma azonban

nem olyan egyszerű, mert kérdés, hogy mi történik abban az esetben, ha új vagy pótlólagos pénzmennyiséget bocsátanak ki, amelynek nincs árufedezete? Ez elkerülhetetlenül maga után vonja a már előállított áru drágulását. Ha minden áru áremelkedése egyidőben következik be, akkor semmilyen aránytalanság sem bolygatja meg a termelési eszközök anyagi megújítását. Meg kell azonban jegyezni, hogy a valóságban ez soha sincs így, mert az árak különböző mértékben emelkednek. Ennek következményeként aztán a társadalmi újratermelés folyamatában aránytalanság jelentkezik, s feltehetően infláció is.

A végkövetkeztetés tehát az lehetne, hogy a papírpénz érvényességének körülményei között megbomlanak a társadalmi újratermelés arányai, s ezért Marx elmélete sem fogadható el. Marx azonban elméletében elhatárolta magát ettől az eshetőségtől, mivelhogy a társadalmi újratermeléssel kapcsolatos egyik feltevése: az árak változatlansága, azaz állandósága. Nem tudhatjuk, hogy Marx a társadalmi újratermelést elemezve azért épített erre a megszorításra, mert szem előtt tartotta ezt a problémát vagy pedig egyszerűen mellőzte, a tények azonban mellett szólnak, hogy tudatában volt annak, milyen következményekkel járna az árak egyenetlen emelkedése. Másrészt Marx nem volt azon a véleményen, hogy a forgalomba hozott pénzmennyiség determinálja az árakat, hanem ennek ellenkezőjét vallotta. Állítását elfogadhatjuk azzal a módosítással, hogy az említett probléma valószínűleg nem jelentkezne, ha az árak határoznák meg a pénzmennyiséget. Újabb kérdésként felvetődik azonban, hogy a jegybankok (legalább a tervgazdaságban) pontosan megállapíthatják-e, hogy mekkora pénzmennyiséget kell forgalomba hozni?

Szerintünk ez lehetetlen, legalábbis rövid időszakra, az arányok állandó megbontásával azonban meg lehet teremteni az egyensúlyt, akár egy pillanatra is. Tehát bizonyos egyensúlyeltolódás szükséges, hogy helyreálljon az egyensúly.

Megjegyzések a bővített újratermelés elméletére

Marx bővített újratermelési sémáját elemezve Rosa Luxemburg igen helyesen megállapította, hogy az I. osztály feltételezi a II. osztály bővítését (felhalmozását): „Hogy egyáltalán felhalmozni lehessen, a II. osztálynak minduntalan annyival növelnie kell állandó tőkéjét, amennyit az I. osztály befektet, először az értéktöbblet elfogyasztott részének pótlólagos növelésére, másodszor a változó tőke gyarapítására.⁶ Meg kell jegyeznünk, arra a következtetésre jutottunk, hogy az értéktöbblet felhalmozási rátája mindkét osztályban egyforma, ha az értéktöbblet szerves összetétele és rátája is ugyanaz, amit számtanilag bebizonyíthatunk. Rosa Luxemburg

a bővített újratermelés törvényszerűségeit tanulmányozva több sémát is megvizsgált, mi azonban csak egy sémával szemléltetjük valahány megállapításunkat. Induljunk ki a társadalmi újratermelés alábbi sémájából:

$$\text{I. } 4400c + 1100v + 1100m = 6600$$

$$\text{II. } 1600c + 800v + 800m = 3200$$

$$9800$$

Tegyük fel, hogy az év végén az I. osztály – a tőke szerves összetételének változatlan értékviszonyai mellett – 50 százalék értéktöbbletet halmoz fel. Ebben az esetben a következő sémát kapjuk (tefa = a tőkések egyéni fogyasztási alapja):

$$\text{I. } 4400c + 1100v + 550 \text{ tefa}$$

$$440c_1 + 110v_1$$

$$4840c + 1210v + 550 \text{ tefa} = 6600$$

Az I. osztályban való felhalmozás után a II. osztály az újratermelésre csak a következő értékben biztosíthat tőkét: $1100 \text{ Iv} + 10v_1 + 550 \text{ tefa} = 1760$

Így hát a II. osztály 1760 értékű termelési eszközt vásárolhat, vagyis a II c-ben 160-t felhalmozhat.

$$\text{II. } 1600c + 800v + 560 \text{ tefa}$$

$$160c_1 + 80v_1$$

$$1760c + 880v + 560 \text{ tefa} = 3200$$

Eszerint a második évben a társadalmi újratermelés sémája így alakul:

$$\text{I. } 4840c + 1210v + 1210m = 7260$$

$$\text{II. } 1760c + 880v + 880m = 3520$$

$$10780$$

A második év végén az I. osztályban ismét 50 százalék értéktöbbletet halmozunk fel

$$\text{I. } 4840c + 1210v + 605 \text{ tefa}$$

$$484c_1 + 121v_1$$

$$5324c + 1331v + 605 \text{ tefa} = 7260$$

$$\text{II. } 1760c + 880v + 616 \text{ tefa}$$

$$176c_1 + 88v_1$$

$$1936c + 968v + 616 \text{ tefa} = 3520$$

A harmadik évben a séma így alakul:

$$\text{I. } 5324c + 1331v + 1331m = 7986$$

$$\text{II. } 1936c + 968v + 968m = 3872$$

$$11\ 858$$

Ha az I. osztályban továbbra is 50 százalék értéktöbbletet halmozunk fel, akkor az újratermelés a következőképpen megy végbe:

$$\text{I. } 5324c + 1331v + 665,5 \text{ tefa}$$

$$532,4c_1 + 133,1v_1$$

$$5856,4c + 1464,1v + 665,5 \text{ tefa} = 7986$$

$$\text{II. } 1936c + 968v + 677,6 \text{ tefa}$$

$$193,6c_1 + 96,8v_1$$

$$2129,6c + 1064,8v + 677,6 \text{ tefa} = 3872$$

A negyedik évben a séma:

$$\text{I. } 5856,4c + 1464,1v + 1464,1m = 8784,6$$

$$\text{II. } 2129,6c + 1064,8v + 1064,8m = 4249,2$$

$$13\,033,8$$

és továbbá:

$$\text{I. } 5856,4c + 1464,1v + 732,05 \text{ tefa}$$

$$585,64c_1 + 146,41v_1$$

$$6442,04c + 1610m, 51v + 732,05 \text{ tefa} = 8784,6$$

$$\text{II. } 2129,6c + 1064,8v + 745,36 \text{ tefa}$$

$$212,96c_1 + 106,48v_1$$

$$2342,56c + 1171,28v + 745,36 \text{ tefa} = 4249,2$$

Az ötödik évben:

$$\text{I. } 6442,04c + 1610,51v + 1610,51m = 9663,06$$

$$\text{II. } 2342,56c + 1171,28v + 1171,28m = 4685,12$$

$$14\,348,18$$

Rosa Luxemburg a bővített újratermelési sémáját elemezve megállapítja, hogy a termelés növelése megköveteli a fizetőképes kereslet emelkedését is, majd megjegyzi: „Marx sémája szerint a folyamat az első osztálynál, a termelési eszközök temelésénél kezdődik. Kinek kellene a megsokszorozott termelési eszközök? A séma válasza: a II. osztálynak, hogy több létfenntartási terméket állíthasson elő. S vajon kinek van szüksége a több létfenntartási termékre? A séma válasza: éppen az I. osztálynak, mert most több munkást foglalkoztat. Szemmel láthatólag körben forgunk. Több fogyasztási cikket termelni azért, hogy több munkást lehessen eltartani, és több termelési eszközt előállítani csupán azért, hogy a több munkást foglalkoztatni lehessen – ez a tőkések számára képtelenség.”⁷

Rosa Luxemburg elemzését a munkásosztálynál kezdi, s indokoltan állapítja meg: nem azért termelnek annyit, hogy a munkásosztályt el-
lássák, ellenkezőleg, a munkások azért tarthatják fenn magukat, mert „munkaerejük a kereslet adott körülményei között megtermékenyülhet.”⁸ Eszerint a tőkés termelés kiindulópontja nem a munkások száma és szükséglete. A fizetőképes kereslettel foglalkozva Rosa Luxemburg tovább kutatja a lehetséges fogyasztókat. Vizsgálódása kiterjed a nem

termelő lakosság kategóriájára (az orvosokra, ügyvédekre, alkalmazottakra, papaságra, hadseregére), s helyesen állapítja meg, hogy ezeket a kategóriákat a tőkésék tartják el, kivételesen a munkások is, tehát nem növelhetik a fizetőképes keresletet.

Magunk is megkérdezzük, kinek kell a bővített újratermelés? A lehetséges válaszok egyike Marxtól ered, melyet Rosa Luxemburg is megemlít. Ugyanakkor azt sugalmazza, hogy körben forgunk. Ez igaz, de ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy elsődleges a fizetőképes kereslet, amelyet a társadalmi újratermelés sémájának ki kell mutatnia, akkor gyorsan rájövünk, hogy a kereslet determinált, s önmagától nem változik, hanem csak abban az esetben, ha emelkedik a foglalkoztatottak száma, és növeli a fizetőképes keresletet. Ez csak úgy érhető el, ha mindenképpen felhalmozást végzünk a termelés bővítésére, méghozzá éppen az I. osztályban, mert enélkül a II. osztály aligha termelhet többet. A II. osztály csak újabb termelési eszközökkel növelheti termelését, míg az I. osztály számára elegendő az új munkaerő is, amelyből a tőkés felhalmozás törvényszerűsége alapján mindig elegendő a kínálat. Ez egyben válasz Rosa Luxemburnak arra a kérdésére is, hogy miért éppen az I. osztály határozza meg a termelés bővítését. Egyébként a szocialista országok gyakorlata megerősítette e megállapításunkat, mert éppen az I. osztály termelésének fokozásával a szocialista országok igen rövid idő alatt kifejlesztették termelőerőiket. Nyilvánvaló, hogy Rosa Luxemburg sokkal nehezebben juthatott erre a következtetésre, tekintettel arra, hogy jóval korábban élt, és a társadalmi folyamatokat előre kellett látnia, mi meg csak leírjuk őket, miután végbementek.

Valószínűleg ez is egyik oka annak, hogy Rosa Luxemburg abban a meggyőződésben élt, miszerint a szocialista országok elsődlegesen a fogyasztási cikkek termelését fejlesztik. A gyakorlat ennek ellenkezőjéről tanúskodik.

Kissé eltávolodtunk a szemügyre vett kérdéstől: kinek bővíteni a termelést? Megjegyeztük, hogy az egyik *lehetséges* válasz Marxtól ered. Mi történik azonban akkor, ha nincs elegendő munkaerő, ami egyébként egyes országokban már előfordul? Megveheti-e a meglevő munkaerő a pótlólag előállított termékeket? Szerintünk ez lehetetlen, még abban az esetben is, ha elvégzik a nemzeti jövedelem újraelosztását a munkások javára, mert a nemzeti jövedelem mérete adva van, és az újraelosztás nem növelheti a keresletet. Ha ezt lehetségesnek tartanánk, akkor Say elméletét képviselnénk, miszerint minden termelés létrehozza saját keresletét is, amit azonban a gyakorlat megcáfol. De akkor kinek termelnek? Erre később válaszolunk, miután elemeztük Rosa Luxemburg arra irányuló kísérletét, hogy megoldja ezt a problémát.

Ezzel foglalkozva Rosa Luxemburg kikövetkeztette, hogy az érték-

többletet azok a rétegek realizálhatják, amelyek nem termelnek tőkés módon. Alapul véve Marxnak azt az állítását, hogy a tőkés termelésnek munkás tartalékhadra van szüksége, Rosa Luxemburg megállapítja, hogy a lakosság természetes szaporodása nem biztosítja ezt a tartaléksereget, ezért a munkásokat az országok nem tőkés rétegeiből kell toborozni. Ez a tétel valójában azt jelenti, hogy alaptalan Marx absztrakciója az úgynevezett tiszta kapitalizmusról. Rosa Luxemburnak nincs igaza; jól lehet a problémát minden vonatkozásában feltárta, mégsem sikerült megoldania. Később még visszatérünk rá, és bebizonyítjuk, hogy a tőkés termelési mód munkás tartalékhatat is „termel”, ami éppen a tőkés felhalmozás következménye.

Amikor e tézist kifejtette, Rosa Luxemburg egyszer sem tette fel a kérdést: mi történik abban az esetben, ha a tőkés rend jóval több országban lesz jelen, mint a nem tőkés rend, de mint nagy forradalmár valószínűleg fel sem tételezte, hogy a tőkések sokáig uralmon maradhatnak; egyébként is, miért keresett volna megoldást annak a rendszernek megmentésére, amely ellen harcolt.

Rosa Luxemburnak sehogyan sem sikerült megválaszolni az általa minduntalan felvetett kérdést: kinek termelni? Véleményem szerint ezt a kérdést így kell megfogalmazni: mi a tőkés termelés célja? A profit. S hogyan növelhető? A termelés bővítésével, ami azonban növeli a kizsákmányoltak számát, illetve azok számát, akik a profitot létrehozzák.

Rosa Luxemburg elemzésében alapvető hibát vétett a tőkés termelés céljának meghatározásakor. A tőkés termelés célja nem a társadalmi szükségletek kielégítése, mint ő állítja, hanem a *profit*.

Az értéktöbbslet alakulásának elemzése azonnal rávilágít a termelés bővítésének rendeltetésére.

ÉRTÉKTÖBBLET				
I. osztály			II. osztály	
Év	összeg	index	összeg	index
1.	1100	—	800	—
2.	1210	110	880	110
3.	1331	110	968	110
4.	1464,1	110	1064,8	110
5.	1610,51	110	1171,28	110

Mint a táblázatból látható, ha az értéktöbbslet felhalmozási rátája 50, akkor az értéktöbbslet évi növekedésének rátája 10.

Még csak az marad hátra, hogy megvizsgáljuk miként változik a tőkések egyéni fogyasztási alapja:

I. osztály			II. osztály	
Év	összeg	index	összeg	index
1.	500	—	560	—
2.	606,5	110	616	110
3.	665,5	110	677,6	110
4.	732,05	110	745,36	110
5.	805,1	110	819,90	110

Eszerint a társadalmi újratermelés marxi sémája jól szemlélteti a tőkés termelési mód alapvető elvének, profitnak megvalósulását. A gazdasági túltermelési válságok szemléltetik a legjobban azt, hogy a tőkés társadalom kizárólagos célja a mind nagyobb profit megvalósítása. Úgy véljük, hogy a többtermelés problémája egyáltalán nem jelentkezne, ha a termelés csakis a társadalmi szükségletek kielégítését szolgálná. Természetesen a túl-méretezett pénzkibocsátás miatt azért arányeltolódások jelentkezhetnének az osztályok között, mint azt egyébként már megállapítottuk.

Rosa Luxemburg következő megjegyzése a tőke szerves összetételére vonatkozik, amellyel a felhalmozás történik: „Legelőbb is a séma semmiképpen sem veszi tekintetbe a munkatermelékenység állandó növekedését, hanem a felhalmozás ellenére évről évre változatlanul megtartja a tőke szerves összetételét, illetve a termelési folyamatnak egyugyanazon műszaki alapját. Ez az eljárás magában véve teljesen megengedhető, ha egyszerűsíteni kell az elemzést. A mellőzött műszaki változásokkal, amelyek a tőkefelhalmozással egyidőben mennek végbe, és amelyek elválaszthatatlanok tőle, legalább utólag számolni kell, amikor a társadalmi össztermék és általános újratermelés realizálásának konkrét feltételeit vizsgáljuk. Ha figyelembe vesszük a munkatermelékenység emelkedését, akkor valójában a társadalmi össztermék – mind a termelési eszközök, mind pedig a fogyasztási cikkek termelése – még gyorsabb ütemben növekedik, mint az össztermék, ahogyan azt a séma mutatja.”⁹

Rosa Luxemburg tételének elemzésére a következő sémát alkalmazzuk:

$$\text{I. } 4400c + 1100v + 1100m = 6600$$

$$\text{II. } 1600c + 880v + 800m = 3200$$

$$9800$$

Tegyük fel, hogy az I. osztályban állandóan 50 százalék értéktöbblet halmozódik fel, a tőke szerves összetételének állandó növekedése mellett (5:1, 6:1, 7:1 és 8:1).

5:1

$$\begin{array}{l} \text{I. } 4400c + 1100v + 550 \text{ tefa} \\ 458c_1 + 92v_1 \end{array}$$

$$4858c + 1192v + 550 \text{ tefa} = 6600$$

$$\begin{array}{l} \text{II. } 1600c + 800v + 630 \text{ tefa} \\ 142c_1 + 28v_1 \end{array}$$

$$1742c + 828v + 630 \text{ tefa} = 3200$$

6:1

$$\text{I. } 4858c + 1192v + 1192m = 7242$$

$$\text{II. } 1742c + 828v + 828m = 3398$$

$$10 \ 640$$

$$\begin{array}{l} \text{I. } 4858c + 1192v + 596 \text{ tefa} \\ 511c_1 + 85v_1 \end{array}$$

$$5369c + 1277v + 596 \text{ tefa} = 7242$$

$$\begin{array}{l} \text{II. } 1742c + 828v + 675 \text{ tefa} \\ 131c_1 + 22v_1 \end{array}$$

$$1873c + 850v + 675 \text{ tefa} = 3398$$

7:1

$$\text{I. } 5369c + 1277v + 1277m = 7923 ,$$

$$\text{II. } 1873c + 850v + 850m = 3573$$

$$11496$$

$$\begin{array}{l} \text{I. } 5369c + 1277v + 639 \text{ tefa} \\ 559c_1 + 80v_1 \end{array}$$

$$5928c + 1357v + 639 \text{ tefa} = 7923$$

$$\begin{array}{l} \text{II. } 1873c + 850v + 709 \text{ tefa} \\ 123c_1 + 18v_1 \end{array}$$

$$1996c + 868v + 709 \text{ tefa} = 3573$$

8:1

$$\text{I. } 5928c + 1357v + 1357m = 8642$$

$$\text{II. } 1996c + 868v + 868m = 3732$$

$$12 \ 374$$

$$\begin{array}{l} \text{I. } 5928c + 1375v + 679 \text{ tefa} \\ 604c_1 + 75v_1 \end{array}$$

$$6532c + 1432v + 679 \text{ tefa} = 8642$$

$$\begin{array}{l} \text{II. } 1996c + 868v + 739 \text{ tefa} \\ 115c_1 + 14v_1 \end{array}$$

$$2111c + 882v + 739 \text{ tefa} = 3732$$

Ezzel a példával megmutattuk, hogy Rosa Luxemburnak igaza van. Az állandó tőke szemmel láthatóan gyarapodik, azaz fokozódik a munkatermelékenység is, de a tőke szerves összetételének mind ütemesebb növekedése miatt aránylag kevesebb jut a változó tőkére, s mivel ez a felhalmozás a valóság tükré, ezért maga a tőkés felhalmozás biztosítja a munkás tartalékseréget. A jelenkori eseményeket szemlélve felvetődik a kérdés, hogy a vietnami háború nem egyik megoldási módja-e az Amerikai Egyesült Államok munkanélküliségének.

Marx a tőkefelhalmozást nem vizsgálta a tőke szerves összetétele növekedésének vetületében, legalábbis ezt nem vezette végig az újratermelési sémában, de ha teljesen befejezte volna művét, feltehetően ugyanazokra a megállapításokra jutott volna, mint Rosa Luxemburg, akinek következtetései nem cáfolják meg Marxot, hanem a reális folyamatokat hozzáidomítják újratermelési elméletéhez.

Rosa Luxemburg az említett megjegyzésein kívül bebizonyította, hogy aránytalanság jelentkezik az osztályok között, ha a felhalmozással, a tőke szerves összetételével egyidőben az értéktöbbletráta is növekedik.

Ez az állítás helyes, szem előtt kell azonban tartani, hogy ha a fogyasztási cikkekből állandóan felesleg mutatkozik, akkor a tőke ebből az osztályból átáramlik az I. osztályba, s ha rövid időre is, de helyreáll az egyensúly.

Összegezés

Ebben az összegezésben megemlítettük úgyszólván az összes lényeges megjegyzéseket, amelyeket Rosa Luxemburg Marx társadalmi újratermelési elméletéhez fűzött. Ezért az összegezéskor nem szeretnénk megismételni a kifejtett álláspontokat.

Láthattuk, hogy Rosa Luxemburg legtöbb észrevétele, megítélésünk szerint, nem helytálló, s akkor sincs egészen igaza, amikor úgy vélekedik, hogy Marx nem munkálta ki teljesen társadalmi újratermelési elméletét.

Marx álláspontjait a gyakorlat igazolta, tekintet nélkül arra, hogy meglátásunk szerint tételesen nem ellenőrizhetők, mivel Marx igen gyakran élt az elvonatkoztatás módszerével, elsősorban társadalmi újratermelési elméletének felállításakor, ennek ellenére modellja zseniális ábrázolása a társadalmi újratermelés folyamatának, és rávezet bennünket arra, hogy mit kell tenni a gazdaság szilárd fejlődése érdekében, s különösen fontos a tervgazdaságra alapozott országok számára előrehaladásunk egyengetésében.

E munkánkban túlnyomórészt nem értettünk egyet Rosa Luxemburg álláspontjaival, ami azonban nem von le értékéből, nem csorbítja tudós és forradalmár mivoltát.

Rosa Luxemburg A tőkefelhalmozást abban a korszakban írta, amikor a marxizmust az a veszély fenyegette, hogy dogmává válik. Munkájával sikerült vitára serkenteni a marxistákat. Rosa Luxemburg ismételten bebizonyította, hogy mennyire elkötelezettje a marxizmusnak és általában a munkáosztálynak, hisz minden mulasztása ellenére arra törekedett, hogy a marxizmushoz bírálóan viszonyuljon, s tovább fejlessze, már amennyire ezt a körülmények megengedték.

Végül Rosa Luxemburg megállapította, hogy az újratermelési folyamat kiegyensúlyozatlanul megy végbe, ami helytálló, de ez nem bírálata Marx elméletének, mert ő az egyensúly állapotát mutatta be, amely létrejöhet – akárcsak egy pillanatra is.

Jegyzetek

¹ Rosa Luxemburg: Akumulacija kapitala (A tőkefelhalmozás). Kultura. Beograd, 1955. 62. o.

² Marx: A tőke. II. Budapest, 1953. 479—480. o.

³ Rosa Luxemburg: Akumulacija kapitala (A tőkefelhalmozás). 64.o.

⁴ Elemzésünkben figyelmen kívül hagyjuk a pénzforgalmat, mert úgy véljük, hogy erre nincs szükség, mivel meghatározott pénzösszeg az egész csereműveletet működtetni tudja, persze, néhány körforgáson át, s mivel Marx is feltételezi, hogy a tőkéseknek bizonyos készpénzzel kell rendelkezniük, legalább a munkabérek erejéig.

⁵ A cikkírónak meg kellett változtatnia a III. osztály számértékeit, hogy az átváltás alakulását végigvezethesse, Rosa Luxemburg értéknagyságai ugyanis több tizedes törteteket adnának. Az új séma csak megkönnyíti a számtani műveletet, az újratermelési folyamat lényegén azonban nem változtat.

⁶ Rosa Luxemburg: Akumulacija kapitala ((A tőkefelhalmozás). 83.o.

⁷ Rosa Luxemburg: Akumulacija kapitala (A tőkefelhalmozás) 89.o.

⁸ Ugyanott. 90.o.

⁹ Idézett mű. 252.o.

Rezime

Analiza primedbi Roze Luksemburg u „Akumulaciji kapitala” na Marksovu teoriju društvene reprodukcije

U bogatom opusu Karla Marksa jedno od najznačajnijih mesta zauzima teorija društvene reprodukcije. Marksovu genijalnu ideju u ovoj oblasti skoro podjednako cene kako marksistički tako i mnogi ekono-

misti pravaca. Pa ipak, jedan marksistički ekonomista pokušao je da kritikuje tu teoriju, a taj kritičar se javio u liku Roze Luksemburg.

Želeći da pospesi dalji razvoj marksizma Roza Luksemburg je smatrala da to može učiniti jedino onda ako i marksizam shvata kritički, kao i svaki drugi pogled na svet. Po njenom shvatanju, teorija reprodukcije je najranjivije mesto u celokupnom Marksovom stvaralaštvu, jer ju je Marks koncipirao pri kraju svoga života. Iznoseći otvoreno svoje sumnje u realnost Marksovih stavova, Roza Luksemburg je pokrenula vrlo široku diskusiju o tom problemu.

U ovom radu spomenute su skoro sve najvažnije primedbe koje je Roza Luksemburg uputila Marksovoj teoriji društvene reprodukcije. U većini značajnijih primedbi i ova analiza dokazuje da nije bila u pravu.

Marksove stavove je verifikovala praksa bez obzira na to što smatramo da se oni numerički ne mogu proveriti jer je Marks, posebno u oblasti svoje teorije društvene reprodukcije, koristio veoma često metod apstrahovanja, ali njegov model, i pored toga, predstavlja genijalan prikaz toka društvene reprodukcije koji nas upućuje šta treba činiti da bi se privreda stabilno razvijala i predstavlja posebno značajan doprinos zemljama za planskom privredom za usmeravanje razvoja.

Ovaj rad ukazuje i na činjenicu da je Roza Luksemburg „Akumulaciju kapitala” pisala u doba kada je pretila opasnost da Marksizam preraste u dogmu. Ona je svojim radom uspeła da uvuče Marksiste u rasprave. Roza Luksemburg je još jednom dokazala koliko je privržena marksizmu i radničkom pokretu uopšte, jer i pored propusta, trudila se da marksizam prima kritički i da ga dalje razvija, naravno koliko su joj to okolnosti dozvoljavale.

Резюме

Анализ примечаний Розы Люксембург на „Аккумуляции капитала” по теории общественной репродукции Карла Маркса

В богатом творчестве Карла Маркса важнейшее место занимает теория общественной репродукции. Гениальную идею Маркса одинаково оценивают как марксисты так и экономисты других направлений. И все же один из марксистических экономистов, Роза Люксембург попробовала критиковать эту теорию.

Чтобы ускорить дальнейшее развитие марксизма, по мнению Розы Люксембург, следует критически относиться не только к другим мировоззрениям а даже и к марксизму. По ее мнению в целом творчестве Маркса самым уязвимым местом является теория репродукции, так как эту теорию он разработал в конце своей жизни. Открыто вынося свои сомнения в реальность тезисов Маркса, Роза Люксембург открыла широкую дискуссию в связи с этими проблемами.

В этой статье упоминаются все важнейшие примечания Розы Люксембург касающиеся теории Маркса о общественно-экономической репродукции. Наше исследование доказывает, что Роза Люксембург в большинстве своих важнейших примечаний не была в праве.

Тезисы Маркса оправдала критика несмотря на то, что их нельзя доказать цифровыми данными, т.к. Маркс – особо в области теории общественной репродукции, – очень часто пользовался методом абстрагирования, но при том его теория представляет гениальную демонстрацию развития общественной репродукции, которая нам указывает путь к прочному развитию хозяйства, и способствует странам продолжающим плановое хозяйство с определенным развитием.

Эта статья указывает на то, что Роза Люксембург писала „Аккумуляцию капитала” в то время, когда марксизм был в опасности перерасти в догматизм. Она успела приволить марксистов к дискуссии своим трудом и еще раз доказала свою приверженность к марксизму и рабочему движению вообще, так как несмотря на упущения она стремилась относиться к марксизму критически, участвовать в его дальнейшем развитии с теми возможностями которые ей допускали обстоятельства.

A VAJDASÁGI KSZ TARTOMÁNYI TISZTÚJÍTÓ ÉRTEKEZLETEI KÜLDÖTTEINEK ÉS A TARTOMÁNYI BIZOTTSÁG TAGJAINAK SZOCIÁLIS ÉS PROFESSZIONÁLIS JELLEMZŐI

A Vajdasági Kommunista Szövetség strukturális változásaira, a tartományi tisztújító értekezletek tevékenységére, meg azok döntéseire nézve jelentős szerepe volt a delegátusok szociális és professzionális összetételének, eszmei színvonaluknak, továbbá annak, hogy milyen lehetőségük nyílt és mennyire voltak képesek kifejezésre juttatni társadalmi környezetük illetve alapszervezetük érdekeit, véleményét.

A küldöttek szerepének teljes felméréséhez a következőket kellene elemezni:

- milyen mértékben tükrözte a küldöttek összetétele a Vajdasági SZK szükségleteit és feladatait, és mennyire hatott ez a struktúra az értekezletek lefolyására, eredményességére és határozataira;

- a küldöttválasztások során mennyire tartották be következetesen a JKSZ káderpolitikájának általános elveit;

- a Tartományi Bizottság tagjainak választásakor kellő mértékben megvalósították-e a KSZ vezető szervei és funkcionáriusai számára kijelölt mércéket.

A rendelkezésre álló anyag nem teszi lehetővé, hogy ily sokoldalúan elemezzük a tartományi értekezletek küldötteinek és a Tartományi Bizottságok tagjainak szociális és professzionális jellemzőit, és feleletet adjunk az e téma feldolgozása során felmerülő valamennyi kérdésre. És itt szeretnénk rámutatni néhány fontos körülményre:

Előszőr: a delegátusok számának és összetételének mércéit a tartományi választási értekezletek előkészületi szakaszában állapították meg, mégpedig maga a Tartományi Bizottság és más szervek, mint pl. a káderbizottság, a szervezési-politikai titkárság, stb. Jelen elemzésünk készítése során nem állt módunkban megismerni az említett szervek határozataival, tehát nem is hasonlíthatjuk össze az elfogadott mércéket és azok megvalósítását,

a tisztújító értekezletek dokumentumaiban is említett néhány részletet kivéve.

Másodsor: egyetlen választási értekezletnek a napirendjén sem szerepelt külön a Vajdasági KSZ káderpolitikájának és a káderpolitika eredményeinek a megvitatása. A káderpolitika kérdésköre két módon került a figyelem középpontjába: amikor a Kommunista Szövetség fejlődését, a pártszervezetek, -szervek és -funkcionáriusok rátermettségét és munkaeredményeit értékelték¹; továbbá, amikor a Tartományi Bizottság új tagjai választásának javaslatait vitatták. Néhány példát említünk: a Szerb KSZ XII. vajdasági tartományi értekezlete nagyon precíz álláspontokat fogalmazott meg az új Tartományi Bizottság választásával kapcsolatban: újra kell választani a Tartományi Bizottság minden eddigi tagját, aki a Vajdaságban tevékenykedik; be kell választani a Tartományi Bizottságban a járási bizottságok titkárait és a járási népbizottsági elnököket (ami korábban nem volt gyakorlat); a Tartományi Bizottság nemzeti összetételét összhangba kell hozni a lakosságéval; és a Tartományi Bizottságot fel kell frissíteni fiatal tagokkal.

A Szerb KSZ XIII. vajdasági tartományi értekezlete meghallgatta a jelölő bizottság kritériumait, melyek szerint „több kommunistát kell jelölni és beválasztani a munkaszervezetekből (főleg a közvetlen termelők sorából), több kommunistát a községekből (főleg a KSZ községi bizottságaiból), és növeini kell a női tagok számát.

A VKSZ XIV. értekezletén a jelölő bizottság előterjesztette az előzetesen megállapított kritériumokat, továbbá azt, hogy a Tartományi Bizottságba 35 tagot kell választania jelölőlistán szereplő 62 személy közül, továbbá 28 jelölt szerepel a VKSZ fejlesztéssel és statutáris kérdésekkel foglalkozó bizottságának, és 12 jelölt az anyagi-pénzügyi kérdésekkel foglalkozó bizottságának listáján. A jelölő bizottság kifejtette még a következőket:

„A KSZ községi szervezetei a javaslatokat egészében véve támogatták és elfogadták ugyan, az egyes javasolt struktúrák feljavítása érdekében azonban több észrevételt is tettek. Egyebek között felvetették, hogy a Vajdasági KSZ szerveibe nagyobb számú kádert javasoljanak és válasszanak az öngazgató munkaszervezetekből, különösen a közvetlen termelők soraiból. Kifogásolták, hogy nem javasoltak több nőt. Egyes községi szervezetek javasolták, hogy a folytonosság végett bizonyos számú idősebb forradalmi kádert is jelölni kell, s olyan észrevétel is elhangzott, hogy a Vajdasági KSZ szerveibe jelöltek ajánlása során nem vették tekintetbe kellőképpen az arányos területi képviselést.”² A későbbiekben elemzés alá kerülő adatok bizonyítják, hogy az igények és kritériumok többségében éppen ezeken az értekezleteken volt jelentősebb eltérés.

Harmadsor: jelentős annak a kiemelése is, hogy ezeknek az értekezleteknek a zárodokumentumaiban nagyon kis mértékben vagy egyáltalán

nem sorolták fel a káderpolitika keretébe tartozó feladatokat. Ha ez meg is történt, akkor nagyon általános és leginkább módszerbeli és szervezési nézeteket tartalmaz a szöveg. Ami az osztályjellegű és erkölcsi-politikai igényeket illeti, a delegátusok, de különösen a VKSZ Tartományi Bizottsága tagjainak választásakor, ez inkább csak ajánlás formájában, tehát a kötelezettség igen kevés igényével történt. Nem csoda hát, ha megmutatkozott az eredményekben is. E tekintetben jellegzetes a Vajdasági KSZ XIV. értekezlete, mind a választásokhoz való hozzáállást és azok kimenetelét, mind pedig azt a tényt illetően, hogy az elfogadott határozatok nem tartalmaznak külön fejezetet a Vajdasági KSZ-nek a káderpolitika megvalósításával kapcsolatos feladatairól.

Negyedszer: az értekezleteket a legtöbb esetben (VII. – XIII.) „klasszikus” módon hívták össze, a korábbi mandátum lejártakor, illetve az újnak a kezdetekor. A delegátusok megvitatták a tevékenységről szóló jelentést, a beszámoló, a vita és a határozatok alapján megerősítették álláspontjukat, majd megválasztották az új vezető szerveket és ezzel befejezték feladatukat. Minthogy az értekezleteket a Statútumban kijelölt időközökben tartották meg, feladatuk nem lehetett és nem is volt az, hogy az időközben felmerült valamennyi kérdést megvitassák, és minden társadalmi jelenséget kiértékeljenek. Ilyen tekintetben a XIV. értekezőlet sajátos: a küldöttek állandó választmányaként dolgozik; magáévá teszi a VKSZ Statútumát, s annak értelmében: „demokratikus formája a Vajdaság SZAT kommunistái állandó eszmecseréjének azokról az eszmei-politikai célokról és feladatokról, melyeket a VSZAT KSZ tagjai, szervezetei, fórumai és szervei kötelezően megvalósítanak.” (A VSZAT Statútuma, 29. szakasz). A delegátusok újszerű hozzáállásának és felelősségének a feltétele volt ez, különösen ha figyelembe vesszük korábbi státusukat és munkásságukat.

I. A TARTOMÁNYI TISZTÚJÍTÓ ÉRTEKEZLETEK KÜLDÖTTEINEK SZOCIÁLIS ÉS PROFESSZIONÁLIS JELLEMZŐI

Annak az előrebocsátott észrevételnek a figyelembe vételével, hogy a delegátusoknak fontos szerepük volt a tevékenység értékelését, a feladatok kijelölését és az új vezetőség választását illetően, érdekes vizsgálat tárgyává tennük, hogy milyen is volt a küldöttek összetétele, melyek voltak politikai, szociális és demográfiai jellemzői.

4. Mindenekelőtt, a *részt vevők számát* tekintve, az értekezőletnek megvolt az a lehetőségük, hogy nyilvánítsák mind a manifesztációs, mind a munkajelleget. Ez a szám az egyes értekezőleteken eltérő volt – ahogy azt a H/1.

sz. táblázat is mutatja. A küldöttek száma tekintetében jelentős eltérés tapasztalható a XI. értekeztet esetében (256 delegátus), és a XIV. értekeztetnél (197 küldött), míg a többiekénél ez a szám az 517 és a 697 között ingadozik. Erre valószínűleg azért került sor, mert a Tartományi Bizottság esetről esetre értékelte – a feladatokat, a KSZ tagságát és más körülményeket figyelembe véve –, hogy mennyi legyen a küldöttek száma. A táblázatból láthatjuk, hogy a delegátusok elég nagy számban tettek eleget küldetésüknek, mert a távolmaradás aránya az 1% és a 8,8% között ingadozik. S ez érthető is, hiszen a küldöttek megválasztása egyrészt elismerést jelentett az eddigi munkásságért, másrészt kötelezettséget is, hogy az értekeztet lezajlása után megjelenjen alapszervezete előtt, beszámoljon saját benyomásairól és értékelje a konferencia munkáját.

B. A tartományi tisztújító értekeztetek küldötteinek *nemek szerinti összetétele* azt mutatja, hogy csaknem állandónak nevezhető a nők részvételi arányszáma: 14,3% és 19,8% között ingadozik (vö: H/2 táblázat). Ez a nők iránti viszonyulás eredménye a VKSZ tagságában éppúgy, mint a társadalomban és a küldöttválasztások során, habár rendszerint megállapították, hogy a nők ilyen arányszáma nem tükrözi sem a forradalomhoz, sem az öngazgatási viszonyokhoz való hozzájárulásukat. Ezért talán vessük össze a nők arányszámát a VKSZ tagságában, és a megválasztott küldöttek soraiban:

1. sz. táblázat

Értekeztet	Év	A női tagok aránya a VKSZ-ben	A női küldöttek aránya az értekezteten
VII.	1954.	16,2	—*
VIII.	1948.	25,0	—*
IX.	1951.	26,0	14,3
X.	1953.	23,7	19,7*
XI.	1956.	21,3	14,9**
XII.	1960	20,1	16,2**
XIII.	1965.	20,5	19,8***
XIV.	1968.	22,6	17,8***

Már az első pillantásra láthatjuk, hogy a küldötteknek megválasztott nők arányszáma mindig alacsonyabb, mint a VKSZ női tagjainak arányszáma a tartományi értekezlet megtartásának évében. Ez annyit jelent, hogy még olyan arányban sem választottak nőket delegátusoknak, mint amilyen az adott évben a Vajdasági KSZ női tagjainak arányszáma volt. Erre külön rá kell mutatnunk, hiszen úgyszólván minden értekezleten szóba került a nők társadalmi aktivitása, a családban és a munkahelyen elfoglalt helyzetük, valamint a nők megfelelő arányszámban való választása. Vagyis megállapíthatjuk: nemcsak a nőknek a KSZ-be való felvétele nem kielégítő, hanem a delegátusok soraiban sem tükrözi a Kommunista Szövetség meghirdetett álláspontjait, de a politikai életben és a KSZ munkásságában való részvételüket sem.

C. A küldöttek *nemzetiségi összetétele* azt tanúsítja, hogy törődtek a nemzetek és nemzetiségek lehető legarányosabb részvételével is az értekezleteken. Több értekezleten, illetve a Tartományi Bizottság küldöttválasztási dokumentumaiban is, a nemzetiségi összetételt olyan kötelezettségként kezelték, amely egyre határozottabban így fejezhető ki: a választásokkor iránymutatóként a KSZ-tagok nemzetiségi arányszámát, illetve általában az egyes nemzetiségek arányszámát kell tekintetbe venni. Ha megnézzük az adatokat (vö: H/3 táblázat), rögtön szembetűnik, hogy az egész elmúlt időszakban az értekezletek küldöttei között megtaláljuk minden nemzet képviselőit; legkisebb számban a szlovéneket, legnagyobb számban a szerbeket. A nemzetiségi küldöttek illetve párttagok részvétele az adott időszak politikai helyzetét, vagy pedig a KSZ-nek a nemzetiségi kérdés iránti csökkenő vagy növekvő gondoskodását, a nemzetiségi sorából való tagfelvétel szorgalmazását tükrözte. A háború utáni első években, a történelmi örökség folytán még volt bizalmatlanság és szektás viszonyulás a nemzetiségek iránt, de amikor ezt sikerült áthidalni, mind pozitívabbá vált a küldöttek nemzetiségi összetétele. Ez különösen a magyar nemzetiségű küldöttek arányszámának növekedésében látható: a VIII. értekezleten 10,9% volt a magyar delegátusok arányszáma, a XII-en már 21,3%. Ha figyelembe vesszük, hogy 1959-ben a JKSZ KB Végrehajtó Bizottsága megvitatta a nemzetiségek közti viszony politikáját, akkor az ott hozott határozatok végrehajtásának illusztrációjaként éppen a XII. értekezlet adatainak elemzését vehetjük, mert ott kedvező volt az arányszám. Ha az értekezleteket ebből a szempontból vesszük sorra, láthatjuk, hogy a részvételi arányszám növekszik a románok, szlovákok és ruszinok esetében is, habár bizonyos ingadozásokkal. Mindez, természetesen, kihatott a szerb nemzetiségű delegátusok arányszámának csökkenésére a VIII. értekezlet 69,6%-os arányáról a XIII. értekezlet 58,8%-os arányára, ami azonban még mindig magasabb mint a szerb nemzetiségű párttagok illetve lakosság arányszáma.

D. Érdekes a küldöttek *szociális struktúrája*, mint annak mutatója, hogy a jelentősebb és számosabb társadalmi kategóriák milyen arányban vannak jelen a tagok sorában és a társadalmi közösségben, illetve a küldöttek között. a jelentősebb és számosabb társadalmi kategóriák milyen arányban vannak Ami a munkások képviselői arányát illeti, a következőket állapíthatjuk meg (vö: H/4 táblázat):

Először – a munkásküldöttek arányszáma növekvő irányzatot mutat a VIII. – XII. értekezlet közötti időszakban (32,5%, 39,7%, 38,8%, 34,9% és 37,7%), viszont a vizsgált utolsó két értekezleten jelentősen csökken (28,7% és 22%). Ez a helyzet szemelláthatóan a munkásosztálynak a társadalomban és a KSZ-ben elfoglalt helyzetét tükrözi, s megmutatkozik az akkori káderpolitikában is, amely elhanyagolta az osztálykritériumot, amikor eltűrte hogy csökkenjen a munkások arányszáma a küldöttek sorában. Akkor az volta a nézet, hogy ezt a fogyatékosságot pótolni lehet a munkásszervezetekből való választással, márpedig ez igen gyakran azt jelentette, hogy a delegátusok a nem-termelő kategóriából kerülnek ki.

Másodszor – csak a IX. és X. értekezleten képezték a legszámosabb csoportot, a munkások, az ezt követő értekezleteken viszont már a tisztviselők, – igaz, kissé tágabb értelemben véve ezt a kategóriát. Ez is a Vajdasági KSZ szociális összetételének, illetve annak a folyamánya, hogy ez a társadalmi kategória az uralkodó VKSZ-ben, ami persze a küldöttek összetételében is megnyilvánult.

Harmadszor – a táblázat csak részben határol külön egy nagyon is jelenlevő küldötti kategóriát, a hivatásos politikai funkcionáriusokat. Tudva levő, hogy már a háború utáni első értekezleteken is ők képezték a küldöttek óriási többségét, ám a korábbi, azaz leginkább a háború előtti alapfoglalkozásuk szerint kategorizálták őket. Sem politikológiánk, sem pártstatisztikánk nem határozza meg pontosan, mennyi időnek kell eltelnie, hogy valakinek az alapfoglalkozását „átkategorizáljuk”. Így aztán a hivatásos társadalmi-politikai munkások csoportja főleg a XIII. és a XIV. értekezleten mutatható ki, amikor a küldöttek jelentős részét képezi (33% illetve 26,9%). Ez is arra vall, hogy mivel a termelő munkások távolmaradtak, a küldöttek között feltűntek a nagyon befolyásos funkcionáriusok, noha az adatokból nem mutatható ki eléggé szociális és professzionális hovatartozásuk.

Negyedszer – a földművesek (a mezőgazdasági magántermelők) kezdetben a legszámosabb csoportot képezték (a VIII. értekezleten 38,3%), ám arányszámuk a XIV. értekezleten már csak 3%-ra csökken. Ha figyelembe vesszük a mezőgazdasági magántermelők pártba való belépésének illetve kilépésének már elemzett tényállását – amely egyébként összefüggésben van a KSZ agrárpolitikájával és a falusi pártszervezeteknek e feladathoz való viszonyulásával –, akkor megtaláljuk a magyarázatot arra, hogy ez a

társadalmi kategória miért képviselteti magát egyre kisebb számban a tartományi tisztújító értekezleteken.

E. A küldöttek *párttagságának kora* is nagyon fontos meghatározó tényező minden egyes delegátus tevékenységét, tapasztalatát, érdemeit illetően. Különösen a háborút követő első esztendőkből volt ez nagyon fontos, mint a küldött forradalmi múltjának bizonyítéka, s a küldöttválasztás során is jelentős tényezőnek számított. Habár a VII., VIII. és IX. értekezlet delegátusairól nincs ilyen kimutatásunk (vö: H/5 táblázat)³, abból az adatból, hogy a X. értekezleten, tehát 1953-ban a küldötteknek csaknem a felét a háború előtti kommunisták illetve azok képezték, akiket a forradalom idején vettek fel a pártba, arra lehet következtetni, hogy a korábbi értekezleteken ez az arány még nagyobb volt. A következő értekezleteken a delegátusok abszolút számában és arányszámában is csökken a „régí” kommunisták száma. Erre azért került sor, mert egyrészt igyekeztek frissíteni, „megfiatalítani” a kádert az öngazgatási viszonyokban és a politikai életben tekintélyt szerzett emberek beválasztásával, de másrészt azért is mert a volt harcosokat igyekeztek háttérbe szorítani, főleg az utóbbi években, amikor a Vajdasági KSZ-ben eluralkodtak a liberalista és frakciós jelenségek, és amikor a Kommunista Szövetségben és a káderpolitikában háttérbe szorultak az osztálykritériumok, meg az erkölcsi-politikai tényezők.

A tartományi értekezletek küldöttei szociális és professzionális jellemzőinek értékelése nem adhat feleletet arra a nagyon fontos és érdekes kérdésre, hogy a küldöttek összességükben és külön-külön mennyire járultak hozzá a jelentős összefüggéseken kijelölt feladatok értékeléséhez és megvalósításához. Egy helyen már rámutattunk arra a körülményre, hogy a küldöttek – általában véve – az értekezlet végeztével be is fejezték küldetésüket. Későbbi tevékenységük valószínűleg inkább függött a környezetükben kifejtett egyéni aktivitásuktól, mint attól a törekvéstől, hogy alapszervezetük előtt a tartományi értekezleteken részt vett delegátusokként lépjenek föl. Másrészt meg kell állapítanunk azt is, hogy az értekezleten hozott határozatok feldolgozásán a jelentősebb szerep a KSZ vezetőségeire, elsősorban a tartományi és községi bizottságokra hárult. Nem mellőzendő körülmény annak a megítélése sem, hogy milyen módon és mennyire határozatosan tájékoztatták a VKSZ tagjait és a szélesebb közvéleményt az értekezletek tevékenységéről, az egyes küldöttek részvételéről. Csak az utóbbi két tisztújító értekezlet – a XIII. és a XIV. – munkájáról adtak ki brosúrát, ami által lehetővé vált, hogy az érdekeltek gyorsan és hitelesen tájékozódhassanak az említett értekezletek határozatairól és az ezekből eredő kötelezettségekről.

II. A TARTOMÁNYI BIZOTTSÁG TAGJAINAK SZOCIÁLIS ÉS PROFESSZIONÁLIS JELLEMZŐI

A Tartományi Bizottságról, akárcsak a tisztújító értekezletekről, a Statútumban kijelölt feladatával, valamint a KSZ-ben és még szélesebb értelemben a vajdasági politikai életben betöltött politikai szerepével összefüggésben kellene beszélnünk. A TB elég hosszú ideig (a VII. – XIII. tisztújító értekezletek közötti időszakban) mint a két értekezlet közötti legfőbb pártvezetőség működött. Épp ezért – meghatalmazásait, felelősségét és társadalmi befolyását illetően – összetétele mindig figyelmet keltett, a politikai aktivisták beválasztása pedig az elismerés jele volt, a forradalmi tevékenység és az egyéni politikai rátermettség értékelését, megbecsülését jelentette.

Amikor a KSZ-t átszervezték, az új alapszabályzat értelmében a VKSZ TB „munkajellegű-politikai testület” lett, „amely a Vajdasági Kommunista Szövetség Választmánya által kijelölt politika és álláspontok alapján irányítja és szervezi a VKSZ tagjainak és szervezeteinek eszmei-politikai tevékenységét” (A VKSZ Statútuma, 39. szakasz). Így tehát némileg módosult tevékenységének tartalma és munkamódszere, változott tagjainak száma is, ám a TB-re továbbra is nagy felelősség hárul a VKSZ egész tevékenységét illetően.

Egészen a XIII. tisztújító értekezletig fokozatosan növekedett a TB tagjainak száma, mégpedig eléggé nagy mértékben: 17-ről 112-re (vö: I/1. sz. táblázat). A taglétszám fokozatos növelését a következőkkel indokolták: növekedett a KSZ tagok száma is, s ennek folytán a TB politikai kötelezettsége; biztosítani kellett a folytonosságot, meg a megfelelő arányt a TB régi és új tagjai között; a Vajdaság bonyolult párt- és társadalmi struktúrájában a sokféle kritériumnak csak a TB-tagok számának növelésével lehetett – legalábbis könnyebben – eleget tenni. A XIV. értekezleten csökkentették a TB-tagok számát. Ez – mint már említettük – annak tudható be, hogy most már a VKSZ Választmánya a legfőbb fórum, a TB pedig annak „munkajellegű-politikai testülete”.

A. A TB tagjainak *nemek szerinti összetétele* arra mutat, hogy itt a női tagok arányszáma még kisebb, mint a KSZ-ben, meg a tartományi értekezletek tagjainak sorában (ez kimutatható a delegátusokról készült táblázat és az I/1. sz. táblázat összehasonlításával). Mert nehezen található magyarázat arra, hogy a VII. tartományi értekezleten megválasztott Tartományi Bizottság tagjai közt csak egy nő volt, a VIII.-on csak kettő, amikor jól tudjuk, hány sokéves párttagságú és nagy forradalmi múlttal rendelkező nő volt akkoriban, aki alkalmas lehetett volna és meg is érdemelte volna hogy a TB tagjai sorában bonyolult politikai feladatokat teljesítsen. Ez a szektásnak nevezhető hozzáállás később is folytatódott – kissé talán eny-

hébber –, hogy a XIII. illetve a XIV. tartományi értekezleten megválasztott TB tagjai közt már 15,2 illetve 19,4%-ra emelkedjék a női tagok aráyszáma. Ám, ha nem az arányszámokat elemezzük, hanem azt nézzük, hogy hány mandátum, azaz hány „hely” jutott a Tartományi Bizottságban a női nemnek, illetve hogy hány nőt választottak be eddig a TB-be, a következőket állapíthatjuk meg: a párttagság nemek szerinti struktúrája alapján 51 nőt lehetett volna a bizottságba választani, de csak 30-at választottak be, azzal hogy néhány női tagot több ízben újraválasztottak. Ez azt jelenti, hogy a női aktivisták köre nem bővült kellőképpen, sőt általában a már befutott hivatásos politikai funkcionáriusokat választották be a TB-be. Kétségtelen, hogy itt hivatásbeli és családi okok is közrejátszottak, de nem kis szerepe volt a környezet előítéletének, na meg a KSZ szervezetei és fórumai szektás magatartásának.

B. A TB tagjainak *életkora* a következő jellegzetességeket mutatja:

– A TB tagjainak átlagos életkora a vizsgált időszakban nem sokat ingadozik; 32 év és 7 hónappal kezdődik (a VIII. értekezleten megválasztott TB) és emelkedik 40 év és 4 hónapig (a XI. értekezleten megválasztott TB). Ekkor volt a bizottsági tagok átlag életkora a legmagasabb (vö: I/2. sz. táblázat). A tagok átlagos életkorának lassú emelkedésére a vizsgált időszakban talán azt a magyarázatot adhatnánk, hogy a VII. és a VIII. értekezleten megválasztott TB tagjai még viszonylag fiatalok voltak; s éppen a XI. értekezletig tapasztalhattuk, hogy ugyanazokat az embereket több ízben is újraválasztották, miközben – természetesen – életkoruk is emelkedett.

– fiatalokat kicsiny, szinte szimbolikus arányszámban választottak a TB-be: a vizsgált időszak első négy értekezletén egyet-egyet (rendszerint a Népi Ifjúság TB elnökét), a X. értekezleten kettőt, míg a IX. és a XI. értekezleten egyetlen, 25 évesnél fiatalabb tagot sem választottak be. A valamivel idősebb de még fiatalnak számító korosztály viszont (26–30 évesek) a túlnyomó többséget képezte a VIII. és IX. értekezleten megválasztott Tartományi Bizottságban, ami ismét azt bizonyítja, hogy a forradalmból „kinőtt” káderekről van szó. A soron következő értekezleteken megválasztott TB-kben ennek a korosztálynak a jelenléte is hirtelen csökken (2, 1, 1 tag), hogy valamivel nagyobb számban képviseltesse magát a XIII. és a XIV. értekezlet TB-választásain. Szemel láthatólag uralkodó volt az a meggyőződés, hogy a TB-tagság nagyon fontos funkció, „nem való” a fiataloknak, más szóval: előbb érvényesülni kell, „be kell futni”. Különösen a későbbi években volt ez így, amikor a forradalom résztvevői már túljutottak ezen a koron.

– Az ismertetett adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az egész tanulmányozott időszakban lényegében az ún. középkorú nemzedék dominált,

vagyis a 30 és 45 év közötti nemzedék. Vegyük vizsgálat alá ezt a korosztályt, az adatok megerősítik fenti megállapításunkat:

2. sz. táblázat

értekezlet	a 30 és 45 év közötti korú TB-tagok aránya %-ban
VIII.	45,2
IX.	63,9
X.	84,6
XI.	92,0
XII.	81,0
XIII.	80,4
XIV.	72,2

(forrás: az I/2. táblázata adatainak összege)

Idősebb (értsd: 50 évesnél idősebb) TB-tag nincs sem a vizsgált időszak kezdetén, sem később. Ennek okai eltérőek; némelyeket már említettük is. Ezek: a háború utáni első értekezleteken a forradalomból éppen kikerült fiatal nemzedék dominált, az utolsókon pedig az idősebbeket háttérbe szorították. Az osztálykritérium mellőzésének kora ez a káderpolitikában, amikor elhanyagolták a forradalmi folytonosságot, és idő előtt helyezték nyugállományba a kimagasló és forradalmi tapasztalatokkal rendelkező kádereket.

C. A TB-tagok *nemzetiségi összetétele* szembeötlő egyenetlenséget mutat. Sőt, egy időszakban némely nemzetiségek nincsenek is képviselve (vö: I/3. táblázat). Román nemzetiségű tagot pl. nem választottak be a TB-be a vizsgált időszak első öt tartományi értekezletén; egészen a XIV. értekezletig a ruszin nemzetiség tagjai közül egy sem került be a TB tagjai közé; a VII. és VIII. értekezleten nem választottak be szlovák nemzetiségűt. Ami a magyar nemzetiséget illeti, az arányszám fokozatosan emelkedik: az 1945. évben megválasztott TB-nek egy magyar tagja volt, az 1965-ben választottak pedig már 26 (5,9% – 23,2%). És meg kell említenünk azt is, hogy a XIV. értekezleten sajtósági választási gyakorlatot alkalmaztak, amely által, egy bővebb jelölőlista keretében, biztosították a megfelelő nemzetiségi összetételt. Természetesen a nemzetiségi tagok számának növekedésével arányosan csökkent a szerb nemzetiségű TB-tagok száma (a kezdeti 88,2%-ról 58,3%-ra).

Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a politikai dokumentumokban és a választási kritériumok között is mindig szorgalmazták valamennyi nemzet és nemzetiség tagjainak képviseletét a TB-tagok sorában. Az adatokból

(I/3. táblázat) levonható következtetéseken kívül elemzés alá vehetnénk – az eddigi TB-tagok jegyzéke alapján – azt, hogy melyik nemzetiségből hány embert és hányszor választottak be a Tartományi Bizottságba:

3. sz. táblázat

A Tartományi Bizottság nemzetiségi tagjai:				
hány ízben választották:	magyar	román	szlovák	ruszin
	n	e	m	z
	e	t	i	s
	é	g	ű	
egyszer	30	3	5	1
kétszer	9	2	1	—
háromszor	2	—	—	—
négyszer	2	—	1	—
ötyszer	1	—	—	—
hatszor	2	—	—	—

(forrás: a VKSZ háború utáni értekezletein megválasztott TB-tagok névjegyzéke)

A fenti kimutatás azt bizonyítja, hogy a tagok választása végeredményben egy viszonylag szűk körre szorítkozott, illetve hogy a már „befutott” aktivistákat többször is újraválasztották. Ez egyrészt érthető, de másrészt lelassította azt a folyamatot és törekvést, hogy a jelöltek körét mindenfajta környezet önigazgatási gyakorlatából kikerülő, meg a nemzetiségiek közül való új emberekkel bővítsék. Nem állíthatjuk, de legalábbis gyaníthatunk a hatalom-összpontosítási törekvés veszélyére mindannyiszor, amikor a politikai életben, főleg a választásokkor, megtűrik a funkcióhalmozást, s elhanyagolják az újraválasztás korlátozását, a személycseré elvének érvényesülését.

D. A TB-tagok szociális összetétele hasonló jellegzetességeket mutat, mint amelyekről már szó volt a tartományi értekezletek küldöttei hasonló adatainak az elemzésekor. A csatolt (I/4 sz.) táblázatból láthatjuk, hogy egészen a XIII. tartományi értekezletig elég magas volt a munkások arányszáma a megválasztott TB-ben (48,4%, 44,7%, 48,9%, 47,1% és 46,1%), viszont a XIII. és a XIV. értekezleten megválasztott TB-ben ez az arányszám jelentősen csökkent (14,4%-ra illetve 22,2%-ra). A foglalkozás szerinti besorolásnál egyébként itt is hasonló esettel találkozunk mint a tartományi értekezletek esetében, vagyis hogy hosszabb időn át a „munkások” kategóriájába soroltak olyanokat, akik már évek óta nem ezt a foglalkozást űzték. De még ennek ellenére is megállapíthatjuk az alábbiakat:

– először: a Tartományi Bizottságban mindeddig nem volt munkástöbbség, noha egyes időszakokban nagyon közel állt hozzá. És itt rejlik az ok és

okozat összefüggése egyrészt a munkásosztálynak a társadalomban elfoglalt helye, másrészt a KSZ-ben és a Tartományi Bizottságban való képviselése között;

– másodszor: szembetűnően elhanyagolták a KSZ-szervezetekben kifejezésre jutó óhajt, hogy nagyobb arányban kell alkalmazni az osztálykritériumot a XIII. és XIV. értekezleten a TB választásakor, illetve hogy több közvetlen termelőt, több embert kell beválasztani a munkásszervezetekből – amit már e fejezet kezdetén is kiemeltünk. Ez egyébként benn foglaltatik abban a káderpolitikában is, amit a JK SZ kongresszusain és más összejövetelein elfogadtunk, de amelynek a következetes megvalósítása a Vajdasági KSZ-ben elmaradt;

– harmadszor: a XIV. tisztújító értekezleten megválasztott TB úgyszólván minden második tagja a hivatásos funkcionáriusok közül került ki, s ez a jellegzetes tünet kétségtelenül arra vall, hogy ez az osztály volt a legtömegesebb a politikai és pártéletben. De még a munkásszervezetekből választott TB-tagoknak sem volt meg a lehetőségük arra, hogy nagyobb tevékenységet fejtsenek ki a VKSZ szervezeteiben és fórumaiban, kívül maradtak tehát a fő eseményeken, s nem volt lehetőségük arra sem, hogy közvetlenül és állandóan befolyással legyenek a VKSZ-en belüli döntéshozatalra és a forradalmi osztályviszonyokra.

E. A TB-tagok párttagságának kora logikus összefüggésben van a Tartományi Bizottságba választhatóság mércéinek megállapításával. Akárcsak a küldöttek és általában a KSZ-vezetőségi tagok esetében, a TB tagjai választásának esetében is hosszú időn át fontos kritérium volt, hogy az illető mióta párttag. A forradalmi tapasztalat szerzése, az eszmei tisztaság, a pártvonal alkalmazása az osztály- és forradalmi harc különböző megpróbáltatásai során – mindez erősítette és kinevelte a pártkádereket, s ezek sorából választották aztán a TB-tagokat.

Ha csak röpké pillantást vetünk is az I/5 sz. táblázatra, láthatjuk, hogy az első húsz évben (a VII. – XI. értekezlet, tehát egészen 1965-ig) a TB-tagok a háború előtt vagy alatt lettek párttagok, vagyis kipróbált káderek voltak. A TB e tekintetben való megfiatalítása 1960-ban, a XII. értekezleten kezdődik, de még az akkor beválasztott legfiatalabb TB-tagok is többéves tapasztalattal és – párttagsággal rendelkeztek. Ha tehát a XII., XIII. és XIV. értekezleten megválasztott TB-tagokat e két globális csoport szempontjából (a háború előtti és utáni párttagság szempontjából) próbáljuk meg összehasonlítani, akkor a következő kimutatást kapnánk:

értekezlet	az 1945 előtti párt- tagok aránya a TB-ben	1945-ben és később felvett tagok aránya
XII.	76,2%	23,8%
XIII.	35,8%	64,2%
XIV.	8,4%	91,6%

(forrás: za I/5. sz. táblázat adatainak összesítése)

Látható tehát a régi kommunisták, a forradalmárok számának megfogycsozása a TB-tagok között. Konkrétában: a XIV. értekezleten megválasztott TB tagjai között csak három volt olyan (vagyis 8,4%), akit még a forradalom idején vettek fel a pártba, viszont 12 (vagyis 33,3%) olyan, akik az utóbbi években (az 1963. – 1968. közötti időszakban) lettek tagok. Ebből a példából viszont az tűnik ki, hogy a liberalista korszak a KSZ-ben oda vezetett, hogy szándékosan mellőzték és elnyomták a forradalmi kádereket, ami akadályozta a folyamatosságot, és mesterségesen elválasztotta egymástól a nemzedékeket.

F. Érdekes szemügyre venni, hogy valójában hány ember volt a vizsgált időszakban a TB tagja (I/7. sz. táblázat). Ha összeadjuk a lehetséges mandátumok számát, akkor eredményül azt kapjuk, hogy elméletben 428 ember tölthette volna be ezt a megtisztelő funkciót. Az adatok azonban azt mutatják, hogy csak 222 személy (vagyis 51,9%) volt TB-tag. Következésképp: néhány személyt több ízben is megválasztottak – ami különben a kimutatásból is látható. Nagyon nehéz volna, különösen mai szemszögből, elbírálni: vajon feltétlenül szükséges volt-e 15 személyt négy ízben, 18 személyt öt ízben, sőt 8 személyt hat ízben is megválasztani ugyanabba a testületbe. Feltételezzük azonban, hogy ez az adott korszak párt- és társadalmi körülményeinek a folyománya volt – viszonylag kis számú káder tett eleget mind több és több szükségletnek; sőt, egy időben „perszonális unió” volt a párt-, a hatósági- és más társadalmi-politikai funkciók között. Az pedig, hogy a feszült helyzetben (mint pl. 1948. és 1953. között) úgyszólván teljes összetételben ugyanazokat a személyeket választották újra, a vezetőség magas fokú egységét tanúsítja stb. Ám ez másmilyen következményekkel járt, ílymódon ugyanis lehetetlenné vált, vagy legalábbis csökkent a megfiatalítás lehetősége, illetve lehetőség nyílt a sablonosságra és a karrierizmusra. Ezekre a veszélyekre korábban is felhívták a figyelmet, de különösen az 1963. évi új alkotmány elfogadásakor és a JKSZ 1964. évi VIII. kongresszusán, amikor kidolgozták a személycserének, az újráválaszthatóság korlátozásának és a funkcióhalmazok leépítésének elvét.

A rendelkezésünkre álló anyagban és e felmérés keretében több adat

hiányzik ahhoz, hogy szociológiai szempontból sokoldalúbban elemezzük a politikai professzionalizmus jellemzőit, a személycseré elvének alkalmazását, a funkcióhalmozás leépítésének és az újráválaszthatóság korlátozásának hatását. Az eddigi szórványos kísérletek és elemzések csak annyit engedtek következtetni, hogy ha a KSZ-nek a káderpolitikával való szüntelen törődését ismét maradéktalanul érvényre akarnánk juttatni (amit különben újabban, nagyon indokoltan, szorgalmaznak), ahhoz nagyon hasznos lenne a vizsgált időszak gyakorlata alapján sokoldalúan kiértékelni a káderpolitika elveinek érvényesítését a VKSZ-en belül és általában a társadalomban.

G. A TB tagjainak választása során többé-kevésbé kifejezésre jutott a szűkebb *regionális szempont* is. Az új TB jelölőlistájának összeállításakor ugyan nem ez volt az elsődleges szempont, a jelöltek megvitatása során azonban bizonyos politikai jelentősége volt. A csatolt (I/10. sz.) táblázatból meríthetünk ugyan bizonyos adatokat az összevetéshez, de ezek elég bizonytalanok. Az alapvető dilemma, hogy miből is induljunk ki? Azt vegyük-e regionális meghatározónak, hogy valaki hol született, hol nőtt fel, hol járt iskolába? Vagy – ha ez máshol volt – abból induljunk-e ki, hogy a szóban forgó személy politikailag hol szerzett tekintélyt, illetve honnan delegálták? Az említett táblázatot a fenti elhatárolásokkal vizsgálgatva, az alábbiakat következtethetjük ki:

- Az 1945. – 1951. közötti időszakban a szerémségi TB-tagok vannak túlnyomó többségben. Ez érthető is, ha figyelembe vesszük a szerémségi nagy aktivitást és káderképzést a népfelszabadító háború folyamán. Szembetűnő a szerémségi küldöttek arányszámának fokozatos csökkenése, különösen a vizsgált időszak utolsó értekezletein: XII. értekezleten 27% XIII. értekezleten 17%, és a XIV. értekezleten 11,1%.

- Közvetlenül a forradalom utáni években a bácskaiak nagyon gyengén álltak káder tekintetében. Számuk azonban hamarosan nagy arányban növekedett, s ez a magas százalékarány megmaradt az egész vizsgált időszakban.

- A bánáti TB-tagok arányszáma ingadozó volt: egyszer egészen alacsony (IX. értekezlet: 17%), máskor magas (XIV. értekezlet: 30,6%).

És végül el kell mondani azt is, hogy a TB-tagok területi hovatartozásának összehasonlítását, az ezzel kapcsolatos igények és osztozkodások még ma is időszerűek, mert pl. a XIV. értekezleten is volt szó róla. Sőt, néha tovább is mennek és még szűkebb körzetek hangoztatják igényeiket. ami csak nehezíti az elsődleges kritériumok megállapítását és érvényre juttatását azzal, hogy azért a területi hovatartozást sem szabad mellőzni csak politikailag az őt megillető helyre juttatni.

A tartományi tisztújító értekezletek küldöttei és a Tartományi Bizottság tagjai szociális és professzionális jellemzőinek vizsgálatából arra következtethetünk, hogy a tisztújító értekezletek során kifejtett előkészítő munkálatok e fontos részét, ami egyben a jelölési feladatok összetevőjét is képezte – nagyon egyenlőtlenül teljesítették, mind az elvek megvalósításának fokát, mind az alkalmazott jelölési gyakorlatot és a KSZ-beli viszonyok fejlesztése e szakaszával való állandó törődést illetően.

A tisztújító értekezletek munkatartalma arra mutat, hogy a káderpolitika körébe tartozó elvi kérdéseket csak a szervezetek és fórumok eszmei-politikai tevékenységének taglalásakor, vagy a választási eljárás során vetették fel. Az értekezletek nem vitatták komplex módon a káderpolitikát, ez tehát a VKSZ többi végrehajtó szervének a gondja volt. A tisztújító értekezletek határozataiból és rezolúcióiból is láthatjuk, hogy a káderpolitikának nagyon kevés gondot és teret szenteltek – vagy nem is törődtek vele.

Minthogy a delegátusok szerepe abból állt, hogy „klasszikus” módon összegyűltek, megvitatták az előkészített dokumentumokat, majd pedig megválasztották a KSZ szerveit, ezáltal még szűkebb keretre szorult a küldöttek felelőssége és részvétele az elfogadott álláspontok megvalósításában, meg a mandátumok során felmerült problémák tanulmányozásában. Ilyen tekintetben nagyon fontos, hogy a KSZ-ben bevezették az állandó küldöttrendszer, mert ezáltal hitelesebben juthat kifejezésre az állandó kapcsolat és a kölcsönhatás egyrészről az alapszervezetek, másrészről a KSZ fórumai és tisztségviselői között. Eddig azonban nem elemezték a Tartományi Választmány, a delegátusok és az új összetételű Tartományi Bizottság munkájának akár a kezdeti eredményeit sem.

Noha nincs meg minden szükséges feltételünk ahhoz, hogy végérvényes következtetéseket vonjunk le a káderpolitika minden kritériumának alkalmazásáról, mégis elmondhatjuk, hogy az eredmények nem kielégítőek, főleg ami a közvetlen termelők, a nők és a fiatalok beválasztását illeti. És, ha figyelembe vesszük, hogy mindezeket a követelményeket valamennyi kongresszusi dokumentumban is hangoztatták, leszögezhetjük, hogy megvalósításuk – a küldöttek és a TB-tagok összetételéből következően – egyenlőtlen, sőt gyakran következtelen volt. Különösen szembetűnő, hogy egyes esetekben elhanyagolták az osztály- és erkölcsi-politikai ismerveket a delegátusok és a TB-tagok választásánál. Magából az értekezletek lefolyásából nem következtethetünk minden indítékra, véleményeltérésre, szektás és liberalista viszonyulásra, de ez kimutatható a választások kimeneteléből. A hivatásos funkcionáriusok és a tisztségviselők eluralkodása; az a tény, hogy a küldöttek és a TB-tagok összetételében sohasem volt meg

a munkástöbbség; a mezőgazdasági magántermelők szimbolikus jelenléte a VKSZ-ben és szerveiben; a neves forradalmárok mellőzése és kigolyózása a küldöttek és a funkcionáriusok választásakor stb. – mindez beszédesen bizonyítja azokat a nagyon is lényeges eltolódásokat, amelyek a káderpolitika területén különösen az utóbbi években végbementek, a Kommunista Szövetségen belüli általános állapot következményeiként.

Nyilvánvaló az is, hogy a küldöttek és a TB-tagok választása során megnyilvánult a szektáság (főleg ami a nők és a földművesek beválasztását illeti), a formalizmus (lásd a fiatalok beválasztását), a következetlenség, meg opportunizmus, amikor a káderpolitikai minden fontos kritériumát alkalmazni kellett volna. A tisztújító értekezlete, meg az őket előkészítő szervek pedig mintha nem is hallották volna a KSZ-szervezetekben elhangzó követeléseket, hogy bizonyos rétegeknek nagyobb arányban kellene képviseltetniük magukat, meg hogy a nemzetiségiek iránt is nagyobb felelősséggel kellene viseltetni.

Természetes viszont, hogy a háború utáni tisztújító értekezletek küldötteinek és tartományi bizottsági tagoknak a választása során a mércék alkalmazása terén tapasztalt fogyatékokkal kapcsolatos eme megfigyeléseink nem csökkentik azokat a pozitívumokat és azt a fejlődést, amit némely területen, és egyes elvek alkalmazásában értek – erre különben a fentiekben már rámutattunk.

Végezetül még ennyit: a szociális és professzionális jellemzők vizsgálata csak összetevő része a káderpolitika nagyon kényes és érzékeny területének. Ehelyütt nem áll módunkban e politikát teljes egészében, minden lényegbevágó méretében kielemezni. De a JKSZ új irányvonalának alkalmazásával most, a JKSZ 21. elnökségi ülése, a JKSZ elnökének és az elnökség Végrehajtó Irodájának levele, valamint Tito elvtársnak Szerbia politikai aktivájához intézett beszédei után, megindult a KSZ politikai gyakorlata bíráló felmérésének, valamint az osztály- és etikai értékek és kötelezettségek reaffirmálásának folyamata. A Vajdasági Kommunista Szövetség a TB 52. és 56. ülése után, megteremtette a feltételeket ahhoz, hogy erőlesen leszámoljon a liberalista-opportunista gyakorlattal és annak hordozóival, a káderpolitika terén pedig a frakcióssággal és e politika kisajátításával. Ez mindenképp segítségére lesz a küldötteknek abban, hogy a VKSZ közelgő XV. tisztújító értekezletén sokoldalúan és bírálóan felmérje a KSZ eddigi fejlődését, káderpolitikáját és választási gyakorlatát az új irányvonal, a Kommunista Szövetség forradalmasítása jegyében.

Jegyzetek

¹ A VII. tartományi választási értekezleten rámutattak a nagy erőfeszítésekre és sikerekre, de az olyan jelenségekre is, mint amilyenek a tapasztalatlanság, a prakticzizmus, egyesek könyöklése és karrierista magatartása; a VIII. értekezleten hangoztatták a telepések jöttének fontosságát, mert „olyan új káderek kerültek a pártvezetőségekbe, akik már korábban, szűkebb hazájukban különféle vezető párttisztviselőket töltöttek be”; érdekes az az értékelés is, amit a Pártban 1947-ben „jobboldali elhajlasként” nevezett opportunistá jelenségről olvastunk, a felvásárlás kapcsán, amikor 75 pártalapszervezeti titkárt, a járási bizottság 47 tagját és 12 titkárát ki is zárták vagy leváltották tisztségéből.

² „Idézet a XIV. konferenciája SK APV c. kiadványból (Novi Sad. 1968.), a 174. lap szerbhovát eredetijének fordítása

³ E küldöttek életkoráról sincs kimutatásunk, habár ezt is érdekes volna elemezni.

Rezime:

Socioprofesionalna obeležja delegata pokrajinskih konferencija i članova Pokrajinskog komiteta

Kao deo studije „Posleratne izborne konferencije i strukturalne promene u Savezu komunista Vojvodine” ovaj tekst je oslonjen na saznanja i zaključke koji su važni i za kadrovski aspekt u biranju delegata i članova Pokrajinskog komiteta.

U prvom poglavlju autor ukazuje na društvene okolnosti u kojima su održavane pokrajinske izborne konferencije, jer u njima nalazi dosta objašnjenja za socioprofesionalna obeležja biranih i uzajamno dejstvo između sadržaja, metoda i oblika rada Saveza komunista, odnosno pokrajinskih konferencija na jednoj strani, a načela i konkretnog personalnog sastava u organima, na drugoj strani.

U tom smislu naznačeni su opšti društveni uslovi u vreme održavanja svake od osam posleratnih konferencija. Ostvarenje oružanog dela revolucije i iskustva u osposobljavanju rukovodećih kadrova na revolucionarnim tradicijama, predstavljalo je bitnu komponentu kadrovske politike. Brižljivo je ocenjivano iskustvo, uspesi i greške u rukovođenju, naročito u prvim posleratnim godinama s obzirom da je i Komunistička partija, odnosno Savez komunista imala izuzetno važnu ulogu u izgrađivanju novih društvenih odnosa.

Kasnije izgradnje samoupravnih društvenih odnosa i transformacije Partije u Savez komunista koji će avangardnu ulogu vršiti bez atributa vlasti, kardinalno su uticali na menjanje metoda rada, kako organizacije, tako

i njenih rukovodstava. Taj proces nije išao bez otpora, nerazumevanja, stare prakse i stihijnosti. Savezu komunista predstojao je teški period adaptacije, izgrađivanja novog stila rada i osposobljavanja funkcionera i aktivista za novu ulogu.

Učinjen je napor da se u tekstu, bar u vidu osnovnog naznačenja spomenu sve te okolnosti i doprinos, kao i propust izbornih konferencija u boljoj razradi zadataka i izboru ljudi koji će moći da ih ostvare. Može se uočiti različit pristup razradi i realizaciji principa kadrovske politike, odnosno na poslednjim konferencijama i tendencije zapostavljenja klasnih i moralno-političkih kriterijuma prilikom biranja ljudi na političke funkcije.

Za bolje razumevanje političkih okolnosti u tekstu je detaljno analizirana socioprofesionalna obeležja delegata pokrajinskih izbornih konferencija i socioprofesionalna obeležja članova Pokrajinskog komiteta. Na osnovu ovih analiza može konstatovati da socioprofesionalna obeležja delegata i članova Pokrajinskog komiteta proizilaze iz realnih odnosa u Savezu komunista; na specifičan način, a sferi kadrovske politike registruju bitna pomeranja u razradi i primeni te politike i njenom personalnom izrazu.

Резюме

Социально-профоссиональное предопределение депутатов областных конференций и членов областного комитета

Наш отрывок из очерков „Послевоенные выборные конференции „Воеводины”, базируется на важных сведениях и выводах о выборах депутатов и членов Областного комитета.

В первой главе автор указывает на общественные обстоятельства при которых проводились областные выборные конференции, находя в них объяснение социально-профессионального предопределения выбранных депутатов и взаимодействие между содержанием, методом и видом работы Союза коммунистов, вернее областных конференций с одной стороны и принципа как и состава органов с другой.

В этом смысле обозначены общие общественные условия для проведения каждой из восьми послевоенных конференций. Путь к осуществлению вооруженной революции и искусство в подготовке руководящих кадров с революционными традициями являлись важнейшими компонентами кадровой политики. Тщательно оценивалось искусство, успехи и ошибки руководства, особенно в первые послевоенные годы, принимая во внимание то, что и Коммунистическая партия имела особо важную роль в устройстве новых общественных отношений.

Позже, устройство самоуправительных общественных отношений и преобразование Партии в Союз коммунистов который будет исполнять свою

авангардную функцию без объекта власти, основоположно определяют его методы работы, организацию и руководство.

Этот процесс шел не без отпора, непонимания и стихийности.

Перед Союзом коммунистов предстал нелегкий период адаптаций, разработки нового метода работы и подготовки активистов и функционеров к новой роли.

В нашем тексте сделана попытка, хотя бы в основном, упомянуть о всех тех обстоятельствах, содействиях и упущениях выборных конференций на разработке заданий и выборе подходящих людей, которые смогут исполнить эти задания.

На последних конференциях преобладают различные методы в разработке и реализации принципов кадровой политики и тенденция обойти классные и морально-политические критерии при выборе людей для политических функций.

Для более ясного представления политических условий, в нашем тексте подробно исследована социально-профессиональная предопределенность депутатов областных выборных конференций и членов Областного комитета партии. На основании этих выводов можно установить что социально-профессиональная предопределенность депутатов и членов Областного комитета партии проистекает из реальных внутрепартийных отношений Союза коммунистов; своеобразным способом регистрируются в сфере кадровой политики существенные изменения в разработке и применении этой политики.

A NEMZETKÖZI KERESKEDELEM ELMÉLETÉNEK ÁTTEKINTÉSE ÉS ELEMZÉSE

1. A KÉRDÉSKÖR BEVEZETŐ MEGKÖZELÍTÉSE

A nemzetközi kereskedelem elmélete lényegében véve arra törekszik, hogy megmagyarázza a nemzetközi kereskedelemhez vezető okokat – arra törekszik, hogy megvilágítsa a külkereskedelmi impulzust. Ez a nemzetközi kereskedelem minden elméletének közös vonása. Eltérnek viszont egymástól a tekintetben, hogy miképpen magyarázzák az okokat, s hogy miben látják eredetét a külkereskedelmi impulzusnak.

A külkereskedelmi impulzus tárgyalását kezdjük *Adam Smith* külkereskedelmi elméletével, amelyet 1776-ban fogalmazott meg ismert *A nemzetek gazdasága jellegének és okainak vizsgálata*¹ című művében. Ez azonban nem azt jelenti, hogy Adam Smith előtt senki sem foglalkozott a külkereskedelem problémáival. Ellenkezőleg, a gyakorlati külkereskedelem politikájával már a merkantilisták is rendkívül intenzíven foglalkoztak, közöttük e politika kiemelkedő szószólói: Joseph Child, Jean Bodin, Thomas Mun stb. A külkereskedelem merkantilista felfogása azonban nem ad magyarázatot a külkereskedelmi impulzus létrejöttére. A merkantilisták tevékeny kereskedelmi politikát igyekeztek folytatni, azaz az állami intervenciók módszereit igyekeztek meghatározni – az akkori félfedális rendszer keretei között –, a kivitel és behozatal szabályozását szorgalmazták, a protekcionista intézkedések egész sorát igyekeztek meghatározni a hazai termelés védelmében, vagyis a társadalom gazdagságának növelése és a külföldi országokkal folytatott kereskedelem pozitív mérlegének fenntartása céljából.

Ők egészen másként közeledtek a külkereskedelmi impulzus kérdésköréhez. Másfajta filozófia az, amely valójában egyáltalán nem is foglalkozott a külkereskedelmi impulzus kérdéseivel, hanem csak a kivitel növelésének

eszméjét tartotta szem előtt – nem a külkereskedelmi impulzus okait, hanem csak annak következményeit tanulmányozta.

Már a fejlett merkantilizmus ölén, a liberalizmus előretörése idején megszületett az igény a külkereskedelem kérdésének átfogóbb vizsgálatára, és pedig nem csupán az intervencionalista politika szempontjából, hanem az újszerű gondolkodásmóddal összhangban, amit a liberalizmus hozott magával, az országok közötti csere okainak vizsgálata szempontjából. Ezek a vizsgálatok Adam Smith nevéhez fűződnek, kutatásainak eredményeit pedig a már említett művében jelentette meg, amelyben elméleti magyarázatot adott a külkereskedelmi impulzus létrejövetelére, s ezt később úgy fogadták el, mint a nemzetközi kereskedelem egyik elméletét. Ez volt az úgynevezett *abszolút előnyök elmélete*. Egyes vélemények szerint² Smith elmélete szoros összefüggésben áll a merkantilisták által megfogalmazott felfogásokkal, kiváltképpen David Hume és Joseph Tuner művével. Hume hozzájárulása a nemzetközi kereskedelem első elméletének megfogalmazásához, Young véleménye szerint eredetibb és jelentősebb, mint Smith hozzájárulása a nemzetközi kereskedelem okainak elméleti megvilágításához.

2. A NEMZETKÖZI KERESKEDELEM KLASSZIKUS ELMÉLETEI

A nemzetközi kereskedelem klasszikus elméleteinek tárgyalását Adam Smith elméletével kezdjük.

Az országok közötti cseréhez vezető okok elemzése során, tehát a külkereskedelmi impulzus vizsgálatában Adam Smith az egyes országok közötti társadalmi munkamegosztásból indult ki (nem téve vizsgálat tárgyává ugyanakkor az egyes tevékenységek közötti társadalmi munkamegosztást egyazon gazdaságon belül), azokat az előnyöket vizsgálva, amelyek a társadalmi munkamegosztáson alapuló specializációból erednek. A specializáció és a nemzetközi munkamegosztás előnyeiből kiindulva Smith arra a megállapításra jutott, hogy egyetlen ország számára sem lenne bölcs dolog olyan javakat termelni, amelyekhez olcsóbban juthat hozzá saját termékeinek cseréjével, más országokból.

„Minden bölcs családapának az az elve, hogy semmi olyat nem próbál odahaza megcsinálni, ami neki magának többbe kerülne, mint ha megvásárolná – mondja Smith, és így folytatja: – Ha valamely külország valamilyen áruval olcsóbban elláthat bennünket, mint amennyiért mi előállítjuk, akkor ezt jobb tőlük megvásárolni sa-

ját előállítású termékeink egy részével, amelyet úgy termelünk ki, hogy bizonyos haszonra teszünk szert... A teljes gazdasági tevékenység aligha tekinthető hasznosnak, ha olyan termékek előállítására irányul, amelyeket olcsóbban vásárolhatunk meg, mint amennyiért mi magunk előállítjuk.”³

Egy ország tehát a nemzetközi munkamegosztás keretében olyan termelésre specializálja magát, amelyben előnyöket élvez más országokkal szemben. Ezek az előnyök, amelyeket egyik ország a másikkal szemben élvez, Smith szerint az egyes termékek termelési költségeinek abszolút különbségeiben mutatkoznak meg a kérdéses országok között. Az országok közötti csere (a külkereskedelem) ösztönzője tehát az az abszolút különbség, ami a termelési költségekben mutatkozik meg egyik terméktől a másikig és egyik országtól a másikig. Ezek a különbségek csak a szabadkereskedelem feltételei között juthatnak teljes mértékben kifejezésre, amikor tehát a külkereskedelem nincs korlátozva, s biztosítva van a termelési tényezők szabad mozgása az országok között. Ilyen feltételek mellett egy-egy ország a nemzetközi munkamegosztás keretében, Smith szerint, olyan termelésre specializálja magát, amelyben teljes mértékben kifejezésre juthatnak saját természetes és kivívott (komparatív) előnyei,⁴ amelyek voltaképpen alapvető mozgatóerejét képezik az országok közötti kölcsönös cserének. A szabad nemzetközi kereskedelem feltételei között a piacon az értékesítheti áruját, aki a legolcsóbban bocsáthatja áruba, s az árusíthat olcsón, akinek a legalacsonyabbak a termelési költségei. Itt figyelembe kell vennünk, hogy Smith az érték munkaelméletéből indult ki, mely szerint – a termék annyit ér, amennyi munkát tartalmaz.

A komparatív előnyök elmélete David Ricardo nevéhez fűződik. Az országok közötti csere okait tanulmányozva Smith-től eltérően *Ricardo* a termelési tényezők országok közötti immobilitásának feltételezéséből indult ki, ami odavezet, hogy a termelési tényezők árai nem egyenlítődnek ki a nemzetközi keretek között, szemben azzal az esettel, amikor teljes a termelési tényezők mozgásszabadsága az országok között, a szabad nemzetközi kereskedelem feltételei között.

Ricardo arra a megállapításra jutott, hogy ha egy országnak vannak is abszolút előnyei másokkal szemben egyes termékek előállításában, mégis jóval nagyobbak a relatív (komparatív) előnyei egy bizonyos termék előállításában. A komparatív előnyök elméletének szemléltetésére a következő példát adta meg: Két országot állított egymással szembe, Portugáliát és Angliát, és feltette, hogy ezek két készterméket állítanak elő: a bort és szövetet, de nem azonos munkaórát használnak fel e termékek előállítására (különböző a munka termelékenysége) és most nézzük a példát:⁵

Ország	Egy meghatározott mennyiségű	
	bor	szövet
	előállításához	a munkanapok száma
Angliában	120	100
Portugáliában	80	90

Az abszolút előnyök elmélete, vagyis Adam Smith elképzelése szerint Anglia és Portugália között ez esetben nem jöhet létre csere, mivel Portugália mind a két terméket kisebb termelési költségekkel (olcsóbban) állítja elő,⁶ tehát nem fizetődik ki neki a drágább áru Angliából való behozatala. Mivel cserére csak akkor kerülhet sor, ha abból mind a két országnak haszna van, az esetben, Smith szerint nem alakulhat ki árucseré.

A kérdésre, hogy kialakulhat-e a csere két ország között a termelési tényezők országok közötti immobilitásának feltételei között, amikor az egyes termékek előállítási költségeiben abszolút különbségek vannak, Ricardo adta meg a választ mintegy 150 évvel ezelőtt a komparatív előnyök elméletével (törvényével). Ricardo arra a megállapításra jutott, hogy ha az egyik országnak abszolút előnyei is vannak a másikkal szemben mindkét termék előállításában, a csere mégis létre jöhet, mivel az előnyök nem azonosak mind a két termék esetében (az adott példában Portugáliának a bor termelésében nagyobb az előnye, mint a szövet előállításában). Arra a megállapításra jutott tehát, hogy egy ország azokat a termékeit szállítja ki, amelyekkel nagyobb hasznot valósít meg, vagyis amelyeknél nagyobbak a komparatív előnyei, és azokat a termékeket importálja, amelyeknek előállításában nincsenek vagy nagyon csekélyek az előnyei.

Ricardo megállapítása szerint tehát Portugália és Anglia között mégis csere alakul ki, mert mind a két ország hasznot húz a kölcsönös cseréből, ami azért lehetséges, mert, mint ahogyan Ricardo mondja:⁷

„a külkereskedelmi cserében 100 angol munkáját 80 portugál, 60 orosz vagy 120 indiai munkájával cserélik ki. A belső forgalomban ez képtelenség, mert minden olyan kísérlet, hogy 100 angol munkáját a Yorkshire-i tartományból másik 80 angol munkájával cseréljék ki a londoni tartományból, oda vezetne, hogy megszüntetnék azt a termelést, amelynél az azonos piaci érték előállítása, 20 ember munkájával többet követel, mint a másik tartományban”.

E különbség fennmaradása a nemzetközi cserében elsősorban azért lehetséges (Ricardo elemzésének feltételezése szerint), mert a tőke nehezebben mozog az országok között a nagyobb kamat reményében, míg az országon

belüli, vagy az egyes vidékek közötti szabadabb tőkemozgás odavezet, hogy „a tőke azonosan kamatozik minden tartományban egyazon országon belül”.⁸

Mint ahogyan ebből az álláspontból láthatjuk, Ricardo az országok közötti csere okainak elemzésében abból a feltevésből indult ki, hogy a tőke (e fogalom alatt értve az összes termelési tényezőket) szabadon mozog az egyes országokon belül, míg az országok közötti mozgása korlátozott, úgyhogy a kivitelre szánt termelés specializálása szempontjából a hazai termelési költségek arányai a döntők.

Ricardonak ezt a megállapítását a komparatív előnyök elméletének erőteljes algebrai logikája is alátámasztja. Ez a következőkből áll: A nemzetközi kereskedelem hiányában a bor és a szövet meghatározott mennyiségeit Portugáliában 80:90 óra arányában lehet kicserélni. Portugália mind a két terméket olcsóbban állítja elő, mint ahogyan már megállapítottuk, számára azonban mégis kifizetődő a bortermelésre specializálnia magát, mivel a bort viszonylag olcsóbban állítja elő, mint a szövetet, hiszen

$$\frac{80}{90} < \frac{120}{100}$$

Eszerint Portugália, Angliával cserélve, valamely adott mennyiségű borért, amelynek előállítására 80 órát használt el, olyan meghatározott mennyiségű szövethez juthat, amelynek előállítására ő maga 90 órát használna fel, s ezért Portugáliának megvan a számítása (a haszna), hogy a nemzetközi munkamegosztás keretében a bor termelésére specializálja magát. s ennek cseréjével szerezze be Angliától a szövetet, hiszen így 10 órát megtakarít.

Másrészt Anglia mind a két terméket drágábban állítja elő Portugáliánál. Angliában a meghatározott mennyiségű bor és szövet cseréjének aránya 120:100, ami azt jelenti, hogy Anglia a szövetet viszonylag olcsóbban állítja elő, hiszen:

$$\frac{100}{120} < \frac{90}{80}$$

Anglia is megtalálja tehát a számítását, ha a nemzetközi munkamegosztás keretében a szövet termelésére specializálja magát, (hiszen azt viszonylag kevésbé drágábban állítja elő), hiszen Portugáliával cserélve egy meghatározott mennyiségű szövetért, amelynek előállítására 100 órát használt fel, olyan mennyiségű bort kap, amelynek előállítására neki magának 120 órát kellene felhasználnia. Így tehát Anglia is megtakarít 20 órát. Ez az a haszon, amit Anglia valósítana meg a nemzetközi kereskedelem révén, illetve a Portugáliával folytatott árucseré által.

Nagyon erős érvek voltak ezek, amelyek arra a megállapításra juttatták

Ricardot, hogy a külkereskedelmi impulzus (a csere) feltétele nem az abszolút különbségeken múlik, amelyek a nemzetközi cserére szánt termékek előállításának költségeiben jelentkeznek, mert a cseréhez elegendő a viszonylagos különbség is a termelési költségek tekintetében, minthogy a termelési tényezők nem mozoghatnak szabadon az országok között. A komparatív előnyök meghatározása szempontjából a termelési költségek országon belüli arányai a döntőek. Ezek szerint az alacsonyabb költségekkel termelő ország a nemzetközi munkamegosztás keretében azoknak a termékeknek a kivitelére specializálja magát, amelyeket viszonylagosan a legolcsóbban állít elő, míg a magasabb termelési költségekkel termelő ország a nemzetközi munkamegosztás keretében azoknak a termékeknek az előállítására specializálja magát, amelyeket viszonylag a legkevesbé drágán állít elő.

Ricardo választ adott arra a kérdésre, hogy mely áruk (mely termékek) kerülnek be a nemzetközi cserébe, arra a kérdésre azonban, hogy milyen áron cserélik ki ezeket a termékeket – Ricardo nem adott feleletet. Erre a kérdésre *John Stuart Mill* adott választ. Ez a magyarázat voltaképpen Smith és Ricardo klasszikus elméletének kiegészítése. Ezt az elméletet az irodalomból úgy ismerjük mint „a kölcsönös kereslet elméletét” vagy mint „a nemzetközi értékek elméletét”.

3. A NEMZETKÖZI KERESKEDELEM KLASSZIKUS ELMÉLETÉNEK MÓDOSÍTÁSA

A nemzetközi kereskedelem klasszikus elmélete választ adott arra a kérdésre, hogy melyik áru kerül be a nemzetközi cserébe – azzal a feltétellel, hogy a termelési ressource-ok és a termelésben hasznosított tényezők hatásfokai állandóak, és nemzetközi méretekben a termelési tényezők teljesen immobilisek. A világpiacon azonban az áru értékét nem a termelésre fordított munkaórák számával fejezzük ki, hanem az áru árával. A világpiaci árak sokkal erőteljesebben változnak, és egészen másként, mint ahogyan a szükséges munkamennyiség változik az áru előállítása során. Ricardo elmélete nem adott választ arra a kérdésre, hogy milyen áron megy végbe a csere az országok között, s ezt igyekezett pótolni John Stuart Mill. Mill emellett azzal is kiegészítette a komparatív előnyök klasszikus elméletét, hogy a nemzetközi kereskedelem elemzésébe a kereslet elemét is bevitte. Ricardo oly módon elemezte a nemzetközi kereskedelmet, hogy egy meghatározott mennyiségű termelést vett adottnak, s a termelékenységben megmutatkozó különbséget az ehhez szükséges munkaórák számával fe-

jezte ki, tehát a T/P képletet alkalmazta (a munkaórák száma a meghatározott termékmennyiségben).

Mill ezzel szemben a munkaórák számát vette adottnak, a termelékenységben megmutatkozó különbséget pedig a termék előállításához szükséges munkaórák számával fejezte ki, tehát a P/T képlet szerint (termékmennyiség a meghatározott órák száma szerint).

Mill elméletének szemléltetésére vegyünk a következő példát:

Tegyük fel, hogy a kérdéses két országban 8 óra munkával a következő termékmennyiséget állítják elő:

Ország	Termékmennyiség 8 óra alatt	
	Bor	Szővet
Portugália	10	15
Anglia	5	10

A fenti táblázatból azt látjuk, hogy Portugáliának mindkét termék előállításában abszolút előnyei vannak, de nagyobbak a (komparatív) előnyei a bortermelésben, hiszen:

$$\frac{10}{5} > \frac{15}{10} = 2 > 1,5 = 4 > 3$$

Másrészt Anglia alárendelt helyzetben van mind a két termék előállítása tekintetében, de komparatív előnye van a szövettermelésben, mivel:

$$\frac{10}{15} > \frac{5}{10} = \frac{2}{3} > \frac{1}{2} = 4 > 3$$

Összhangban a komparatív előnyök elméletével, Portugáliának akkor fizetődik ki specializálnia magát a bor termelésére, ha 1 egységnyi borért Angliától cserébe több mint 1,5 egységnyi szövetet kap cserébe, hiszen Portugálián belül a bor és a szövet cseréjének aránya annyi mint 1:1,5. Anglia viszont akkor válik érdekeltté a szövettermelésre való specializációban, ha Portugáliától 1 egységnyi szövetért több mint 0,5 egységnyi bort kaphat cserébe, vagyis, ha 1 egységnyi borért 2 egységnyi szövetnél kevesebbet kell adnia, hiszen a bor és a szövet cseréjének aránya Angliában 10:5 illetve 2:1.

A Portugália és Anglia közötti árucseré aránya ennél fogva a következő limitek szerint fog alakulni:

1 egységnyi bor : 1,5 egységnyi szövet, és

2 egységnyi szövet : 1 egységnyi bor.

Az ár kialakulásának szintjét az országok közötti cserében, ahogyan Mill mondja, a „kölcsonös kereslet törvénye” határozza meg. A csereviszonyok ugyanis a kölcsönös kereslet intenzitása szerint alakulnak olyan szinten, amelyen a kivitel kiegyenlítődik a behozattal.

Portugália akkor lesz érdekelt a bortermelésre való specializálódásban, ha minden egységnyi borért több mint 1,5 egységnyi szövetet kaphat Angliától cserébe. Az 1,5 egységnyi bor tehát a legalacsonyabb pont, amelyen alul Portugáliának nem fizetődik ki bortermelésre specializálódnia, mert ez azt jelentené, hogy a cserearányok megromlottak, és Portugália 1 egységnyi borért 1,5 egységnyi szövetnél kevesebbet kap, ami nem teheti érdekeltté Portugáliát a bortermelésre való specializálódásban, illetve abban, hogy a bor kicserélésével jusson a szövethez. Portugália csak akkor válik érdekeltté a cserében, s ezzel együtt a specializálódásban, ha a csere aránya meghaladja az 1 egységnyi bor arányát az 1,5 egységnyi szövethez. Csak ez a cserearány teheti lehetővé Portugália számára, hogy az Angliával folyó nemzetközi cseréből hasznot huzzon. Ez a cserearány azonban nem növekedhet a végtelenségig. Felső pontját voltaképpen a szövet és a bor angliai cserearánya határozza meg (vagyis a 2 egységnyi szövetért 1 egységnyi bor aránya). Anglia csak akkor lehet érdekelt abban, hogy szövetéért bort kapjon, ha Portugáliától kevesebb mint 2 egységnyi szövetért kaphat 1 egységnyi bort. Ezek szerint Anglia, amikor saját szövetét portugál borra cseréli ki, arra törekszik, hogy a cserearányt a felső pont alatt alakítsa ki, vagyis, hogy 1 egységnyi borért ne kelljen teljes 2 egységnyi szövetet adni, míg Portugália arra törekszik, hogy a cserearányt az alsó pont felett hozza létre, vagyis 1 egységnyi borért több mint 1,5 egységnyi szövetet igyekszik kapni Angliától cserébe. Voltaképpen ezek a törekvések határozzák meg és fejezik ki a keresletet az említett termékek iránt a két országban. Hogy a minimum (1,5) és a maximum (2) között melyik ponton alakul ki a kölcsönös cserearány Portugália és Anglia között, az a kölcsönös kereslet intenzitásától függ. Amennyiben Angliában a portugál bor iránt a kereslet intenzitása nagyobb, mint Portugáliában az angol szövet iránti kereslet intenzitása, akkor a cserearány a maximum közelében alakul ki, vagyis 1 egységnyi portugál borért megközelítően 2 egységnyi angol szövetet adnak majd, és megfordítva, ha az angol szövet iránti kereslet intenzitása Portugáliában nagyobb, mint a portugál bor iránti kereslet intenzitása Angliában, akkor a cserearány a minimum felé közeledik, vagyis 1 egységnyi borért megközelítően 1,5 egységnyi szövetet lehet majd cserélni. Ha a kereslet intenzitása mind a két országban azonos lenne, akkor a cserearány a következő szinten alakulna: 1 egységnyi borért 1,75 egységnyi szövet, hiszen 2 és 1,5 aritmetikai középáránya az 1,75.

Azok az országok tehát, amelyekben a kereslet intenzitása nagyobb a külföldi áruk iránt, mint amekkora a külföldi kereslet intenzitása a

hazai áru iránt, szabály szerint gyöngébb helyzetben vannak a nemzetközi munkamegosztás terén és a nemzetközi árucseréből csupán jelentéktelen hasznot húzhatnak.

A kölcsönös kereslet elméletét később Edgeworth és Marshal a geometriai interpretáláshoz alkalmazták.

4. A NEMZETKÖZI KERESKEDELEM NEOKLASSZIKUS ELMÉLETE

A komparatív előnyök klasszikus elméletét továbbfejlesztő és azt korszerűbb módon tolmácsoló teoretikusok között jelentős helyet foglal el *Taussig Frank William* és *Jacob Viner*. Taussig a klasszikusoktól eltérően a termelési költségeket két tételre osztotta: kamatra és bérre, tehát a termelési költségeket megpróbálta pénzben kifejezni. Jóllehet maga is felfigyelt arra, hogy a termelési folyamatban, a munkaerő és a tőke mellett a munka tárgya is részt vesz, Taussig mégis úgy gondolta, hogy az újratermelési anyagok költségeit nem kell külön vizsgálat tárgyává tenni, mivel ezek a költségek, szerinte, azonosak a korábbi bér- és kamatkiadásokkal, s ezért nem kell ismételten figyelembe venni, mint külön tényezőjét a termelési árnak. Egyszerűbben szólva a munka eszközeinek költségei voltaképpen azonosak az előállítására fordított munka előző költségeivel, valamint a tőkére fordított kiadásokkal (kamatokkal). Ehhez hasonlóan, Taussig véleménye szerint, a járadékot sem kell vizsgálat alá venni, mint a termelés külön tényezőjét (mint termelési költséget), mivel a járadék inkább eredménye, mintsem oka a költségnek. A járadék „csupán egy eltérő elem”, s egy-egy ország esetében például „a járadék a termelékenyebb és kevésbé termelékeny országok közötti különbséget jelzi”.¹⁰

Azt vizsgálva, hogy a kamatláb magassága mint a tőkefogyasztás ára milyen hatással van egy ország komparatív előnyének kialakulására, Taussig arra a megállapításra jutott, hogy a kamatlábnak mindaddig nincs befolyása a termékek árányainak kialakulására a különböző tevékenységekben, amíg nem különböző magassággal vesznek részt a termelésben. Ezek szerint a kamatláb csak akkor gyakorol hatást a termékek árára, ha országoként vagy termékeként nem azonos a magassága.

„A magasabb vagy alacsonyabb kamat nem önmagában hat, mint független tényező; hatása csak annyiban érezhető, amennyiben az egyik termékbe magasabb fokon kerül be, mint

a másikba... és amennyiben a kamatláb nem azonos a két országban – az egyikben magasabb, a másikban alacsonyabb. Ha azonban a kamat mind a két országban azonos hatású, akkor a közöttük fennálló viszonyokat (a termékárak viszonyát – a szerző megj.) változtatlanul hagyja... s a nemzetközi kereskedelem ugyanolyan módon megy végbe, mintha ez a tényező nem befolyásolná a termelési költségeket.”¹¹

Következésképpen az az ország, amelynek nagyobb a felhalmozóképessége és ahol alacsonyabb a kamatláb (viszonylag olcsó a tőke), előnyös helyzetbe kerül az olyan termékek tekintetében, amelyeknek előállításához viszonylag nagy mennyiségű tőkére van szükség, vagyis az alacsony kamatláb komparatív előnyhöz juttatja az országot az olyan termelésben, amelynél nagyobb tőkére van szükség. Az ilyen ország ennek megfelelően arra törekszik, hogy tőkeigényes termelésre specializálja magát, s hogy ezzel jelenjen meg a nemzetközi árucserében – azok az országok viszont, amelyek szűkölködnek, a tőkében, s ahol emiatt magasabb a kamatláb, az ilyen árucikkek behozatalára törekszenek.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a tőkében gazdag országok, amelyekben alacsony a kamatláb, olyan termékek kivitelére törekszenek, amelyeknek előállításában a tőke a legdöntőbb tényező, míg azok az országok, amelyeknek nincs elég tőkéjük, s emiatt magasak a kamatlábak, épp az ilyen (tőkeigényes) termékek exportját szorgalmazzák.¹²

Taussig számos példával igyekezett szemléltetni, hogy a kamatnak, mint termelési költségnek nincs döntő hatása a komparatív előnyök kialakulására, illetve a nemzetközi kereskedelem folyamataira. Számára a munkaerő-költségek (a bérek) maradtak döntő tényezői a komparatív előnyök meghatározásának. A munkaerő termelési költségeit azonban már nem munkaórán, hanem, ellentétben a kalsszikus elmélettel, pénzben fejezte ki, s ezzel Taussig bebizonyította, hogy a bérek országonkénti magassága befolyást gyakorol a nemzetközi munkamegosztásra és specializálódásra, éspedig oly módon, hogy az alacsony bérszínvonal egy adott országban ugyanolyan hatást gyakorol a nemzetközi kereskedelem folyamataira, mint egy másikban a munka magasabb termelékenysége.

A bérek magasságát elemezve országról országra Taussig arra a megállapításra jutott, hogy ha egy országnak létre is jönnek a komparatív előnyei valamely termék előállításában az elhasznált munkaórák alapján, ezeket az előnyöket semlegesítheti a bérek szintkülönbsége. Következésképpen a bérek magassága döntő hatást gyakorolhat a nemzetközi munkamegosztásra és specializációra.

Ha egy országban alacsonyak a bérek, mivel nagy mennyiségű munkaerő áll rendelkezésre, akkor ez az ország bizonyos terméket vagy termékeket

alacsonyabb költségekkel állíthat elő, mint a konkurrencia még akkor is, ha ez az ország nem rendelkezik tényleges komparatív előnyökkel. Ilyen esetben „az alacsony bérek helyettesíthetik a tényleges komparatív előnyöket”.¹³

A neoklasszikusok nemcsak azt vizsgálták ki, hogy milyen befolyást gyakorolhat a bér és a kamat a komparatív előnyökre, hanem azt is, hogy milyen módon hatnak ezekre az előnyökre a termelési költségek struktúrájában bekövetkező változások, amelyek a termelés mennyiségének alakulásától függnnek – ezek ismert esetei a költségek degressziójának, illetve progressziójának.

Nem hanyagolták el a neoklasszikusok kivizsgálni a szállítási költségek hatását sem. Miután ezeket a költségeket is számításba vették a komparatív előnyök elemzésében, megállapították, hogy a szállítási költségek termékegység szerinti magassága is meghatározó jellegű lehet arra nézve hogy egy termék bekerül-e a nemzetközi cserébe vagy sem. Az egyes termékek, mondják a neoklasszikusok, csak abban az esetben tarthatják meg komparatív előnyeiket a nemzetközi cserében, ha a termelési költségek országonkénti különbsége magasabb a szállítási költségek összegénél.

Ki kell emelnünk végül a neoklasszikusoknak azt a törekvését is, hogy a nemzetközi árucseré elemzésére – két termék és két ország helyett – több terméket és több országot kapcsoltak be, miáltal bebizonyították, hogy a komparatív előnyök elméletének tételei akkor sem veszítik érvényüket, ha több termékre és több országra terjesztjük ki őket. Ezen a helyen a nemzetközi kereskedelem neoklasszikus elméletéből csupán két tételre hívnánk fel a figyelmet:

1. Hogy milyen terméket szállít egyik ország a másiknak, az mindenekelőtt az országok közötti árárányoktól függ. Az árviszonyokra a munkatermelékenység és a munkabérek országonkénti színvonala hat determinálólólag.
2. Hogy milyen hasznot húz egy ország a nemzetközi kereskedelemről (az árucseréből), az a csere tárgyát képező termékek iránti kölcsönös kereslet intenzitásától függ.

5. A MAI POLGÁRI ELMÉLETEK A NEMZETKÖZI KERESKEDELEMRŐL

Eltérően a nemzetközi kereskedelem klaszikus elméleteitől, amelyek a külkereskedelmi impulzust a termelési költségek országonkénti különbségével magyarázták, a nemzetközi kereskedelem mai polgári elméletei

a külkereskedelmi impulzus magyarázásakor annak elemzéséből indulnak ki, hogy milyen alapon alakulnak ki az árkülönbségek az egyes országok között. A közgazdászok nagy többsége által elfogadva két elmélet emelkedik ki a többi közül:

a *szubsztitúciós költségek elmélete* és az *általános egyensúly elmélete*.

A szubsztitúciós költségek elmélete

A szubsztitúciós költségek elmélete, mint összetevő része a modern „gazdasági egyensúly” doktrínájának *Gottfried Haberler* nevéhez fűződik. A homogén munkára alapozódó klasszikus elmélettől eltérően a nemzetközi kereskedelem elemzésébe Haberler bevonta mind a három tényezőt: a) a tőkét, b) a munkát és c) a termőföldet. Ezzel kapcsolatban a következőket mondja:

„A klasszikus elmélet a termelésnek csupán egyetlen tényezőjére van tekintettel: a homogén munkára. De a valóságban minden országnak nagyon sok különböző termelési tényezője van – egész skálája a különböző minőségű munkának, a termőföldeknek és más természetes segélyforrásoknak, valamint a termelési eszközöknek, mint amilyenek az épületek, a berendezési és felszerelési tárgyak és a nyersanyagok. Technikailag képtelenség mindezeket a különböző termelési tényezőket a minőség valamelyik közös egységével mérni; mindezeket a tényezőket semmiképpen sem bonthatjuk le egyszerű szakképzetlen munkára”.¹⁴

A nemzetközi kereskedelem elemzésében Haberler szintén kiemeli a rendelkezésre álló termelési tényezők szerepét és fontosságát, s az elemzést leegyszerűsítve az ország rendelkezésére álló termelési tényezők állandósult kínálatának feltételezéséből indult ki.

A termelés folyamatában azonban e tényezőket többféle módon lehet felhasználni. Hogy növelni lehessen valamely termék termelését (más intézkedések híján) növelni kell a kérdéses termelési tényezők inputját. Amennyiben a termelési tényezők kínálata állandó, akkor ezt csak a termelés valamely válfajának feláldozásával érhetjük el, tehát egy bizonyos termék előállítását csak úgy fokozhatjuk, ha ez egy másik termék kárára megy.

Normális feltételek között minden termék ára azonos lesz saját marginális költségeivel, amelyekbe azt az összeget is beszámítjuk, amit a termék pótegységének előállításáért kell fizetnünk. Amennyiben a költség-

gek állandóak, akkor a termék minden pótegysége azonos értékű a termelésben felhasználhat pótköltségekkel. Más az eset azonban akkor, ha a termék pótegységének előállítás költségei növekszenek vagy csökkennek. Ez esetben az árt nem lesz azonos a tényleges termelési költségekkel, hanem azok a marginális költségek szerint alakul, amelyek szerint a termék pótegységének előállításához szükségesek.

Ezek szerint valamely termékből – ha a tényezők kínálata állandó, ahogyan Haberler feltételezte – csak egy másik termék kárára állíthatunk elő pótlólagos mennyiséget. Ahhoz tehát, hogy egy bizonyos termékből pótlólagos mennyiséget kapjunk, fel kell áldoznunk egy másik termék termelését. Ennek következtében az új termék ára annyi lesz, mint amennyibe az a termék került, amelyet feláldoztunk, hogy az előbbi termékből pótmennyiséget állítsunk elő. A cserearányok a piacon a termékárakhoz igazodnak, ezek viszont a marginális költségek arányai szerint alakulnak, amelyek valójában „azonosak e második terméknek az első termék szerinti szubsztitúciós költségeivel”.¹⁵

Minthogy a rendelkezésre álló tényezők az egyes országokban nem azonosak (mivel tehát különbözőek a termelési lehetőségeik és feltételeik), ezért az egyes országok szubsztitúciós görbéi is különböző alakúak. Ezek a különbségek, együttesen a keresletingadozással, különféle termékárakhoz vezetnek, vagyis a különböző országokban a termékárak egymástól eltérően alakulnak. És minthogy nem azonosak az árárányok, egyes árucikkeket külföldön olcsóbban lehet megkapni, mint amennyiért belföldön elő lehet állítani.

Számszerűen ezt az elméletet a következőképpen szemléltethetjük: vegyük, hogy az egyik ország két terméket állít elő, egy „x” és egy „y” terméket. Ha e termékek előállításának termelési költségeit „munkaegységekben” fejezzük ki, és azt mondjuk, hogy egy egységnyi x előállítására 6 egységnyi munkát, 1 egységnyi y előállítására pedig 2 egységnyi munkát kell felhasználnunk – akkor a cserearány a belföldi piacon az x és az y termék között 6:2 lesz. Egy egységnyi x terméket a következőképpen fejezhetjük ki termékkel: 1 egységnyi x = 3 egységnyi y, ami azt jelenti, hogy 1 egységnyi x termékre annyi termelési tényezőt kell elfogyasztanunk, amennyit 3 egységnyi y termék előállítása venne igénybe. Másrészt 1 egységnyi y terméket a következőképpen fejezhetjük ki x termékkel: 1 egységnyi y = 1/3 egységnyi x. Ez annyit jelent, hogy amennyiben az illető ország növelni akarja az x termelését, akkor adott feltételek mellett ezt csak úgy teheti meg, ha feláldozza az y termelését, és pedig olyan fokon, hogy az x minden pótmennyiségéért 3-szor olyan mennyiségű y-t kell feláldoznia. Így tehát a cserearányok kialakulására a szubsztitúciós költségek a mérvadóak, amelyek azonosak saját marginális költségeik arányával.

A szubsztitúciós költségek elmélete figyelembe veszi a szállítási költségeket is. Ezek a költségek csökkentik a nemzetközi kereskedelemből származó hasznot, egyik esetben nagyobb, a másik esetben pedig kisebb mértékben, s ez a megterhelés befolyást gyakorol arra, hogy egy ország specializálja-e magát valamely termék előállításában, hiszen termékeivel csak úgy jelenhet meg a nemzetközi árucserében, ha a specializációból eredő haszon nagyobb a szállítási költségeknél.

Az általános egyensúly elmélete

A svéd *Bertil Ohlin*, *Nemzetközi és területközi kereskedelem* című¹⁶ értekezésében átfogó magyarázatot adott az általános egyensúly elméletére. Szemben a külkerkedelem klasszikus elméletének követőivel, Ohlin azt állította, hogy a nemzetközi kereskedelem alapján véve ugyanolyan módon megy végbe, mint az egyes területek közötti kereskedelem.

Ohlin szerint az egyes területek és nemzetek ugyanolyan okoknál fogva specializálódnak és kereskednek egymással, mint az egyének. Az egyes személyeknek természetesen felelnek meg bizonyos foglalkozások. Így pl. saját (természetes vagy elsajátított) vérmérséklete és hajlama alapján az egyik emberből kertész, a másikkól tanító, a harmadikból jogász stb. lesz. A kertész valószínűleg gyöngé jogásznak bizonyulna, a jogász viszont nem lehet jó tanító; a specializálódás hasznossága mindenesetben szemmel látható. Ha netán az egyének hasonlatosak lennének egymáshoz vérmérsékletük és hajlamaik szerint, még akkor is figyelmet fordítanak a specializálódásukra.

Ezeket a megfigyeléseket sok szempontból az országokra is alkalmazni lehet. Az egyik ország (nemzet) nagy kiterjedésű megművelhető földterülettel rendelkezhet, de bányakincsek nélkül és kevés lakossággal. Egy másik ország (nemzet) ugyanakkor tetemes vasércet és szénbányákat mondhat a magáénak, nagyszámú lakosa lehet, kevés megművelhető földdel. Az előző ország minden bizonnyal a mezőgazdasági termeléshez alkalmazkodik, a másik pedig az iparosítást szorgalmazza.

Egy ország szuperioritása a nemzetközi munkamegosztásban bizonyos termékek előállítása szempontjából legfőképpen attól függ, hogy milyen mértékben eltérők ebben az országban a termelési tényezők más országokhoz viszonyítva.

Így tehát az a terület vagy ország, amelynek sok földje van, de szűkölködik munkaerőben, olyan árucikkek behozatalára törekszik, amelynek termelése több munkát igényel, kivételében pedig a nagy földterületeket igénylő termékek kerülnek előtérbe, összhangban saját termelési tényezőinek jellegével. Ugyanígy azok a tevékenységek, amelyek a termelés

folyamatában nagy mennyiségű munkát (munkaerőt) fogyasztanak – ha ez a tényező egyszerre szűkössé válik, vagy az ára magasba szökken – kénytelenek lesznek csökkenteni vagy teljesen beszüntetni a termelést,¹⁷ miáltal csökken a munkaerő iránti kereslet is. Másfelől azok a tevékenységek, amelyek bőséges tényező használatára alapozzák termelésüket – s ennek megfelelően viszonylag olcsó tényezőt, esetünkben termőföldet vesznek igénybe, – a termelés folytonos növelésére törekszenek, s ezzel növelik e tényező iránti keresletet, ami a termőföld árának állandó emelkedését idézi elő. Ezek a mozgások odavezetnek, hogy csökken a munkaerőhiány s növekszik a termőföldben való szűkölködés.

Ezzel szemben azokon a területeken, ahol túl nagy a munkaerő-kínálat és kevés a rendelkezésre álló földterület, a munkaigényes termelésre való koncentrálódás és expanzió odavezet, hogy viszonylag növekszik a munkaerőhiány és kevésbé érezhető a termőföld hiánya. Mind a két területen a bőséges mennyiségben rendelkezésre álló tényezők iránt egyre inkább növekszik a kereslet, s ennek következtében egyre jobban megdrágul e tényező, míg ugyanakkor a szűkös mennyiségben rendelkezésre álló tényező kevésbé keresett lesz, s ebből eredően e tényezőnek az ára is csökken.

A tényező-kínálatban és a tényező-árakban változások következhetnek be a kivitel expanziójával is. Ha valamely ország egyik szektorában a kivitel úgy növekedett, mint az olcsó munkaerő használatának következménye, akkor a kivitel expanziója egyre inkább növelheti a munkaerő iránti keresletet, s növelheti a munkaerő árát is az adott szektorban. Ilyen esetben azonban nemcsak a munkaerő ára emelkedik, hanem megdrágulnak az ilyen termeléshez használt egyéb tényezők is.

Ohlin ezek szerint arra a következtetésre jutott, hogy a nemzetközi kereskedelem útján a termelési tényezők ára egyre inkább kiegyenlítődik a nemzetközi viszonylatok között. E tényezők árai azonban sohasem egyenlítődnek ki teljesen. Ez a kiegyenlítődés csupán mint irányzat érezhető a nemzetközi keretek között. A termékárak kiegyenlítődésének irányzata nemzetközi szinten erőteljesebb, mint a termelési tényező árkiegyenlítődésének irányzata.

A termelés olcsó tényezőinek intenzív igénybevétele az országnak komparatív előnyöket biztosíthat bizonyos termékek előállításában. Ohlin szerint az ország már eleve a legbőségebb mennyiségben rendelkezésre álló tényezők segítségével előállított termékek kivitelére rendelkezik be, s ezért az ilyen termék viszonylag olcsó. Miután kapcsolatba hozta egymással a tényezők árát és kínálatát, valamint felhasználásuk hatékonyságát, Ohlin sokkal szélesebb alapját teremtette meg a nemzetközi kereskedelem elemzésének, mint amire a nemzetközi kereskedelem

klasszikus és neoklasszikus polgári elméletei képesnek bizonyultak. A nemzetközi kereskedelem struktúrája függővé válik a különböző tényezőkkel való ellátottság nemzetközi méretű különbségeitől, a nemzeti jövedelmek különböző nagyságától és a kereslet intenzitásától. És ha egy ország külkereskedelmi árucserébe kezd valamely más országgal, de ugyanez érvényes az egyes területek esetében is, akkor ennek hatására a beföldi árviszonyok is megváltoznak.

A termelési tényezők árának tényleges nemzetközi kiegyenlítődéséhez a valóságban aligha lehet eljutni, mivel az egyes országok között jóval nagyobb a tényezők immobilitása, mint az egyes területeken vagy országokon belül. Így jut el Ohlin a megállapításhoz, hogy „a külkereskedelem növeli az árát a viszonylag nagy mennyiségben rendelkezésre álló tényezőknek, s csökkenti azokat, amelyekből viszonylag kevés van”.¹⁹

Ohlin szerint az árakat „az áru iránti kereslet és az áru előállításának lehetőségei – azaz a kereslet és a kínálat” határozza meg, felvetődik azonban a kérdés, hogy mi áll a kereslet és a kínálat mögött. A kereslet, Ohlin szerint két körülménytől függ: 1) a fogyasztók szükségleteitől és kívánságaitól, és 2) a termelési tényezők tulajdonjától, mivel ez kihat az egyéni jövedelemre és keresletre. Ez utóbbi feltétel a fogyasztók kezében összpontosuló vásárlási erő disztribúciójára vonatkozik, ösztönzést nyújtva „a fogyasztók szükségleteihez és kívánságaihoz”. A kínálatot, Ohlin szerint ugyancsak két körülmény határozza meg: 1) a termelési tényezők, a természetes erőforrások, a munkaerő stb. kínálata és 2) a termelés fizikai feltételei, amelyek hasonlóak minden országban.

A klasszikus közgazdászoktól eltérően Ohlin igen nagy teret szentelt azoknak a hatótényezőknek, amelyek azáltal hatnak a nemzetközi kereskedelemre, hogy a termelési tényezők egyik területről a másikra, vagy egyik országból a másikba vándorolnak. Azt hangsúlyozta, hogy „a tényezők mozgása”²⁰ olyan irányzat, amely alternatívájává válhat a termékek mozgásának.

Végül foglaljuk össze röviden, hogy milyen megállapításokhoz vezetett az általános egyensúly elmélete:²¹

1. Hogy mit termelünk, és hogy milyen áron cseréljük ki termelési eredményeinket a nemzetközi kereskedelemben, az a termékek kínálatától és keresletétől függ.
2. A termékek kínálata és kereslete meghatározólag hat az előállításuk során igénybe vett termelési tényezők kínálatára és keresletére.²²
3. A termelési tényezők kínálata és kereslete visszahatólag determinálja a javak kínálatát és keresletét, s így a javak és

a termelési tényezők kölcsönös összefüggésben levő kínálata és kereslete az egyik legjelentősebb elemét képezi az általános egyensúly elméletének.

Ezek szerint a termelési költségek az elhasznált termelési tényezők mennyiségétől és árától függenek, az elhasznált tényezők mennyisége pedig a termelés feltételeitől és módjától, valamint e tényezők árától függ. Röviden, a tényezők árát a tényezők kínálata és kereslete határozza meg. A tényezők iránti keresletet a végtermékek iránti kereslet határozza meg, a végtermékek iránti kereslet viszont jórészt a tényezők ára szerint van determinálva stb. – tehát a kölcsönös függések bűvkörében minden mindentől függ (All depends on all) – ahogyan Ohlin mondja.

6. A KÜLKERESKEDELMI IMPULZUS EREDETE KÉRDÉSKÖRÉNEK KRITIKAI ÁTTEKINTÉSE A NEMZETKÖZI KERESKEDELEM POLGÁRI ELMÉLETÉBEN

Az országok közötti árucseré (a külkereskedelem) okait magyarázva a külkereskedelem polgári elméletei²² azokból a nemzetközi gazdasági viszonyokból indulnak ki, amelyek a tőkés társadalmi-gazdasági rendszerekben alakultak ki.

A külkereskedelem klasszikus elméletei egyfelől az új világfelfogás eredményeként jöttek létre, másfelől pedig elméletileg is meg kellett indokolni az addig érvényes merkantilista világszemlélet túlhaladását. Ezért a külkereskedelem klasszikus elméletéből eredő megállapítások, minden számtani-logikai szuggesztivitásuk ellenére, aligha fogadhatók el feltétlenül és teljességükben a külkereskedelmi impulzus magyarázataiként a világ tömbökre osztottságának és az országok különböző szintű gazdasági fejlettségének mai feltételei között.

A nemzetközi kereskedelem klasszikus elméletei külkereskedelmi impulzust a termelési költségek országonkénti és árucikkenkénti különbségeivel magyarázzák. Az ilyen elméleti tételekre alapozódó nemzetközi munkamegosztás és specializálódás szükségszerűen magán viseli azoknak a gazdasági törvényszerűségeknek a tarkaságát, amelyek a XVIII. és a XIX. században uralkodtak.

Ahogyan Ricardo magyarázza a külkereskedelmi impulzust, az Smith tételeivel szemben jelentős előrehaladás volt, hiszen a külkereskedelmi impulzust azokkal a viszonylagos előnykülönbségekkel magyarázta,

amelyek a termelési költségek országok, illetve termékek közötti arányai-ban mutatkoznak meg. Mégis, Smithtől eltérően, aki a külkereskedelmi impulzus elemzésében teljesen alábecsülte a termelési tényezők országok közötti mozgásának kérdését, Ricardo, amikor vizsgálat alá vette a nemzetközi árucseréhez vezető okokat, túlértékelte a termelési tényezők mozgásának kérdését valamely ország komparatív előnyeinek kialakulásá-ban, vagyis abból a feltevésből indult ki, hogy a termelési tényezők csak egy-egy ország határain belül mozgékonyak, míg az országok között ilyen mozgás nincsen. A valóságban viszont a termelési tényezők moz-gása az országok között is megfigyelhető, de ez a mozgás gyengébb, mint egy-egy ország határain belül.

Emellett Smith és Ricardo elmélete is abból indul ki, hogy egy ország akkor jelenik meg a nemzetközi árucserében bizonyos termékével, ha annak előállításában előnyöket élvez (Smith szerint a termelési költségek abszolút különbségei a mérvadóak, míg Ricardo a komparatív előnyök fennállását is kielégítőnek tartja), azok az országok tehát, amelyeknek nincsenek ilyen előnyeik, illetve amelyek hátrányos helyzetben vannak a megfelelő termékek előállításában, nem jelennek meg termékeikkel a világpiacon. Az előnyök, amelyekre a gazdaságilag fejlett országok szert tettek, állandóak maradnak, nem változnak. Sem Smith, sem Ricardo nem vette figyelembe, hogy idővel változások állhatnak elő, és pedig nemcsak a fogyasztásban a fogyasztók szokásainak megváltozása miatt (új termékek megjelenése stb), hanem mert változások következnek be a termelésben is annak eredményeként, hogy új tudományos és techno-lógiai vívmányokat vetnek be a termelésbe, miáltal elkerülhetetlenül transz-formálódnak az egyes országok termelési lehetőségei. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a külkereskedelem klasszikus elméletei a külkeres-kedelmi impulzus magyarázásában statikusan jártak el. Ezzel voltaké-pen konzerválni igyekeztek a fennálló viszonyokat a nemzetközi árucseré-ben, ami csak a gazdaságilag fejlettebb országoknak, és az ő gazdaság-fejlesztési gazdasági-politikai céljaiknak felelne meg.

A külkereskedelem klasszikus polgári elméleteinek politikai-gazdasági értelme abban van, hogy az úgynevezett szabad-kereskedelem elveit igyekszik érvényre juttatni. Ez az elképzelés megfelelt Anglia érdekeinek, amely abban az időben²³ iparilag fejlettebb ország volt minden száraz-földi konkurensénél és külkereskedelmi partnerénél. Ilyen feltételek között Anglia érdekelt volt a szabadabb világkereskedelmi árucseré-ben, vagyis ellene volt minden korlátozásnak, ami akadályt gördíthet a normális áruforgalom elé a világkereskedelemben. Az intervencio-nalista politika merkantilista felfogása a külkereskedelem területén, ami akkor még mindig észlelhető volt, még így is fékezően hatott Anglia

gyorsabb ipari fejlődésére. Azt mondhatjuk, hogy ebben rejlik a klasszikus polgári elméletek apologetikus jellege is.

A nemzetközi kereskedelem klasszikus elméletei a külkereskedelmi impulzust általában a termékárak viszonylagos különbségeivel magyarázták és nem foglalkoztak azoknak a kérdéseknek az elemzésével amelyek alapját képezik e különbségeknek. Ezek az elméletek tehát a különbségeket adott mennyiségeknek tekintették, és ezzel magyarázták az országok közötti csere létrejöttét.

Noha statikusan jártak el a külkereskedelem létrejöttének elemzésében, ahogyan megfogalmazták a nemzetközi munkamegosztás és specializálódás elveit, ezzel mégis erőteljes hatást gyakoroltak a közgazdászokra. Jórészt ezzel magyarázható, hogy a hagyományos klasszikus elméleteket, elsősorban a komparatív előnyök elméletét gyakran ma is megpróbálják a jelenlegi feltételekre, a mai világ problémáira alkalmazni. A komparatív előnyök elméletének eszméje és szelleme – ez az ami a külkereskedelem klasszikus felfogású elméletéből máig fennmaradt, s amivel még ma is gyakran találkozunk egyes közgazdászok munkáiban, a gazdaságilag fejlett és a gazdaságilag fejletlen országokban egyaránt.

A komparatív előnyök klasszikus elméletét továbbfejlesztő teoretikusok között, akik ezt az elméletet már korszerűbben tolmácsolják, mint már kiemeltük, jelentős helyet foglal el Taussig és Viner. Az ő megállapításait a külkereskedelmi impulzus elméletével kapcsolatban a komparatív előnyök elméletének úgynevezett neoklasszikus változatába soroljuk. A komparatív előnyök elméletének megállapításait nehezen lehetett volna alkalmazni, ha ezt a modellt több országra és több termékre akarták volna általánosítani. A nehézségek abból erednek, hogy ez az elmélet a termelésnek csupán egy tényezőjét veszi figyelembe, és pedig a homogén munkát, míg a valóságban a termék árát az összes elhasznált termelés-tényezők határozzák meg. Ezek szerint az országok közötti előnyöket az összes termelési tényezők használata alapján lehetne kiszámítani.

A neoklasszikusok hozzájárulása az elmélet továbbfejlesztéséhez épp abban van, hogy időszerűsíteni tudták a komparatív előnyök elméletének tételeit, és pedig oly módon, hogy a két ország – két termék konceptusáról, szemben a nemzetközi kereskedelem ricárdói elméleti modelljével, áttértek a több termék – több ország konceptusára, s hogy a homogén munka helyett több tényezőt vettek elemzés alá: a tőkét, a termőföldet és a munkát, a reális költségek helyett pedig a pénzbeli költségeket vették kiindulópontnak.

A komparatív előnyök neoklasszikus interpretációja, noha bizonyos fokú „korszerűsítését” jelentette a külkereskedelmi elméletnek, alapjaiban nem küszöbölte ki a komparatív előnyök klasszikus elméletének hibáit. A neoklasszikusok, abban a törekvésükben, hogy a kompara-

tív előnyök elméleti megállapításait több országra és több termékre általánosítsák, részleges sikert értek el. Ez elsősorban abban mutatkozik meg, hogy a neoklasszikusoknak sikerült bebizonyítaniuk: a komparatív előnyök elméleti megállapításai akkor is érvényben maradnak, ha az elemzésbe több terméket és több országot vonunk be. Nehézségek állnak elő viszont akkor, amikor a neoklasszikus interpretációt teljes mértékben általánosítani akarjuk egy olyan típusú modellre, amelyben a termékek és az országok egész sora vesz részt. A komparatív előnyök elméleti elveinek ricardói típusú felbontásával azonban akkor is megmagyarázhatjuk a külkereskedelmi impulzust, amikor vizsgálatunkat két termék – két ország helyett kiterjesztjük a két ország – több ország, illetve a két ország – több termék modellre.

A neoklasszikusok felfigyeltek a klasszikus elméletnek arra a gyöngé pontjára is, hogy az áru értékét a termelésre fordított munkaórában fejezte ki, s ezen úgy változtattak, hogy a termelési költségeket pénzben mutatták ki. Az elméletet ezzel mindenképpen közelebb hozták a valóság világához. Ha figyelembe is vesszük azonban mindazokat az eredményeket, amelyekhez a neoklasszikusok eljutottak, azt mégis megállapíthatjuk, hogy javulása ellenére az elmélet továbbra is statikus maradt, mivel nem bocsátkozhatott a valóság dinamikus világának magyarázásába, s indulópontként nem vehette figyelembe a gazdasági viszonyok megváltozásának szükségszerűségét a világban – függetlenül attól, hogy ezeket a változásokat a tudományos-műszaki vívmányok, a társadalmi-gazdasági előrehaladás, vagy más valami váltja-e ki. Más szóval ez azt jelenti, hogy bármennyire is korszerűbb a nemzetközi kereskedelem modelljének ricardói interpretációja, ez mégis csak megtartja a statikus elemeket a nemzetközi gazdasági viszonyok kérdéskörének elemzésében.

A külkereskedelmi impulzus eredetének klasszikus és neoklasszikus interpretációjától eltérően a nemzetközi kereskedelem mai polgári elméletei a külkereskedelmi impulzus magyarázásában abból indulnak ki, hogy milyen alapon fejlődnek ki az árkülönbségek az egyes országok között. A közgazdászok széles körei által elfogadva, mint már említettük, két elmélet emelkedik ki a többi közül, éspedig a szubsztitúciós költségek elmélete és az általános egyensúly elmélete. Amikor ma a nemzetközi kereskedelem korszerű elméleteiről beszélünk, leginkább Ohlin általános egyensúly-elméletére gondolunk. Minthogy a nemzetközi kereskedelemnek ez az elméleti koncepciója a két háború között alakult ki, és mivel a külkereskedelem összetevő részévé vált a fejlesztési politikának a gazdaságilag fejlett és a gazdaságilag fejletlen országokban egyaránt, az általános egyensúly elméletének megállapításait egy egész sor országban ellenőrizték empirikus adatok alapján.

Noha a komparatív előnyök tartalmába erőteljes gazdasági-logikai

szuggesztivitást és egy sor dinamikus elemet vitt be Ohlin, később pedig Heckscher, ami lényegében annak megállapításából áll, hogy egy ország azoknak a termékeknek a specializációjára és kivitelére törekszik, amelyek viszonylag (más termékekhez képest) intenzívek a viszonylag (más országokhoz képest) bőséges tényezőkben, a nemzetközi kereskedelem ilyen modelű struktúrájának empirikus verifikációja mégis bizonyos zavarokat vitt be e gazdasági-logikai szuggesztivitás alapjaiba. Leontief²⁴ az elsők között rendítette meg az általános egyensúly elméletének megállapításait, érveit a világ leggazdagabb országának példájával – az Amerikai Egyesült Államok esetével igazolva, melynek az általános egyensúly elméleti megállapításai szerint feltétlenül tőkeigényes termékeket kellene importálnia, olyan termékeket tehát, amelyeknek előállításában elsősorban az a tényező vesz részt, amelyből nagy a bőség az Amerikai Egyesült Államokban, s ugyanakkor munkaigényes termékeket kellene exportálnia, olyan termékeket tehát, amelyeket az Amerikai Egyesült Államok csak a viszonylag szűkös tényező, vagyis a munkaerő intenzív felhasználásával állíthatna elő – s ez az ország mégis, éppen ellentétesen, munkaigényes termékeket szállít ki, és olyan termékeket vásárol külföldön, amelyeknek előállítása a tőke intenzív felhasználását követeli meg.

Ehhez hasonló eredményekre jutott M. Tatemoto és S. Ichimura²⁵ is, miután Japán példáján ellenőrizték Heckscher—Ohlin elméletét. Ichimura és Tatemoto arra a megállapításra jutottak, hogy Japán legfőbb gazdasági problémája a II. világháború utáni időszakban a lakosság expanziója, a tőkeigényes termékek kivitele és a munkaigényes termékek behozatala volt. Az Amerikai Egyesült Államokkal folytatott kereskedelmükben a kivitt mégis a munkaigényes, a behozatalt pedig a tőkeigényes termékek uralták.

India példáján Bharadway azt állapította meg, hogy India a munkaigényes termékek bevitelére és a tőkeigényes termékek kivitelére törekszik. Az Amerikai Egyesült Államokkal folyó kereskedelemben azonban India tőkeigényes termékeket szállított ki, és munkaigényes termékeket exportált.²⁶

Epyes empirikus kutatások mégis igazolták Heckscher—Ohlin elméletét. Így pl. Stolper és Roskamp a Német Demokratikus Köztársaság és a Kelet-európai országok közötti kereskedelem, az árucseré struktúrájának összehasonlításával megállapította, hogy a Német Demokratikus Köztársaság tőkeigényes termékeket szállít ki, és munkaigényes termékeket exportál, ami Heckscher—Ohlin elméletét igazolja, hiszen a kelet-európai országok között az NDK viszonylag nagymennyiségű tőkével rendelkezik.

Leontief paradoxonának magyarázataként talán mégis figyelembe lehet venni azt a korrekciót, ami Samuelson és Ellsworth kiegészítő kuta-

tásaiból származik, melyek szerint „a nagymennyiségű munkaerővel rendelkező országok munkaigényes termékeket is exportálhatnak, ha olyan szintű reális jövedelmet érnek el, amelyen e termékek iránt rendkívül magas a jövedelmileg rugalmas kereslet”.²⁸

Végül megállapíthatjuk, hogy eltérően a külkereskedelem többi polgári elméletétől, az általános egyensúly ohlini elmélete a legtartalmasabb feleletet kínálta fel a külkereskedelmi impulzus eredetének kérdésére. Ez az elmélet ugyanis rámutatott mindazoknak a tényezőknél a kölcsönös összefüggéseire, amelyektől az árucserre létrejövetele függ. Így pl. megvilágította, hogy a kereslet és kínálat alakulásától függ, hogy mit és milyen áron termelnek az egyes országok a nemzetközi árucserre keretében. A termékek kínálata és kereslete viszont kihat a tényezők kínálatára és keresletére, ami azután visszahat a termelési tényező árára. Ezek az összefüggések tovább folytatódnak, s így végül is a termelési tényezők kínálata és kereslete határozza meg a termékek kínálatát és keresletét, vagyis alapján véve: minden mindentől függ (all depends on all) – mondja Ohlin. Ezért, amikor a külkereskedelmi impulzus magyarázásáról van szó, ma sem tekinthetjük jelentéktelennek az általános egyensúly elmélete megállapításait.

7. MARX KÜLKERESKEDELMI KONCEPCIÓJA

Marx koncepciója a külkereskedelmi impulzusról időrendileg a XIX. század második felében alakult ki, abban az időszakban amikor „a polgári közgazdászok Ricardo koncepciójának kiegészítésével a komparatív előnyök elméletét megpróbálták azokhoz a változásokhoz idomítani, amelyeket a kapitalizmus modern formái vittek be a külkereskedelmi árucserébe”.²⁹

A tőkés termelési módot elemezve Marx valójában nem jutott el egy teljes egészet képező elmélet kialakításáig a külkereskedelmi impulzus eredetének jellegéről. Eltérően a tőkés termelési mód más gazdasági kategóriáitól, a külkereskedelem elemzését Marx csak részint érintette, csak bejelentette, hogy a tőkés termelési mód általános elemzésében a külkereskedelemmel, illetve a külkereskedelmi impulzus létrejövételének jellegével is foglalkozni akar. Erre a megállapításra utalnak elsősorban azok az álláspontok, amelyeket Marx A politikai gazdaságtan bírálatához írt Előszavában fejtett ki, amelyben azt is jelezte, hogy milyen sorrendben kívánja elemzés alá venni a polgári gazdaság rendszerét.

Ez az általános terv így néz ki:³⁰

- a) A tőke,
- b) A földtulajdon,
- c) A bér munka
- d) Az állam,
- e) A külkereskedelem,
- f) A világpiac.

Marx munkái alapján a kiadott és részint kiadatlan jegyzetek alapján arra a megállapításra juthatunk, hogy habár különválasztotta egymástól a nemzetközi munkamegosztás, a nemzetközi árucseré, a kivitel és behozatal, a devizaárfolyam és a világpiac kérdéseit, a legfőbb kérdések, elsősorban is a tőkés temelési mód későbbi feldolgozásában részlegesen mégis érintette a nemzetközi gazdasági viszonyok szférájának kérdéseit is. Főművében *A tőkében* számos helyen találkozhatunk Marx nézeteivel a nemzetközi gazdasági viszonyok kérdéskörével kapcsolatban, s mindaz, amit főképpen a III. könyvében, a XIV., és a XXXV. és az L. fejezetben kifejtett nagyon sok kortársnak szolgált alapul annak „megmagyarázására”, hogy miképpen közelítette meg Marx a nemzetközi csere kérdését, s hogy miben látta indítékát a nemzetközi árucserének. Mintezt figyelembe kell vennünk, amikor Marx magyarázatát vesszük elemzés alá a külkereskedelmi impulzusra vonatkozóan.

Marx nem adott teljes magyarázatot a külkereskedelmi impulzusra egyetlen helyen, s ezért nehéz és kockázatos a maga teljességében értékelni Marx nézeteit a külkereskedelemtől. Bizonyos vélemények szerint³¹ Marx alapján véve megtartotta Ricardo koncepcióját a külkereskedelmi impulzusról, minthogy a következőket állította:

„A külkereskedelemben befektetett tőkék magasabb profitrátát érhetnek el, mert itt először is olyan árukkal konkurrálnak, amelyeket más országok kevésbé kedvező termelési feltételek között állítanak elő, úgyhogy a fejlettebb ország értékük felett adja el áruit, holott olcsóbban ad el, mint a vele konkurráló országok”.³²

A nemzetközi kereskedelem és termelés serkentése tehát összefüggésben van azokkal az egymástól eltérő feltételekkel, melyek között a termelés az egyes országokban végbemegy. Minthogy a gazdaságilag fejlettebb országokban kedvezőbbek a termelési feltételek – ennél fogva minden árucseré, ami a gazdaságilag fejletlen és a gazdaságilag fejlett országok között kialakul, feltétlenül inekvivalens alapon fejlődik ki.

Marx mellett a klasszikus polgári elméletben felfigyelt a külkereskedelmi impulzus jellegének statikus érzékelésére is, és rámutatott a dina-

mikus elemek bevitelének fontosságára a nemzetközi munkamegosztás és specializálódás vizsgálatába.

„Azt mondják nekünk például – írja Marx –, hogy a szabadkereskedelem olyan nemzetközi munkamegosztást fog életre hívni, amely minden ország számára természeti előnyeivel összhangban levő termelést szab majd meg.

Önök, Uraim, talán azt hiszik, hogy a kávé- és cukortermelés Nyugat-India természeti rendeltetése.

Két évszázaddal ezelőtt a természet, amely korántsem avatkozik bele a kereskedelembe, nem helyezett oda sem kávé-cserjét, sem cukornádat.

És talán egy fél évszázadba sem telik, s nem találnak ott többé sem kávé, sem cukrot, mert Kelet-India, olcsóbb termelésével, máris győzelmesen harcol Nyugat-Indiának ezen állítólagos természeti rendeltetése ellen. És ez a Nyugat-India, természeti adottságaival együtt már épp oly súlyos teher az angoloknak, mint a dakkai takácsok, akiknek szintén rendeltetésük volt az idők kezdetétől, hogy kézzel szöjjenek”.

Az előnyök ugyanis, amelyeket egy ország a világ gazdaságban élvez, nem maradhatnak változatlanok. Módosulásukra egy egész sor tényező gyakorol befolyást. A viszonyok változására elsősorban is kihatnak a különféle tudományos és technológiai felfedezések, továbbá az újonnan felfedezett energiaforrások stb. Tény, hogy az erőteljes technológiai fejlődés hatására gazdaságilag számos ország továbbfejlődött, de ugyanakkor a technológiai forradalom vívmányait a gazdaságilag fejletlen országok aránytalanul kisebb mértékben vehetik igénybe.

És nemcsak erről van szó. Marx arra is rámutatott, hogy a klasszikus iskola által megfogalmazott szabadkereskedelem rendszere nagy lehetőséget ad a gazdaságilag fejletlen országok kizsákmányolására a gazdaságilag fejlett országok részéről. Nehezen fogadható el a szabad kereskedelem szószólóinak állítása, folytatja gondolatsorát Marx, amely szerint a szabadkereskedelem „olyan nemzetközi munkamegosztást fog életre hívni, amely minden ország számára természeti előnyeivel összhangban levő termelést szab majd meg”, s ez odavezet, hogy „megszűnnek a különbségek a fejlett és fejletlen országok között”.

„Ha a szabadkereskedők nem tudják megérteni, hogyan gazdagodhat egy ország a másik rovására, ezen nem csodálkozhatunk, hiszen ugyanezek az urak azt sem akarják megérteni, hogyan gazdagodhat egy országon belül egyik osztály a másik osztály rovására”.³⁴

Az egyik ország komparatív előnyei a másikkal szemben, vagyis a nemzetközi árucseréhez vezető indítékok, Marx szerint, oda vezethetők vissza, hogy az egyes országokban termékeként nem azonosak a termelési feltételek, ami a tőkés termelési módra való tekintettel végső soron a profitráta különbségében mutatkozik meg. Minthogy a profitráta a termelés egy bizonyos módjának és a termelési viszonyoknak az eredménye, ezért az országok közötti külkereskedelemben, a nem azonosan fejlett nemzetgazdaságokra építve, egyenlőtlen viszonyokat igyekeznek kialakítani. Termékeinek kicserélésével a nemzetközi kereskedelemben minden ország arra törekszik, hogy nagyobb társadalmi elismerést valósítson meg az egyénileg befektetett munka számára, annál, mint amilyen elismerést a haza piacon elérhetne. Ilyen cserefeltételek mellett a gazdaságilag fejlettebb országok vannak előnyben. „A kedvezőbb helyzetben levő ország a cserében több munkát kap vissza kevesebb munkáért” – mindja Marx.³⁵

Ha ugyanis elfogadjuk Vilfan interpretációját a külkereskedelmi impulzus marxi értelmezéséről, akkor ebből az következik, mondja Pertot, hogy „a gazdaságok közötti cserében a nagyobb nemzeti termelékenység úgy érvényesül, mint a munka nagyobb intenzitása mindaddig, amíg a termelékenyebb nemzet a konkurrencia által nem kényszerül arra, hogy saját árát magára az értékre csökkentse; mindaddig viszont, amíg a termelékenységi arányok folytán fenn lehet tartani az ár és az érték közötti különbséget, e különbség révén, a kialakult világpiaci ár közvetítésével a termelékenyebb gazdaság behajtja a többleteket az adott alacsonyabb termelékenyséigű gazdaságoktól, legyenek azok fejlettek vagy fejletlenek.”³⁶ E tétel alapján ítélve azt mondhatjuk, hogy a külkereskedelmi impulzus magyarázatát éppen a munka termelékenységében észlelhető különbségek rejtik. A gazdaságilag fejletlen országok számára, amelyek a fejlett országokkal folytatott árucserében ma „több munkát adnak kevesebb munkáért”, az egyik legalapvetőbb cél, hogy munkájuk termelékenységével megközelítsék a gazdaságilag fejlett országok termelékenységének színvonalát, miáltal új alapokon kapcsolódhatnak be a nemzetközi munkamegosztásba, és egyenjogúan „osztozkodhatnak” azon a hasznon, amit a nemzetközi munkamegosztás és a specializáció hoz magával.

8. A KÜLKERESKEDELMI IMPULZUS DINAMIKUS MAGYARÁZATÁNAK ÚTJÁN

Hátra maradt végül, hogy az adott keretek között elmondjuk, melyek azok az okok, amelyek ma a nemzetközi kereskedelemhez vezetnek, és amelyek serkentőleg hatnak a nemzetközi munkamegosztásra és specializálódásra.

A komparatív előnyök klasszikus elméletének modern interpretációi ma jelentős helyet foglalnak el a közgazdasági irodalomban. A komparatív előnyök elméletének életrekeltségét azzal magyarázzák, hogy a komparatív előnyök elméletének alkalmazása nem kíván elméleti alapot nyújtani a „gyarmati kereskedelem” fenntartásához, hanem arra keresi a választ, hogy miképpen jelölheti ki egy ország a maga termelését és kiviteli specializálódását valamely másik országgal szemben, amely megközelítőleg azonos fejlettségi szinten van. A komparatív előnyök elméletének modern változata egy sor másik tényezőt is figyelembe vesz. Ez a változat azonban a külkereskedelmi impulzus magyarázásában voltaképpen megtartotta a komparatív előnyök elmélete klasszikus változatának eszméjét és szellemét. Ezért, amikor ma a komparatív előnyökről beszélünk, szem előtt kell tartanunk, hogy ezen az elméleten belül olyan előnyökről van szó, amelyeknek serkenteniük kell a nemzetközi munkamegosztást és specializálódást az adott feltételek között. E feltételek közül kiemelkedik: 1) az államok kifejezett intervencionalista politikája; 2) a világpiac fogyatékoságai; 3) az egyes országok mind erőteljesebb regionális-gazdasági-politikai bezárkózása; és 4) a szakadék egyre erőteljesebb elmélyülése a gazdaságilag fejlett és a gazdaságilag fejletlen világrészek között.

Az 1960–1970-es időszakban egyre több tanulmány jelent meg, amelyekben magyarázatot próbáltak adni a külkereskedelmi impulzus jellegére a mai feltételek között, amikor „egyidejűleg létezik egy általános világ gazdaság és egy általános világpiac, de ugyanakkor a világ gazdaság és a világpiac kétféle világ gazdasági és világpiaci rendszerből áll, amelyek között meghatározott kapcsolatok állnak fenn. Mind a két rendszernek megvan a maga nemzetközi munkamegosztási és piaci viszonyrendszere, de ugyanakkor a két rendszer között is létezik nemzetközi munkamegosztás és piaci viszonyrendszer”.³⁷

Éppen ezért a közgazdászok közül ma egyre többen kísérlik meg a komparatív előnyök elméletének átfogalmazását, olyan tartalommal, ami lényegesen eltérne a nemzetközi kereskedelem klasszikus elméletétől. Már Heckscher is megpróbált egyes dinamikus elemeket bevinni a komparatív előnyök klasszikus sémájának keretébe, B. Ohlin pedig még

részletesebben feldolgozta a komparatív előnyök korszerű változatát. És annak ellenére, hogy a nemzetközi kereskedelem elméletének Heckscher—Ohlin-féle változatát sokféle bírálat érte, mégis azt mondhatjuk, hogy van valami ésszerűség a probléma ilyen megközelítésében, hiszen ez a változat abból a feltevésből indul ki, hogy a nemzetközi munkamegosztás keretében egy ország arra a kiviteli termelésre specializálja magát, amelyhez nagy mennyiségű olyan termelési tényező kell, amivel az ország viszonylag bőven el van látva, míg a behozatalnál ellentétes a helyzet, az ország ugyanis olyan termékek behozatalára törekszik, amelyeknek előállításához az országon belül nincsenek meg kielégítő mennyiségben a szükséges termelési tényezők.

Heckschernek és Ohlinnak ezeket az állításait, saját empírikus kutatásai útján Leontief később ugyan megkérdőjelezte, ez az elmélet azonban még így is teljesebb magyarázatot adott a külkereskedelmi impulzusra, mint a komparatív előnyök hagyományos elmélete.

Jelentősen hozzájárult a nemzetközi kereskedelem új elméletének kidolgozásához, a külkereskedelmi impulzus korszerű megvilágításához Hla Myint. Tanulmányában³⁸ rámutatott egy eddig még felhasználatlan idézetre Smith: A nemzetek gazdagsága című művéből,³⁹ miáltal új elemeket vitt be abba a törekvésbe, hogy egy elfogadhatóbb változatot dolgozzunk ki a külkereskedelmi impulzus korszerű megvilágítására.

Az idézet értelme abból áll, hogy a nemzetközi kereskedelem kibővíti a belföldi piacot, s lehetővé teszi az országnak, hogy a maga termékfőöslegét, illetve a maga termelési tényezőinek többletét a világpiacra irányítsa. Ily módon a külkereskedelem olyan nemzetközi munkamegosztást és specializálódást ösztönöz, ami lehetővé teszi a termelési kapacitások hatékonyabb kihasználását egy-egy országban. Ennek megfelelően a munka termelékenységé egy-egy országban egyre magasabb fokon megközelíti a más országokban elért termelékenységi szintet. Ilyenformán a nemzetközi árucserének az az oka, hogy az egyik országban árufőöslegek ha'mozódnak fel, a másikban pedig hiány mutatkozik ugyanilyen árucikkekben. A piac ily módon való bővítésével a nemzetközi kereskedelem előbbre viszi a nemzetközi munkamegosztást és az erre alapozódó specializálódást, ami nagy ösztönzést nyújt a munka termelékenységének növeléséhez az országon belül. Az országok közötti árucserének a termelékenységi szintkülönbségek is indítékát képezik. Ezek a különbségek a munka termelékenységében arra ösztönzik a hátrányos helyzetben levő országot, hogy gyorsabban változtasson a technológiai eljárásokon, kiváltképpen a kivitelre szánt termelés tekintetében, ami egészében nézve lendületet ad az egész ország gyorsabb gazdasági fejlődéséhez.

E koncepció szerint továbbá a külkereskedelem megszünteti a hazai piac szűkösségének következményeit, illetve elősegíti, hogy egy adott

pillanatban az ország kiegészíthesse saját termelési kapacitásait. A nemzetközi kereskedelem mindkét esetben ösztönzi a munka termelékenységének további növekedését, a nemzetközi munkamegosztást és a specializációt. Ilyen alapon fogalmazták meg a nemzetközi kereskedelem úgynevezett *produktivista* elméletét. E szerint a kivitelre szánt termelést a hazai fogyasztásra szánt termelés elkerülhetetlen csökkentése nélkül is növelni lehet. Ez az elmélet abból indul ki, hogy az országnak (kiváltképpen a gazdaságilag nem eléggé fejlett országnak), mielőtt megjelenik a világpiacon, kihasználatlan kapacitásai vannak.⁴⁰ A munka termelékenységének fokozása elősegíti az össztermelés növelését, mint ahogyan az új termelési kapacitások kiépítése is befolyást gyakorol a termelés növekedésére, ha a munka termelékenysége nem is változik. A munka termelékenysége egy országon belül a külföldi konkurrencia nyomására is gyorsabban növekedhet, miáltal a nemzetközi kereskedelem olyan követeléseket állít az adott ország gazdasága elé, hogy hatékonyabban és teljesebb mértékben hasznosítsa termelési kapacitásait.

A komparatív előnyök, amelyekre egy ország a termelés valamely válfajában szert tesz, állandó változásoknak vannak kitéve. Az előnyök megszerzése és elvesztése elsősorban attól függ, hogy az ország gazdasága milyen arányban fejlődik a világ más részeihez viszonyítva. Emellett egy nyitott gazdaságban erőteljesebben kifejezésre jutnak a hazai és a világ gazdaság komplementáris elemei. Ilyen feltételek között a komparatív előnyök megszerzésére a világ gazdaságban nagy mértékben kihat az is, hogy egy ország milyen mértékben képes transzformálni saját gazdasági struktúráját, vagyis hogy milyen gyorsan tud áttérni valamely árucikk termelésére, s hogy képes-e feladni azt a termelést, amelyben már elvesztette viszonylagos előnyeit a világpiacon.

Meg kell még említenünk, hogy amikor ma a komparatív előnyökről beszélünk, akkor voltaképpen valamely meghatározott termékek komparatív költségeit, illetve komparatív árait hasonlítjuk össze. A komparatív költségek csak akkor lehetnek komparatívak, ha egyúttal komparábilisak is.⁴¹ A konvertibilis és nem konvertibilis valuták létezésének feltételei között, és az adott árfolyamok mellett, amelyek vagy leértékelőek, vagy felértékelőek, ami ma gyakoribb eset, valamint az egyes nemzetgazdasági hatóintézkedések különbözősége folytán az árviszonyok összehasonlítása – avégett, hogy meghatározzuk, léteznek-e vagy nem léteznek komparatív előnyök bizonyos termékek tekintetében – aligha lehet ajánlatos kritériuma a komparatív előnyök felbecsülésének és kvantifikálásának, akár arról van szó, hogy egy országon belül meg kell határozni a termelési irányzatot egy-egy gazdasági ágazat számára, akár pedig arról, hogy az egész ország számára ki kell dolgozni a gazdasági fejlődés stratégiáját.

A komparatív előnyöket nem úgy kell felfogni, hogy a hazai termelési költségek nem lehetnek magasabbak a külföldieknél, hanem hogy a költségek aránya kedvező legyen egy meghatározott termék előállításában. Ezért a komparatív előnyök struktúrájának változása sarkalatos pontját képezi a hazai gazdaságpolitikának, kiváltképpen akkor, amikor a hazai gazdaság fejlesztési stratégiájának megválasztására, sokkal inkább, mint valaha, a gazdaságilag fejlett országok gazdasági-politikai lépései is kihatnak.

A nemzetközi munkamegosztás elméletének egyik-másik korszerű interpretációja és megfogalmazási kísérlete, amelyeket ebben a munkánkban megemlítettünk, hozzájárulhat mindazoknak a releváns körülményeknek a jobb áttekintéséhez, amelyek jelentőséggel bírnak valamely gazdaságra vagy tevékenységre nézve, de épp így a kiviteli irányzatok stratégiájának megválasztásához is, illetve a prioritások meghatározásához a gazdaság továbbfejlesztése érdekében. A komparatív előnyökre alapozódó kereskedelem útján való fejlődés nem lehet az egyetlen és a legfontosabb kritérium, amikor egy gazdaság bekapcsolódik a nemzetközi munkamegosztásba, kiváltképpen pedig amikor egy gazdaságilag fejletlen országnak a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásáról van szó.

Jegyzetek

1 Adam Smith: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. (Legutóbb *A nemzetek gazdagsága* címmel fordították le magyarra.)

2 John Parke Young: *The International Economy*. The Ronald Press Company, New York 1963. 208. oldal.

3 Adam Smith említett műve. Random House, Inc. New York 1937. 424. old.

4 Smith a természetes előnyök közé sorolja a legkülönbébb természetes segélyforrásokat és a kedvező éghajlati viszonyokat, mert „amíg egy ország rendelkezik ilyen előnyökkel, más ország pedig nem, ennek a másiknak mindig kifizetődőbb lesz vásárolni az előbbitől, mintsem előállítani”, a szerzett előnyök pedig a társadalmi munkamegosztás és specializálódás jótéteményei, mert ahogyan Smith mondja: „az előny, amit az egyik kisiparos élvez a szomszédjával szemben, aki más foglalkozást űz, csupán szerzett, de rájuk mégis kölcsönös előnyök származnak, ha egymástól vásárolnak, nem pedig előállítani próbálják azt, ami nem tartozik saját munkakörükbe”. (Uo., 426. oldal)

5 David Ricardo: *The Principles of Political Economy and Taxation*. Everyman's Library. London 1965. 82. oldal.

„Egyszerűsítve a kérdést, feltevésem szerint a két ország közötti kereskedelem két termékre korlátozódik – borra és szövetre; de jól ismert, hogy a kiviteli és behozatali listákon nagyon sok és különböző árucikk szerepel”. (Uo. 87. oldal)

6 Portugália egy meghatározott mennyiségű bort 80, Anglia pedig 120 nap alatt állít

elő, egy bizonyos mennyiségű szövetet pedig Portugália 90, míg Anglia 100 nap alatt gyárt le. A különbség a termelékenységben, amelyet a T/Q aránya fejez ki, mind a két termék, a bor és a szövet esetében is szemmel látható.

7 Ricardo említett műve. 82. oldal.

8 Uo. 83. oldal

9 John Stuart Mill: The Principles of Political Economy. XVII. fejezet.

10 Frank William Taussig: International Trade. The Macmillan Company. New York 1927. 62. oldal.

11 Uo. 65—66. oldal.

12 Lásd az empirikus kutatások eredményeit a következő műben: W. Leontief: Domestic Production and Foreign Trade; The American Capital Position Re-examined-Proceedings of the American Philosophical Society. 1953 szeptembere.

13 P.T. Ellsworth: The International Economy. The Macmillan Company. New York 1958. 67. oldal.

14 Gottfried Haberler: The Theory of International Trade. The Macmillan Company, New York, 1936 175. oldal.

15 Žarko Mrkušić: Međunarodna trgovina – teorija i politika. Privredno finansijski vodič. Beograd 1971. 67. oldal.

16 Bertil Ohlin: Interregional and International Trade. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1933.

17 Eközben eltekintünk azoktól a változásoktól, amelyek a tényezők használatának struktúrájában következnek be az új technológiai eljárások alkalmazásával.

18 Lásd Bertil Ohlin említett művét. 35. oldal.

19 Uo. 35. oldal.

20 Uo. 16. oldal

21 Mrkušić említett műve. 74. oldal

22 Itt általában azokról a polgári elméletekről van szó, amelyekről e munkánkban említést tettünk.

23 A századfordulóról van szó. „A szabadkereskedelem szószólói akkoriban az angol klasszikus iskolához tartoztak, míg ugyanakkor Németországban, Franciaországban és az USA-ban a protekcionizmus eszméje jutott túlsúlyba” (A.B. Frumkin: A nemzetközi gazdasági viszonyok mai polgári elméleteinek bírálata. Moszkva 1964. 17. oldal).

24 W. Leontief: Domestic Production and Foreign Trade. Proceedings of the American Philosophical Society. 1953 szeptembere.

25 M. Tatemoto and S. Ichimura: Factor Proportions and Foreign Trade: The Case of Japan – Review of Economics and Statistica. 1959 november.

26 R. Bhargava: Structural Basis for India's Foreign Trade. Bombay, 1962. Indian Economic Journal. 1962 október.

27 W. Stolper and K. Roskamp: Input – Output Table for East Germany with Applications to Foreign Trade. Bulletin of the Oxford Institute of Statistics. 1961 november.

28 Lásd Žarko Mrkušić említett művét. 81. oldal.

29 Dr. Vladimir Pertot: Ekonomika međunarodne razmene u uslovima intervencionizma. Informator. Zagreb 1967. 76. oldal.

30 Marx Károly: Előszó „A politikai gazdaságtan bírálatához”. Marx-Engels: Válogatott művek. I. köt. Budapest 1949. 338. old.

31 Lásd dr. Jože Vilfan: Teze o Marksovom shvatanju spoljne trgovine i svetskog tržišta s posebnim obzirom na valutarni kurs. Ljubljana 1961.

32 Marx Károly: A tőke. III. könyv. Budapest 1967. 245. old.

³³ Marx Károly: Beszéd a szabadkereskedelem kérdéseiről. Marx-Engels művei. 4. kötet. Budapest 1959. 433—434. oldal.

³⁴ Uo. 434. oldal.

³⁵ Marx: A tőke. III. könyv. Budapest 1967. 246. oldal.

³⁶ V. Pertot említett műve. 80. oldal.

³⁷ Mrkušić említett műve. 127. oldal.

³⁸ Hla Myint: The Classical Theory of International Trade and Underdeveloped Countries, Readings in International Economics, George Allen and Unwin, Ltd. London 1968.

³⁹ Adam Smith: An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.

⁴⁰ A produktivista elmélet megállapításai a Haberler által kidolgozott szubsztitúciós költségek elméletét támadják, hiszen ennek az elméletnek az egyik megállapítása így hangzik: az egyik termék előállítását csak egy másik termelés kárára lehet elérni – a kivitel pedig a hazai piacra való termelés kárára. E tekintetben figyelembe kell vennünk, hogy Haberler a kapacitások teljes kihasználtságából indult ki – tehát számára nem létezett kihasználatlan kapacitás.

⁴¹ Dr. Žarko Mrkušić: O komparativnim troškovima kao kriterijumu za uključivanje jedne privrede u međunarodnu podelu rada. Ekonomist, 68/1. 34. oldal.

Rezime

Pregled i analitički osvrt na teorije međunarodne trgovine

U radu se razmatra problematika spoljnotrgovinskog impulsa sa gledišta klasične, neo-klasične i savremene teorije međunarodne trgovine, zatim kritički osvrt na problematiku spoljnotrgovinskog impulsa u građanskoj teoriji međunarodne trgovine, Marksovo shvatanje svetske trgovine, i na kraju, noviji pokušaji dinamičkog objašnjenja spoljnotrgovinskog impulsa u savremenim uslovima.

U pregledu klasične teorije međunarodne trgovine razmatrali smo teoriju apsolutnih troškova (Adam Smith), teoriju komparativnih prednosti (David Ricardo), kao i modifikaciju teorije komparativnih prednosti koju je učinio J.S. Mill. U pregledu neoklasične teorije međunarodne trgovine zadržali smo se na razmatranju gledišta F. Taussiga i J. Vinera. U pregledu savremene teorije međunarodne trgovine razmatrana je teorija troškova supstitucije (Gotfrid Haberler) i teorija opšte ravnoteže (Bertil Ohlin).

U kritičkom osvrtu na problematiku spoljnotrgovinskog impulsa u građanskoj teoriji spoljne trgovine razmotrili smo istorijske uslove nastajanja ovih teorija, njihovo statičko objašnjenje spoljnotrgovinskog impulsa kao i uticaj koji je na ekonomiste sve do naših dana učinila klasična teorija komparativnih prednosti. Nadalje, razmotrili smo i empirijske verifikacije teorije međunarodne trgovine što su ih u svojim radovima dali W. Leontief, M. Tatemoto i S. Ichimura, R. Bharadway, W. Stolper i K. Roskamp.

Marksova shvatanja spoljne trgovine razmatrali smo polazeći od njegovih stavova izraženih u prilogu kritike političke ekonomije, Kapitalu i Bedi filozofije (Govor o pitanju slobodne trgovine). Na kraju smo dali pregled pokušaja dinamičkog objašnjenja spoljnotrgovinskog impulsa u uslovima naglašene intervencionističke uloge države u međunarodnim ekonomskim odnosima, imperfektnog svetskog tržišta, sve izraženi-

jih tendencija regionalno-ekonomsko-političkog grupisanja pojedinih zemalja u svetu, kao i u uslovima sve jačeg produbljavanja jaza između privredno razvijenih i privredno nerazvijenih zemalja.

Summary

Review and analitical survey of the theories of international trade

This paper discusses the problems of foreign trade impulses from the viewpoint of the classic, neoclassic and contemporary theory of international trade; in addition it gives a critical survey of the problem of foreign trade impulse in the bourgeois theory of international trade and Marx's comprehension of world trade. Finally the author considers recent endeavours in explaining the foreign trade impulse in a dynamic way under modern conditions.

In his review of the classic theory of international trade the author has discussed the theory of absolute advantage (Adam Smith), the theory of comparative advantage (David Ricardo) as well as the modification of the theory of comparative advantage done by J.S. Mill. In his review of the neoclassic theory of international trade the author has confined himself to the discussion of the point of view of F. Taussing and J. Viner. In his review of the contemporary theory of international trade the author has discussed the theory of cost substitution (Gottfried Haberler) and the theory of general equilibrium (Bertil Ohlin).

In his critical review of the problems of foreign trade impulse in the bourgeois theory of foreign trade the author discusses the historical conditions of emergence of these theories, their statical explanation of the foreign trade impulse as well as the impact of the classical theory of comparative advantages on the economists up to the present day. Furtheron, the paper deals with the empirical verifications of the theory of international trade as given by W. Leontief, M. Tatemoto, S. Ishimura, R. Bharadway, W. Stoper and K. Roskamp.

Marx's comprehensions of foreign trade were considered departing from his positions expressed in *Capital* and the *Poverty of Philosophy* (his *Speech on Free Trade*).

Closing his paper the author gives a review of attempts to explain the foreign trade impulses in a dynamic way under the circumstances of an emphasized interventional role of the state in international economic relationships, then under the circumstances of an imperfect world market, under ever more outspoken tendencies of regional-economic-political grouping of single countries in the world and under circumstances of an ever stronger deepening gap between economically developed and underdeveloped countries.

A contribution to the critique of Political economy,

AZ EMBERI KÖRNYEZET VÉDELME NEK JOGI ESZKÖZEIRŐL A JSZSZK ALKOTMÁNYA RENDELKEZÉSEINEK TÜKRÉBEN

I. Az ember és a természet

1. Az embernek a természethez való viszonyát a történelem folyamán a termelési viszonyok – illetve a termelési eszközök fejlettségi szintje határozta meg. A kőkorszak embere primitív eszközeivel a létért folytatott küzdelme folyamán teljes mértékben függött a természettől és a természeti folyamatoktól. Az emberiség által kifejlesztett huszadik századi modern technológia ezzel szemben lehetővé tette, hogy fordítva az ember kerítse hatalmába a természetet, s azt alárendelje életének és társadalmi funkciójának.

Míg a primitív termelési eszközök korszakában a természet integritása jóformán sértetlen maradt, a mai modern technológia máról holnapra megváltoztatta a természetet, az ember közvetlen környezetét. A természetnek a modern technológia alkalmazásával elért módosítása biztosítja nagyobbbrészt a jobb és kényelmesebb életfeltételeket, másrészt azonban negatív következményekhez is vezet. Az ipari létesítmények kitermelik a természet nyersanyagaiból a legkülönbébb használati cikkeket, s ezúton a természetet az ember szolgálatába állítják, azonban termelés közben az ember megbolygatja a természet eredeti állapotát: a légkört mérgező füsttel, fülsiketítő zajjal, a vizeket káros vegyi anyagokkal telítik. A föld méhét fokozatosan de biztosan megfosztják nyersanyag-tartalékaitól. Ilymódon a természet, az ember környezete az ember tevékenysége által ma lényegesen megváltozott, integritását a modern termelés megbontotta.

2. Mivel az ember is a természet szerves része, azaz, mivel az ember szervezeti, testi és szellemi integritása szorosan kapcsolódik a természet objektív törvényein alapuló integritáshoz, a természet egységének fenntebb vázolt megbontása, megbolygatása, az ember (testi és szellemi)

integritását is arányosan befolyásolja. A szennyezett levegő belélegzése, a szennyezett víz használata, a kontaminált növények és állatok élelemként való fogyasztása, a túlméretezett fény- és hangfektusok stb., rendkívül károsan hatnak az emberre. Emiatt szükség mutatkozott az ember környezete integritásának visszaállítására, további bolygatásának megakadályozására, mégpedig az ember természete egységének, egészséges voltának megőrzése érdekében.

II. A jog szerepe az emberi környezet védelmében

1. Az emberi környezet védelmét, azaz a természet integritását elsősorban és *közvetlenül* a technológia hivatott megvalósítani. A füst, gázok, egyéb mérgező kémiai produktumok, káros zaj stb., leszűrését, tompítását csakis megfelelő műszaki eszközök közvetlen alkalmazásával lehet elérni.

2. Egyelőre, sajnos, csak elvétve tevékenykednek a természet integritása műszaki, technológiai, védelmi rendszereinek kiépítésén és alkalmazásán. A védelmi eszközök megfelelő mérvű és szabványosított alkalmazását sikeresen és erőteljesebben csak a jog kényszerítő erejű szankcióival szorgalmazhatjuk. A jog közvetlenül nem járul hozzá a természet megvédéséhez, azonban közvetve, szankcióinak kilátásba helyezésével kényszerítően hat a megfelelő technológiai védelmi eljárások közvetlen alkalmazására. A jognak tehát közvetett szerepe van a természetvédelemben, szemben a technológiával, amely közvetlenül hat ki a természet integritásának megőrzésére. Ez azonban nem csökkenti a jog jelentőségét a környezetvédelem folyamatában. Ellenkezőleg, a jog serkenti a védelmi eszközök mielőbbi kötelező, tervszerű alkalmazását, s egyúttal tökéletesítését is.

III. Az imisszió elméletéről és az imisszió elleni védekezés jogi eszközeiről

1. Ahhoz, hogy a jog valamilyen értéket védelmezzen, szükség mutatkozott és mutatkozik a védelmezendő objektum vagy viszony meghatározására. Hasonlóképpen, az emberi környezet, mint védelmezendő érték definíciót igényel, hogy pontosan megállapíthassuk, mit érthetünk megsértése alatt, tehát mikor alkalmazhatjuk megsértése esetére a jog szankcióit.

Az elméletben rendkívül sok nehézség merült fel és merül fel a környezet integritásának, mint védelmi objektumnak a meghatározásakor.

Ezek a nehézségek főként onnan erednek, hogy a környezet integritása nap nap után újabbnál újabb, előirányozható és előre nem látható technológiai és más tevékenységgel sérthető meg, s így nehéz átfogó, általános,

minden jelenlegi és esetleges jövőbeni sérelmezési formát felölelő definíciót adni.

Másrészt figyelembe kell venni azt is, hogy a környezet megsértésének nem minden formája és mértéke igényel jogi szankciót, védelmet. Sok olyan tevékenység van, amelynek kifejtésével megváltoztatható a természet eredeti állapota, de amely módosítások lényegükben nem veszélyeztetik az ember egészségét, az emberi természet és általában a természet integritását. (Így például mesterséges csatornák építése, földalatti vagy tenger alatti vezetékek lefektetése, habár megváltoztatják az emberi környezetet, műszakilag biztonságos kiépítésük esetén közvetlenül sem az ember egészségét, sem a természet integritását jelentős mértékben nem veszélyeztetik.) Tehát van olyan tevékenység amely, ha veszélyezteti is a környezet integritását, a veszély mértékénél fogva elhanyagolható, s így nincs szükség a jogi szankciókra. Mégis sokszor nehéz megállapítani, milyen mértékű környezetsérelem ellen kell szankciót alkalmazni.

A környezet integritása fogalmának megállapítása az elmondottakon kívül egyrészt környezetvédelmi, másrészt gazdasági indokok figyelembevételére miatt is nehézségekbe ütközik. Ugyanis bizonyos tevékenységek, amelyek ugyan megbontják a természet egységét, egyúttal túlnyomóan éppen a környezet védelmét szolgálják. (Pl. bizonyos kártevők, állat- és növényfajták irtása.) Felmerül a kérdés, hogy az ilyen, egyúttal környezetsértő és környezetvédelmet is szolgáló tevékenységet meddig tarthatjuk a környezet integritását szolgáló és szorgalmazó tevékenységnek. Másrészt mérlegelni kell azt is, mekkora anyagi, gazdasági kárt okoz egy tevékenység az emberi környezetre nézve, és mekkora gazdasági hasznot hoz annak „környezetvédelmi” korlátozás nélküli folytatása. Másszóval, feltevődik a kérdés, mekkora beruházásra van szükség ahhoz, hogy a tevékenységet a környezetre nézve veszélytelenné tegyék, s egyúttal, hogy ez a beruházás arányos maradjon a tevékenységből eredő gazdasági haszonnal, olyképpen, hogy a beruházás nagy mértékénél fogva kétségbe ne vonja a termelés folytatásának gazdasági indokoltságát. Kérdés tehát, hol húzzuk meg az optimális gazdasági indokoltság határvonalát egy tevékenységnek környezetvédelmi technológiával való ellátásánál, vagy el nem látásánál.

Továbbá felmerül az a kérdés is, melyek azok az objektumok, amelyek kimerítik az emberi környezet fogalmát.

2. E nehézségek miatt lehetetlen teljesen megfelelő, pontos és eléggé általános meghatározást adni a környezet integritását illetően. Mégis, az elmélet eljutott a következő megállapításokig: (1) Az ember közvetlen környezete alatt általában a levegőt, a vizet és a földet értjük; (2) Az emberi környezet, azaz a környezetet képező objektumok egységének, integritásának megsértése alatt pedig bármely emberi tevékenységet értjük, amellyel olyan mértékben bolygatják meg a természet eredeti állapotát, hogy attól

az ember, a növény- és állatvilág normális, egészséges életfunkcióinak megvalósulása kárt szenved. Röviden, az ember környezetének megsértése alatt az ember egészségére ártalmas tevékenységet értjük.

Említettük, hogy a környezet integritása megbontásának számos formájával találkozunk. Így a gázok, a hő, a hang, a fény, a technológia különböző hulladékai, (ideértve a radioaktív anyagokat is) stb., levegőbe, vízbe vagy a földbe, az emberre ártalmas módon és mennyiségben való kibocsátása csak néhány példája a környezet egysége megbontásának. A környezet egysége megbontásának különböző formáit a jogelmélet egyszóval imisszióknak¹ nevezi.

2. A különböző imissziók káros hatásának elhárítása és megakadályozása céljából a jog különböző természeti normákkal lép fel. Így az ügyintézési (adminisztratív), a polgári és a büntetőjogi normákkal egyaránt védelmezhető az emberi környezet az imissziós tevékenységek károsító hatásától.

Az *adminisztratív jog* elrendeli a különböző technológiai védőmodszerek és eszközök (filterek, hang-, fénytompítók, stb.) alkalmazását. A védelmi eszközök alkalmazásának elmulasztása esetén pedig az ügyintézési jog különleges szankciókat alkalmaz:

- (1) betilthatja a környezetsértő tevékenység folytatását;
- (2) adminisztratív kényszervégrehajtást alkalmazhat a szükséges védelmi technológia bevezetésére.

A *büntetőjog* olyan vétkes magatartással előidézett imissziós tevékenységet szankcionálhat, amelyek nagyobb mértékben s közvetlenül veszélyeztetik az ember életét, s erre az esetre a következő sajátos szankcióit irányozza elő:

- (1) fogházbüntetést
- (2) és pénzbüntetést.

A *polgári jog* előírható az ember és a természet integritására irányuló állandó gondoskodási köteleységet, minden polgár és társadalmi jogi személy részére. A környezetsértő tevékenység folytatása esetére pedig különleges polgári jogi szankciókat alkalmaz. Ezek a szankciók a következők:

- (1) *Kártérítési szankció.* Egy vagy több károsult személy kártérítési igényével léphet föl a környezetsértő személlyel szemben. A kártérítés összege az imissziós tevékenység intenzitásától, gyakoriságától és jellegétől, valamint a tevékenységből eredő káros következmények mértékétől függ.

Az imissziós tevékenység esetére a polgári jog – szabály szerint – úgynevezett objektív felelősséget irányoz elő. Ez azt jelenti, hogy a tevékenység hordozója vétkességétől függetlenül felelős az imissziós következményekért, tehát vétkesen is felelős. Egyik törvényünk² még szigorúbb polgári jogi felelősségi alapot irányoz elő: ha a víz szennyezésére erőhatalom (*vis maior*) – tehát pl. természeti csapás – következtében kerül sor, a vizet vagy vízfolyást kihasználó, vagy a vizek objektumait karbantartó társult munka

alapszervezete felel az okozott kárért³ ha nem tett meg minden szükséges, hatályos jogszabályok által előírányzott lépést a szennyeződés elkerüléséért.

Az imissziós tevékenységet tehát a polgári jog a környezetre nézve fokozott veszéllyel járó tevékenységnek tartja, s ezért a tevékenységet folytató személy, vagy jogi személy, tevékenységeinek következményeiért objektív felelősséggel tartozik.

(2) A kártérítési szankció mellett a polgári jogi szankciók közé tartozik még az *előző állapot visszaállítása* intézménye (*restitutio in integrum*) is. E szankciónak alkalmazását az érdekelt személyek (az imissziós károsultak), szabály szerint, az úgynevezett birtokháborítási perben igényelhetik.⁴ A birtokháborítási perben az imisszió kibocsátója ellen igényelhető az imissziós háborítás betiltása, és az előző helyzet helyreállítása.

(3) A következő lehetséges polgári jogi szankció az imissziók ún. *ideiglenes intézkedések* által történő beszüntetése vagy elhárítása. Ideiglenes intézkedés, indokolt igénybenyújtás esetén elrendelhető a kártérítési per elindítása előtt is, ha fél a kérelmében feltünteti és igazolja, hogy a kártérítési per elindításáig az imisszió folytatásával helyrehozhatatlan kár következne be.

Ebből a vázlatos áttekintésből is látható, hogy a környezetvédelemlél jelleg és jelentőség szerint kiemelt szerepet játszik az ügyintézési jog, mivel az ügyintézési jog közvetlenül, vagy legalábbis közvetlenebbül mint a büntető- és a polgári jog hathat oda a megfelelő óvintézkedés alkalmazására. A büntető és a polgári jog szerepe a természet, az emberi környezet *közvetlen* védelme szempontjából kisebb (az adminisztratív jog szerepénél), azonban semmiképpen sem lebecsülendő. A büntető jog elejét veheti a környezet súlyosabb megbolygatásának, kilátásba helyezve általában véve represszív természetű szankcióit. A polgári jogi szankciók viszont, közvetve vagy közvetlenül enyhítik a már előidézett imissziós károkat, – pénzbeli kártérítés, ha lehetséges – az előző helyzet visszaállítása vagy ideiglenes intézkedés elrendelése útján.

Ezekkel a szankciókkal (az ügyintézési, büntető- és polgári jogi szankciókkal), hatályos törvényeinkben csak elvétve találkozunk. Tehát törvényeink eddig jóformán legtöbb esetben csak mellékesen, ritkábban részkérdéseiben, parciálisan szabályozták a környezetvédelem problémakörét.⁵ Így a környezetvédelemmel kapcsolatosan a bírói gyakorlatban gyakran joghézag mutatkozik, s ily módon a bírói gyakorlat az egyes konkrét esetekben a részleges szabályok analógia útján való alkalmazására van utalva. Az analógia alkalmazása, mint általában, itt is csak szükségmegoldás. Tartós szabályozási és jogalkalmazási megoldást csakis a környezetvédelmi szabályok egységes törvénykeretbe foglalása, azaz kodifikálása nyújthat. A környezet védelmének kodifikációját, úgy látjuk, új alkotmányaink szorgalmazni fogják.

A JSZSZK, a Szerb SZK és a Vajdasági SZAT alkotmányai ugyanis, elsősorban figyelembe véve az emberi környezet védelmének sürgősségét, alkotmányi tételes joggá emelték ki a környezetvédelmet, s reméljük, ezáltal út nyílik az emberi környezet védelmi szabályainak kodifikációjára is.

IV. Alkotmányaink és a környezetvédelem

1. Az összehasonlító jog kevés olyan alkotmányt ismer, amelyben helyet kapott az emberi környezetvédelem, mint elsőrendű alkotmányi jog és kötelesség. Új alkotmányaink beiktatták alkotmányi rendszerünkbe a környezetvédelmet, mint hazánk minden polgárának és társult munka alapszervezetének tartós *jogát és kötelességét*.

A JSZSZK Alkotmányának 87. szakasza⁶ ugyanis a következőket írja elő: „A dolgozóknak és a polgároknak, a társult munka szervezeteinek, a társadalmi-politikai közösségeknek, a helyi közösségeknek és más öngazgatási szervezeteknek és közösségeknek *joguk és kötelességük*, hogy biztosítsák a feltételeket az emberi környezet természetes és emberi munkával teremtett értékeinek megőrzésére és fejlesztésére, valamint, hogy megakadályozzák és kiküszöböljék azoknak a káros tényezőknek a hatását, amelyek a levegő, a talaj, a vizek, a vízfolyás és a tenger szennyezésével, zajártalommal és más módon veszélyeztetik ezeket az értékeket, vagy pedig veszélynek teszik ki az ember egészségét és életét.

A szövetségi alkotmány 192. szakasza⁷ pedig a következőképpen szól: „Az embernek *joga van* egészséges életkörnyezethez. A társadalmi közösség biztosítja e jog érvényesítésének feltételeit.”

A szövetségi Alkotmány 193. szakasza⁸ rendelkezéseinek értelmében pedig „mindenki, aki földterületet, vizet vagy más természeti javat hasznosít *köteles* ezt oly módon tenni, *hogy biztosítva legyenek* az emberek *egészséges környezetben* való munkájának és életének feltételei. Mindenki köteles a természet és a természeti javakat, a természeti nevezetességeket és ritkaságokat, valamint a kulturális emlékeket óvni.”

2. Az a tény, hogy az alkotmány a társadalmi közösség minden alanyát, egyrészt az egészséges környezetre való joggal ruházta fel, másrészt az egészséges környezet biztosítására kötelezi, – szavatolja a környezet védelméről való *intenzívebb gondoskodást*. Ezt a gondoskodási kötelességet a következőképp fejezi ki:

(1)

A környezetvédelem egyaránt *joga és kötelessége* társadalmunk minden alanyának (87. szakasz). A társadalmi közösség biztosítja az egészséges környezetre való jogok és kötelességek érvényesítésének feltételeit (192. szakasz).

(2)

Az alkotmány megnevezi a természet értékeinek óvására kötelezett szubjektumokat, azaz azokat a személyeket, akik a környezetvédelmet megvalósítani hivatottak: a dolgozók és a polgárok, a társult munka szervezetei, a társadalmi-politikai közösségek, helyi közösségek és más öngazgatási szervezetek és közösségek, valamint mindenki, aki földterületet, vizet vagy más természeti javat hasznosít (87., 193. szakasz).

(3)

Alkotmányunk körvonalazza az imissziós tevékenység: a) formáit (a környezet értékeinek szennyezése, zajártalom és a környezet integritásának más módon történő megbolygatása és veszélyeztetése); b) objektumait (a levegő, a talaj, a víz, vízfolyások és a tenger); c) mértékét és jellegét (olyan mérvű és természetű tevékenységek, amelyek veszélynek teszik ki az ember egészségét és életét) és ezúton megállapítja a környezet védelmének jogi struktúráját (87. szakasz).

(4)

Alkotmányunk szorgalmazza a környezetvédelem gazdasági és egyéb feltételeinek megteremtését, mivel kimondja, hogy a környezetvédelemre jogosult és kötelezett személyeknek biztosítaniuk kell a feltételeket az emberi környezet természetes és emberi munkával teremtett értékeinek megőrzésére és fejlesztésére, valamint a káros tényezők hatásának megakadályozására és kiküszöbölésére irányuló intézkedéseket.

(5)

Az alkotmány egyúttal utat nyit a környezetvédelemre vonatkozó konkrét törvények meghozatalának, esetleg egy komplett környezetvédelemről szóló kodifikáció megvalósításának. Az alkotmány rámutat és előírányozza a környezetvédelemmel kapcsolatos általános szabályozási aktusok kötelező struktúráját, a védelmi szubjektumok, objektumok és mérték tekintetében.

3. Az idézett alkotmányi rendelkezések és azoknak fentebb kifejtett jelentéstartalma semmiképpen sem véletlenül került az alkotmányba. Ugyanis:

(1)

Nap nap után közvetlenül tapasztalhatjuk, hogy környezetünk hazánk minden táján mind szennyezettebb, s ezt az állapotot mielőbb legalább enyhítenünk kell.

(2)

A környezet szennyezett állapota megszüntetésének és restaurálásának kérdése országos és nemzetközi szinten egyaránt évek óta tanácskozások és az ebből közvetlenül vagy közvetve eredő jogi aktusok tervezeteinek vagy végleges megszövegezéseinek tárgyát képezik.

Így például 1972. júniusa folyamán Stockholmban Emberi Környezetvédelmi Tanácskozást⁹ tartottak, amelyen elfogadták Az emberi környezet-

ről szóló deklarációt. E deklaráció tartalmazza a nemzetközi viszonyok alanyainak a környezetvédelemről elfogadott elveit.

A Szövetségi Képviselőház több bizottságának együttes ülésén 1973. márciusában elfogadták Az emberi környezet védelméről szóló törvény javaslattervezetét. E törvényjavaslat azon tevékenységekre irányoz elő intézkedéseket, amelyek az ember életére és egészségére nézve az egész ország környezetét veszélyeztetik, s ezért ezeket a veszélyeket, s az ellenük való védekezést országos szinten egységesen szabályozzák.

V.

E rövid vázlatos áttekintésből is látható, hogy az ember környezete védelmének számos jogi formája alkalmazható. Nyilvánvaló, hogy a környezetvédelem alkotmányi joggá való nyilvánítása útmutatásul szolgál a környezetvédelem egységes szerkezetbe foglalt, de különböző természetű jogi normáinak megfogalmazásához. A környezetvédelem jogi szabályainak kodifikációja – figyelembe véve mind ennek ügyintézési, büntetőjogi és polgári jogi vetületeit, valamint környezetünk veszélyeztetettségének akut állapotát –, az alkotmányi rendelkezések értelmében társadalmi közösségünk legaktuálisabb és legsürgetőbb feladatává vált.

Jegyzetek

¹ Az imisszió-elméletre vonatkozó gazdag irodalomból csak néhány fontosabb forrásmunkára utalunk: Kleindienst, der Privatrechtliche imissionsschutz nach § 906 BGB, Tübingen, 1964; Schmid, Immissionen – Ausmas und Abwehr, insbesondere nach ZGB 28 und 684, Zürich, 1969; Hafter, Das Lärmproblem in der Praxis der Gerichte – und Verwaltungsbehörden, Zürich, 1957; Kolbasov, Pravovie voprosi ohrani prirodi v SSSR, Moskva, 1963; Stainov, Zaščita na prirodna, Sofija, 1970; Petrović, Imisije u privatnom pravu (magiszteri disszertáció), Belgrád, 1973; Machiedo, Odgovornost za štete prouzrokovane imisijama, privreda i pravo 2/72. sz. Stojanović, Buka kao pravni problem, Jugoslovenska advokatura 1/64 sz.; Kovač, O šteti nastaloj na usevima prskanjem iz aviona, Glasnik advokatske komore SAPV 10/67; stb.

² L. A köztársaságok és államok közötti vizekről szóló törvény megjelent a JSZSZK Hivatalos Lapjának 1974. évi 2. számában, 19. szakaszának második bekezdésében.

³ Az erőhatalom egyébként szabály szerint kimentő ok a kártérítési felelősség alól. Amint látjuk, az imissziónél az erőhatalom nem számít kimentő oknak.

⁴ L. A polgári peres eljárásokról szóló törvényünk 218–225. szakaszai, (ez a törvény a JSZSZK Hivatalos Lapjának 4/57 számában jelent meg; – módosításait és kiegészítéseit pedig az 52/61, 12/65, 1/71, 23/72 stb.) számokban tették közzé.

⁵ Pl.: a Szerb SZK Édesvízi halászatról szóló törvényének 32. szakasza (A Szerb SZK Hivatalos közlönyének 35/65. sz.), A ionizáló sugárzás elleni védelemről szóló

alaptörvény, (a JSZSZK Hivatalos Lapja 12/65 szám) A levegő szennyezettsége védelméről szóló alaptörvény (a JSZSZK Hivatalos Lapja 30/65 sz.).

⁶ A Szerb Szocialista Köztársaság Alkotmánya ugyanezt a rendelkezést ugyanilyen megfogalmazásban a 89. szakaszban, a VSZAT Alkotmánya pedig úgyszintén ugyanilyen megfogalmazásban, a 67. szakaszban tartalmazza.

⁷ Ugyanígy: A Szerb SZK Alkotmányának 215. szakasza és a VSZAT Alkotmányának 215. szakasza.

⁸ Ugyanígy: A Szerb SZK Alkotmányának 216. szakasza és a VSZAT Alkotmányának 216. szakasza.

⁹ L. Nedeljne novosti Ujedinjenih Nacija című publikáció 1972/25. számát.

Résumé

O merama pravne zaštite čovekove sredine u svetlu odredaba ustava SFRJ

Dejstvom savremene tehnologije došlo je do takve mere promene prirode, zagađenja čovekove sredine, da je usled te zagađenosti ugroženo čovekovo zdravlje.

Zbog toga je neophodno zaštita čovekove sredine. Ova zaštita se ostvaruje najefikasnije *neposredno*, primenom zaštitnih mera same tehnologije. Pravnim sredstvima se vrši *posredna zaštita* koja se ispoljava u obavezivanju na primenu tehnoloških mera zaštite i u izricanju pravnih sankcija za slučaj neprimene ovih mera.

Postoji niz teškoća oko određivanja *pojma integriteta i narušavanja* čovekove sredine. Ipak, može se reći da se povredom integriteta čovekove okoline može smatrati ona aktivnost kojom se u toj meri narušava prvobitno stanje vode, vazduha i zemlje, da se njome privremeno ili trajno ugrožava čovekovo zdravlje.

Postoje *razni oblici pravne zaštite* čovekove okoline: administrativno-pravna krivično-pravna i građansko-pravna zaštita, od kojih je administrativno-pravna zaštita za neposrednu zaštitu prirode najvažnija.

Novi *ustavi* trasiraju put za *kodifikaciju* pravila raznim oblicima zaštite čovekove okoline, te *obavezuju* sve članice društva da vode brigu o ostvarivanju prava i dužnosti zaštite čovekove sredine.

Zusammenfassung

Über die Massnahmen des rechtlichen Schutzes der menschlichen Umwelt im Licht der Verfassungsbestimmungen der SFRJ

Durch die moderne Technologie kam es in einem derartigen Umfang zur Naturumwandlung, zur Umweltversäuchung, dass die menschliche Gesundheit dadurch gefährdet ist. Aus diesem Grunde ist ein Umweltschutz erforderlich. Dieser Schutz wird am wirksam-

sten unmittelbar erreicht, indem Schutzmassnahmen der Technologie selbst angewendet werden. Durch rechtliche Mittel wird ein mittelbarer Schutz erreicht, der sich in der verpflichtenden Anwendung von technologischen Schutzmassnahmen und Auferlegung von rechtlichen Sanktionen äussert.

Es bestehen beträchtliche Schwierigkeiten bei der Festlegung des *Begriffs der Integrität und Störung* der menschlichen Umwelt. Trotzdem könnte als Störung der Integrität der menschlichen Umwelt jene Handlungen betrachtet werden, durch die der ursprüngliche Zustand des Wassers, der Luft und Erde dermassen gestört wird, dass dadurch vorläufig oder dauernd die Gesundheit des Menschen gefährdet wird.

Es gibt *verschiedene Formen des rechtlichen Schutzes* der menschlichen Umwelt: verwaltungs-, straf-, und bürgerrechtlicher Schutz. Von diesen Formen des rechtlichen Schutzes ist für den unmittelbaren Schutz der Natur der verwaltungsrechtliche am wichtigsten.

Die neuen *Verfassungen* behandeln den Weg zur *Kodifizierung* der Regeln über die verschiedenem Formen der Beschützung der menschlichen Umwelt und *verpflichten* alle Gesellschaftsfaktoren diese Normen zu berücksichtigen.

TALAJVÉDELEM MINT A KÖRNYEZETVÉDELEM RÉSZKÉRDÉSE ÉS AZ ÉLELEMTERMELÉS

Bevezető

Az utóbbi néhány évben mind többet foglalkozunk környezetünk és környezetvédelmünk problémáival. Mind több tudományos alapossággal készült beszámoló szól aggodalommal a környezetszennyeződés problémájáról. Egyre inkább belátjuk, hogy az anyagcserén keresztül az egész élő világ szoros összefüggésben van környezetével.

Az ember beavatkozik a természet rendjébe, folyamatait változtatja, az anyagcserét szükségleteihez idomítja. Az ilyen változások legnagyobb része azonban megbosszulja magát, mert környezetünk olyan átalakuláshoz vezet, amely lehetetlenné, vagy legalábbis egészségtelenné teheti azt az emberiség számára.¹

Az emberi kéz okozta változásokat úgy pozitív mint negatív értelemben lépten-nyomon megfigyelhetjük. A negatív változások közül megemlíthetjük: Egyes állat- és növényfajok teljes kipusztulását, a levegő és víz szennyeződését, hulladékhegyek keletkezését, a környezet vegyi és radioaktív szennyeződését, a talajeróziót stb.

Régen ismert tény, hogy a jelenlegi technikára és technológiára alapozva az adott készleteken nyugvó iparágak a végleges és teljes kimerüléssel állnak szemben, (más kérdés az, hogy a technika és a technológia fejlődése milyen gyors lesz és mikor éri el az olyan energetikai és ásványforrások kihasználásának lehetőségét), így például a tengervíz és közönséges kőzetek kihasználását, ami ma még alig képzelhető el, de senki sem gondolt arra, hogy ilyen gyorsan elérkezik az idő, amikor a civilizált környezetben semmi sem jelentkezik meghatározatlanul nagy mennyiségben. Senki sem gondolt arra, hogy tiszta levegőt, vizet és termőtalajt csak jól tervezett munkával tudunk biztosítani magunknak és utódainknak. Lassan eljut tudatunkig, hogy – most 3,5, harmic év múlva feltehetően 7 milliárd embernek – nem tud a

bioszféra elegendő oxigént, tiszta vizet és termőtalajt nyújtani, ha mérgező gázokkal, hulladékkal, mérgekkel, rádióaktivitással szennyezzük ellenőrizetlenül és felelőtlenül.

A gyártelepeken és környékükön a levegő már most is elviselhetetlenül és minden egészségügyi normát túlhaladva szennyezett, ugyanígy a nagy városokban, sőt az autóutakon is a nagy forgalom idején. Nem csoda, hogy szinte világmozgalommá fejlődött a hétvégi kirándulás, és az emberek milliói menekülnek szabad idejükben a természetbe.

A folyó- és állóvizek elszennyeződése akkora méreteket öltött, hogy nagyon sok helyen teljesen elvesztették régi tulajdonságaikat. A Rajnáról már régen úgy beszélnek, mint Európa legnagyobb szennycsatornájáról. A Duna vizét is sok száz gyár és település szennyezi, sokszor mérgezi, aminek következtében lassan kiveszik növény és állatvilága.

Itt van a Palicsi-tó esete is. Igaz, hogy geológiai előregedő tóról van szó, amelynek már megkezdődött az elhalási – betemetési folyamata, de biztosan meggyorsította ezt Szabadka szennyvize is. Feltehetően a Palicsi-tó megvédése sokkal olcsóbb lett volna mint a folyamatban levő felújítás.

Az oceanográfusok is riadót fújtak. A végtelennek tűnő tengerek is mind szennyezettebbek. Mind nagyobb változások észlelhetők növény- és állatvilágában, nem beszélve arról, hogy a partok közelében esetenként annyira elszennyeződik, hogy fürdésre, halászatra alkalmatlan.

A környezetszennyeződés taglalói mind több konkrét ajánlatot tesznek a helyzet továbbromlásának megakadályozására. A megoldások lényege minden esetben a szennyeződés hordozóinak semlegesítése, szűrőberendezések, ülepítők építése a gyáripár és városok szennyvizének, gázainak kiszűrésére, ülepítésére.

Úgy látszik, hogy a Rajna és a Palicsi-tó esetéhez hasonlókra volt szükség az emberiségnek, hogy „felfedezze” környezetét, annak fontosságát és az azzal kapcsolatosan sokasodó problémákat.

A környezetvédelem egy kérdését – a talajvédelmet azonban még most is keveset taglaljuk. Talán itt kevésbé mérhető jelenségekről van szó (az emberi egészségre nem direkt ható ártalmakról) de ez nem azt jelenti, hogy az emberiség szemszögéből kevésbé veszélyesekről, mert a talajvédelem elhanyagolásával nemcsak környezetünk, hanem az élelemtermelés ma még legfontosabb forrását is romboljuk.

Ezért próbáljuk meg a teljesség igénye nélkül a környezetvédelemnek és élelemtermelésnek néhány, a termőtalajjal kapcsolatos vonatkozását ki-domborítani.

A teljesség igényét ki kell zárunk, mert habár a szakemberek kutatásaik során rengeteg eredményt értek el, nem végezték el szintézisüket. Amennyire egyesek ismerik a részkérdéseket, épp annyira nem ismerjük a kérdést, egészként.

A kutatási részeredmények szintézise a probléma egészének megismerése, a részfeladatokra bontás és kivitelezés a jövőé, de itt az ideje, hogy a figyelmet felhívjuk ennek elkerülhetetlenségére.

A mezőgazdasági kapacitásnövekedés kérdése és lehetősége

Nem igényel bizonyítást az az állítás, hogy az emberiség először a kedvező fekvésű, könnyen művelhető földterületeket foglalta el. A melioráció mint a termőföldfoglaló, -védő és -javító módszerek összessége csak akkor jelent meg, amikor már csak olyan földterületek álltak szabadon, amelyek igénybevétele kisebb vagy nagyobb javítási munkálatokat igényelt. Végeredményben, az újabb területek művelésbe vonása ma is ebben a sorrendben történik a világ egyes részein.

Ugyanígy, a talajvédelmi munkálatok megjelenését is az okozta, hogy az ember kénytelen volt megvédeni azt a termőföldet, amivel rendelkezett².

A világ nagyon sok pontján van még lehetőség új termőterületek kialakítására öntözéssel, lecsapolással stb. Tehát a jövőben is lesznek lehetőségek a termelőkapacitások ilyen növelésére.

A világ fejlettebb része azonban, sokkal nagyobb kapacitásnövekedést ért el a világviszonylatban is legfontosabb növények gépesítésével, vetőmag-szelekciójával, műtrágyázással, öntözéssel³.

A fejlettebb államokban ez a két kapacitásnövelési mód verseng is egymással. Mindaddig amíg olcsóbb a meglevő területek belterjesítése, mint az új területek művelésbe vonása, addig újabb meliorációkba nem kezdenek, hacsak annak nincs egyéb oka, ami indokoltá teszi a meliorációt és a termelés területi növelését.

Figyelembe kell azonban venni, hogy az új területek művelésbe vonásának lehetősége véges. Tekintettel az emberiség számszerű szaporodására, belátható időn belül az állandó belterjesítés mellett is minimálisra fogjuk csökkenteni a területnövelésre alapozott kapacitásnövekedés lehetőségét. A belterjesítés beláthatatlan lehetőségei mellett is szükség lesz minden talpalatnyi földre, mert számolni kell az objektív területcsökkenésekkel (városok, ipartelepek, utak építése).

A kapacitásnövelés hatása a talajra

A földterületek termelésbe vonása már magában bizonyos természeti-egyensúly-megbontást jelent, mert az ember kénytelen megsemmisíteni vagy legalább lecsökkenteni a természetesen kialakult flórát és faunát a kultúrnövényeknek szükséges élettér biztosítása miatt. Ezenkívül az em-

ber kénytelen állandó talajműveléssel és egyéb agrotechnikai méretekkel „kedvezni” a kultúrnövényeknek, mert egyébként a kultúrnövények nem bírnák a versenyt a gyomnövényekkel és a természet visszafoglalná a termőtalajt.

A növényzet irtása utat nyit az eróziónak a talajművelés, különösen a soros művelésű növények termelése pedig fokozza ezt, különösen a hullámos és széljárta talajon. (Nem véletlen, hogy a növénytermesztők kísérleteznek a jelenleg megszokott talajművelés nélküli növénytermesztéssel. Már a szántás megtakarítása óriási anyagi előnnyel járna, nem beszélve arról, hogy ez lényegesen megkönnyítené a talaj megvédését is). Tehát ezeknek az agrotechnikai műveleteknek komoly következményei vannak.

Tekintetbe kell azonban venni a belterjesítés hatásait is.

Az állandóan növekvő terméshozamokkal mind több tápanyag kerül ki a talajból, ami a természetes anyagcserével vagy visszakerül oda, vagy nem. A növekvő terméshozamok viszont mind nagyobb és nagyobb mennyiségű oldható tápanyagot követelnek, amit csak trágyázással tudunk biztosítani. A trágyázás mennyiségi fejlődésén kívül minőségi fejlődés is tapasztalható, mert a nyomelemtárgyázás mind időszerűbbé válik, tekintettel arra, hogy mind jobban megmutatkozik ezen elemek hiányának terméshozamcsökkentő hatása. (A nyomelemlhiánynak van egy közvetett hatása, amire az állattenyésztők figyeltek fel. A megnövekedett terméshozamok általában nyomelemekben szegények, aminek negatív hatása van az állattenyésztésben elért eredményekre. Ez annál inkább kifejezésre jut, minél belterjesebb az állattenyésztés és minél nagyobb hozamra törekszünk. Tehát a nagy hozamok „gyengébb minősége” kerékkötője az állattenyésztés fejlődésének. Ezt a problémát nyomelemadagolással oldják meg a nutricisták, ugyanakkor a nyomelemtárgyázást is pártolják, hogy a növekvő állattenyésztési hozamok ilyen igényeit minél nagyobb biztonsági fokkal kielégítsék).

A belterjesítés másik kérdése a fokozott növényvédelem és gyomirtás. A kultúrnövények állandó szelekciójával, keresztezésével mind nagyobb termőképességű növényeket kapunk, amelyeknek a trágyázáson és művelésen kívül fokozott védelmet kell nyújtani tulajdonságaik kihasználására.

A vegyszerezés elkerülhetetlen, de tudni kell, hogy a vegyszerek nemcsak pozitív, hanem negatív hatást is kifejtenek. Nemcsak azokat a kártevőket és gyomokat semmisítik meg, amelyek ellen használjuk őket, hanem a többi élőlény egy részét is, ami szintén a természeti egyensúly megbontását jelenti, sőt a talaj és növényzet szennyezésével veszélyeztetik az embert is.

Tehát a tudomány alkalmazása két irányban hat. Egyik oldalról lehetővé teszi az óriási kapacitásnövekedést úgy a mezőgazdasági terület növekedésével, mint belterjesítéssel, de megbontja környezetünk egyensúlyát. Másik oldalról biztosította már is azokat az ismereteket, amelyek lehetővé

teszik a szükséges természeti egyensúly fenntartását. Az eredmény, az emberen múlik, illetve azon, hogy az ismeretek használata közötti egyensúlyt meg tudja-e találni és hasznosítani.

A talajvédelemmel és élelemtermeléssel kapcsolatos ismeretek helyzete

A sivatagok és kopár hegyoldalak, ahol valamikor termékeny, sokszor sok öntözött termőföldek terültek el, a régi falvak, városok, kereskedelmi központok romjai egykor virágzó civilizáció kísérteteiként emlékeztetnek arra, hogy ahol nincs termőtalaj, ott nincs élet sem. Valamikor hatalmas területek voltak betelepíthetők, de ma már nincsenek felfedezhető, átkutatható, kiaknázható, gyéren lakott kontinensek.

Attól az időtől – amikor ilyen talajleromlások történtek – a mai napig nagyon sok változás történt. Az emberiség számszerű szaporodása elkerülhetetlenné tette a használatba fogott termőtalaj valamilyen fokú megvédését a lerombolástól. Rengeteg kutatási eredmény, tapasztalat halmozódott fel ezzel kapcsolatban. A fejlődés azonban azt mutatja, hogy a termőtalaj kisebb vagy nagyobb mértékben tovább romlott a világ nagyon sok részén. Nem tévedünk ha azt állítjuk, hogy ebben a kérdésben az elmélet megelőzi a gyakorlatot. Az ismeretek sokkal nagyobbak, mint az alkalmazás.

Például Vajdaság mezőgazdasága egészen a második világháborúig kétváltásos növénytermeléssel, kukoricával és tarlós gabonával használta ki a talajt. A csernozjom ilyen egyoldalú kihasználásának eredményeképpen a következő változások történtek:

- A csernozjom valamikori humusztartalm 40–50%-kal csökkent, vagyis 8–9%-ról 4–6%-ra.
- A humusztartalom ilyen nagyméretű csökkenése maga után vonta a nitrogéntartalom csökkenését is.
- A szántóréteg stabil, szemcsés struktúrája morzsalékosná vált, mivel a talaj nedvességtartalma nem mindig kedvező a talajművelésre.

Ezek a változások végeredményben a csernozem termőképességére voltak csökkentő hatással⁴.

Ha ezt összehasonlítjuk akkori ismereteinkkel a gazdálkodási rendszerekről, vetésforgókról, trágyázásról, arra a meggyőződésre jutunk, hogy a gyakorlat messze lemaradt, s ha tettünk is komoly lépéseket a lemaradás csökkentésére, nem sikerült a mai napig sem pótolni, mert a kutatások is mérföldes léptekkel haladtak előre.

Az emberiség számának robbanásszerű növekedése szükségessé tette a termőtalajok meliorálását, új területek elfoglalását, mert a mezőgazdasági termelés nem növekedett robbanásszerűen és főleg nem egyenletesen a világ különböző részein⁵.

A termőterület növekedése mégsem volt azonos a lakosság számszerű növekedésével, mivel a városok, ipartelepek, utak, repülőterek építése, a helyenkénti talajrombolás termőtalajt vett el, és nagyon sok helyen még termőterület-zsugorodásról is beszélhetünk. Végeredményben az emberiség kezében a legfontosabb fegyver a területegységenkénti hozamnövelés maradt. A terméshozamok növelése nem olyan téma, amihez az emberiség nem nyúlt hozzá, mint azt már az előzőkből láttuk. Ellenkezőleg, azt lehet állítani, hogy hatalmas eredmények születtek, de egyelőre még biztos, hogy ezen a téren is sokkal nagyobbak az ismeretek a gyakorlati alkalmazásnál.

Ha ehhez hozzátesszük, hogy az emberi tudástár fegyvereit nem eléggé összehangolva alkalmazták a terméshozamnövelésben, ami sokszor a termőtalajt károsította, akkor eljutunk odáig, hogy nemcsak a termőtalaj területi, hanem minőségi megőrzésében sem távolodtunk el a szakadék szélétől.

A terméshozamok gyorsabb növelésének szükségességét mi sem bizonyítja jobban mint az elért haladás ellenére létező éhezõ tömegek nagysága. Ha mi nem is éhezünk és nem tudjuk, hogy mit jelent az egész életet végigkísérő éhezés, tudni kell, hogy az emberiség 70%-a szinte állandóan éhez, olyan időszakai élelmezési problémákkal, amit az egész emberiség összefogása sem tud lényegesen enyhíteni⁶.

Nem vitatható, hogy el lehetett volna kerülni és végeredményben el lehet kerülni az emberi környezet pusztulását, a táplálkozási problémák ilyen alakulását, amikor ismerjük (és az ilyen ismereteink állandóan bővülnek) a környezetpusztulás megakadályozásának és az élelmiszertermelés óriási kibővítésének eszközeit. Csak az emberi ismerettár ésszerűbb felhasználását kell harcba vetni.

A jelenlegi helyzet néhány jellegzetessége

A jelenlegi helyzet azt bizonyítja, hogy ha nincsenek is olyan jelenségek, mint amit a balkáni tölgyfaerdők török kori és Velence kori pusztítása okozott a talajrombolás terén, ez nem azt jelenti, hogy az erózió problémája megszűnt. Csak kevésbé vesszük észre, mert lassabb folyamatokról van szó.

Nincs olyan földrajzkönyv, amelyik ne említené meg, hogy Egyiptomot a Nílus táplálja évi kiöntéseivel és a termékeny iszap lerakásával. Az Asszuáni gát felépítésével és a Nílus szabályozása után egészen biztosan megváltozik a Nílus-vidék ökológiája. Hány műtrágyagyár és mekkora energia felhasználása fogja tovább fenntartani, sőt bővíteni a vidék termelési kapacitását az más kérdés, de Asszuán nem oldotta meg Etiópia és Szudán problémáját, akik eddig is megfizették a Nílus menti terméshősséget, mivel a Nílus onnan erodálta az iszapot.

A szél eróziójára is említhetünk egy közelebbi, bár kevésbé kirívó példát.

Vajdasági szakkörök már nem is tartják vitatémának a szélvédő erősávok szükségességét. A gyakorlati hozzáállás is azt bizonyítja, hogy nem kell, mert akadályozza a nagy kapacitású gépek használatát, a repülőgépek vegyszerezését, elfoglalja a termőföldet stb. Ha szétnézünk a Telecskai dombokon, akkor rádöbbenünk, hogy a szél eróziós hatása mind kifejezettebb méreteket ölt. Úgy látszik, elvesztettük szem elől, hogy a vajdasági szállásvilág megszüntetésével, amely saját rendetlenségében is szélvédő szerepet játszott (állandóan törve a szelet, védte a talajt), megszüntettük azt a rendszert, amit a szélvédő sávok ültetésével lehet csak helyettesíteni.⁷

Ezenkívül itt van a vegyszerezés problémája is, amit nem domborítunk ki eléggé.

Ha eltekintünk azoktól a nehézségektől amelyeket a gyáripár okoz egyes vidékeken (Ruhr-vidék, minálunk Bór) szennyező gázaival, akkor is marad egy olyan probléma, ami sokkal nagyobb területre terjeszti ki hatását, és ha kevésbé is szembeötlő, de annál veszélyesebb. Gondoljunk csak a műtrágyahasználat mai méreteire. Ha le is szegezzük azt a tényt, hogy az emberiségnek élelemre van szüksége, és a természetes környezetet meg kell bontania a nagyobb hozamok érdekében (tehát nem vitatható a műtrágyahasználat, sőt vitathatatlanul növelni kell), marad a tény, hogy nem értük még el azt az ideális szintet, hogy csak olyan műtrágyákat használjunk, amelyek elbomlása és kihasználása tökéletes. Ebből következik, hogy egyes műtrágyák szennyeznek a talajt. Ez azonban a kevésbé veszélyes beavatkozásunk a természet rendjébe. Ebben a kérdésben gyors eredmények is várhatók, mert a gyáripár arra törekszik, hogy a minél nagyobb hatóanyagtartalmú műtrágyák gyártásával csökkentse a szállítási költségeket. Amellett az agronómia eléggé ismeri a műtrágya és talaj egymásrahatását, és ritkán eshet meg az érzékeny talajtípusok téves műtrágyázása.

Sokkal veszélyesebb az a reális tény, hogy a vegyszeres növényvédelem és gyomirtás ott is hatással van, ahol az nem kívánatos. A talajvíz által elmozgatott vegyszerek ott is irtják a növény- és állatvilágot, ahol az nem kívánatos, arról nem is beszélve, hogy reális veszélyt jelentenek az emberek egészségére, mivel általában kumulatív mérgekről van szó. Tehát eljutottunk egy pontra, amikor a termőföldek nemcsak mindennapi kenyerünk, hanem a betegség forrásává is válhatnak⁸.

Mi a teendő?

Ha elfogadjuk, hogy ilyen a helyzet; a rendelkezésünkre álló termőterület nem növelhető lakosonként, mert nem csak új területeket fogunk művelésbe, hanem veszítünk is, az emberiség viszont hihetetlen gyorsasággal szaporodik, ugyanakkor a meglevő talaj is elszennyeződik, erodálódik,

akkor igen is szélesebb síkon kell beszélni a talajvédelemről. Elsősorban is ettől függ létünk egyik legfontosabb alapja: az élelemtermelés. (Vannak előrejelzések, hogy már a jövő században az emberiséget elsősorban a tenger fogja táplálni, de a termőföld szerepe akkor sem lesz nélkülözhető. Amellett azt sem tudjuk, hogy az óceánok szennyeződését sikerül-e megállítani olyan szinten, ami még lehetővé teszi az élelem tengeri termelését.)

Arra a kérdésre, hogy mi a teendő, nem könnyű tömör választ adni.

Szükséges tudatosítani minden emberben a környezetvédelmi harc minden mozzanatának fontosságát. (Ha így fogjuk fel a napisajtóban megjelenő cikkeket – hogy tudatosítani akarnak –, akkor nagy kár azzal jellemezni egyik cikkekben a környezetvédelemmel foglalkozókat, hogy igazuk van, ám egy kicsit eltúlozzák a veszélyt.)

Lényeges kérdés a környezetvédelmi kutatásokat integrálni, az egész bioszféra szennyeződésének problémáját a maga összetettségében vizsgálni, mert a levegő-, víz- és talajszennyeződés egymásra is hat.

A tudományos kutatások keretében az alapkutatásokon kívül megfelelő helyet biztosítani az olyan jellegű interdiszciplináris kutatásoknak, amelyek az ismeretek szintetizálásában fognak eredményt adni. (Ha az alapkutatások azok, amelyek előre viszik a kutatás fejlődését, akkor az interdiszciplináris kutatások azok, amelyek biztosítják az alkalmazást, csökkentik az alkalmazás lemaradását).

Mivel a termőföld minden természeti erőforrásnál inkább társadalmi érdekek hordozója, a tudományos tervezési módszerek fejlettebb formáihoz folyamodva a földhasználat-tervezésben, gazdálkodási rendszerben olyan helyzetet kell teremteni, amely a mezőgazdasági erőforrások folytonos megújulását garantálja, és nem csak a mind nagyobb termést. Tehát bizonyos értelemben felül kell vizsgálni a „legkisebb befektetéssel – legnagyobb hozam” elvet.

Az embernek, mint tudatos lénynak ténykedését ebben a kérdésben is az emberi tudástár harmonikusabb alkalmazásának kell jellemeznie.

Jegyzetek

¹ Az anyagcseré megváltoztatásának problémájára már Marx is felfigyelt (A tőke, 470. oldal, Szikra kiadás, Budapest, 1955.) és megállapította, hogy: A városi népességnek, amelyet nagy központokban halmoz össze, folyton növekvő túlsúlyával a tőkés termelés egyrészt halmozza a társadalom történelmi mozgatóerejét, másrészt megzavarja az ember és föld közötti anyagcserét, azaz az ember által élelmi és ruházkodási eszközök formájában elhasznált talajalkatrészek visszatérését a talajba, tehát a talaj tartós termékenységének örök természeti feltételét.

² Ilyen folyamatok jellemzik például szűkebb hazánkat, Vajdaságot is. Túlzás nélkül

állítható, hogy Vajdaság elég sokat tett eddig a meliorációs munkák terén, mint ahogy az megállapítható B. Živković és mások *Zemljišta Vojvodine* (Novi Sad, 1972.) című könyvéből: Tartományunk összterülete 21 509 km², amiből 1 648 000 hektár a megművelt terület. A Vajdaság területén kiépített 1300 kilométer hosszú töltésrendszer 660 000 hektárt véd az árvízről. Hozzávetőlegesen 10 000 kilométer hosszú csatornarendszer és 110 szivattyútelep védi a lecsapolásra szoruló területek 60%-át. Deliblat és Szabadka környékén erdőtelepítvények kötik az eolitus homokot stb.

³ Dr. Prokopije Milenković – *Ekonomska politika u poljoprivredi* (Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 1973.) című jegyzeteiben a mezőgazdaság ilyen kapacitásnövekedését jellemzi a következő adatokkal: Az USA - ban egy farmerra 1870-ben 1,7, 1920-ban 5,3, 1950-ben 50, 1965-ben 96 lóerő jutott. Ugyanebben az országban 1934-38 között 5,5 millió tonna műtrágyát használtak, míg 1961-62-ben 33,4 millió tonnát. Az ilyen fejlődésnek köszönhetően, míg az egyéb gazdasági ágak munkatermelékenysége 1949 és 1959 között 23%-kal, a mezőgazdaságé 45%-kal lett nagyobb. A mezőgazdasággal foglalkozók létszáma 1954-től (19 019 000) 1969-ig (10 307 000) a felére csökkent. A fontosabb termékek termelése lényegesen gyorsabban nőtt mint a fogyasztás.

⁴ B. Živković és mások – *Zemljišta Vojvodine*, 81-82. oldal.

⁵ A FAO 1970-es évkönyve szerint az élelmezés világviszonylatban is javul az utóbbi időben, mert 1954 és 1969 között a mezőgazdasági termelés gyorsabban növekedett mint a lakosság létszáma. E 15 év alatt a világ lakosságának létszáma 34%-kal nőtt, míg a mezőgazdasági termelés 48%-kal így a lakosonkénti élelemmennyiség 10%-kal növekedett. A világ fejletlen részében, azonban, annak ellenére, hogy a termelésnövelés nagyobb volt (52%) az átlagnál, még mindig csak 4%-kal növekedett a lakosonkénti élelemmennyiség, mert a lakosság számának gyorsabb növekedése ellensúlyozta a termelésnövekedés lakosonkénti hatását.

A fejlettebb államok átlagon aluli termelésnövekedése (46%) ugyanakkor 22%-os lakosonkénti élelemnövekedést tett ki, mivel a lakosság számbeli növekedése sokkal kisebb volt az átlagos növekedésnél.

⁶ A Vöröskereszt, UNICEF és más szervezetek ténykedése igen üdvös, emberbaráti és nem lebecsülendő, de nem elég egyébre, mint az emberiség lelkiismeretének megnyugtására. A problémákat nem oldja meg, még csak nem is enyhíti lényegesen, mert segélyük lassabban ér rendeltetési helyére, mint például helyi háborúk esetén a fegyverkereskedő nagyhatalmak fegyverküldeményei. Sőt sokkal kevesebb ember életet ment meg, mint amennyit a fegyverküldemények megsemmisítenek. Nem beszélve arról, hogy a gazdaságilag erős államok az élelemsegélyt is sokszor politikai machinációik céljaira használják fel.

⁷ Az eróziót illető nagyságrendek könnyebb megítélése végett jegyezzük meg: A *Zemljišta Vojvodine* című könyv 442. oldalán a szegedi egyetem adatait idézik: A Tisza 172 330 km²-ről gyűjti össze az erózióval elmozgatott anyagot. Továbbá, szegedi mérések azt mutatják, hogy a Tisza évi 8 millió tonna hordalékot szállít, amiből 5,5 millió az oldható anyag.

⁸ Jól ismert eset felelevenítésével illusztráljuk a kérdést, ha megemlítjük a DDT-t. A második világháború után az egész világon elterjedt a használata. Alig 30 év múlva a legtöbb állam megtiltotta használatát, mert bebizonyosodott, hogy mint kumulatív mérge lassan fertőzi az emberiséget, mivel nemcsak az rakodik le az emberi szervezetben, ami direkt bekerül, hanem az is, ami előzőleg az állatok és növények szervezetében halmozódott fel. Tegyük hozzá, hogy a valamikori legnagyobb reklámozói már azt is kezdik tagadni, hogy valaha termeltek DDT-t. Ilyen helyzetben miként lehetünk biztosak abban, hogy a jelenleg használatban levő vegyszerek is nem úgy kerültek-e forgalomba, hogy ki sem lettek eléggé vizsgálva.

Zaštita zemljišta kao deo zaštite čovekove sredine i proizvodnja hrane

Ističe se problem zemljišta kao elementa biosfere i osnove proizvodnje ljudske hrane. Povećanje kapaciteta u poljoprivredi ide povećanjem poljoprivrednih površina i intenziviranjem ranije osvojenih površina. Mogućnosti širenja poljoprivrednih površina je ograničena a mogućnosti za intenziviranje su bezkrajni.

Osvajanje poljoprivrednih površina poremećuje biološku ravnotežu i otvara proces erozije. Proces intenziviranja obezbeđuje sve veće prinose po jedinici površine, ali to odnosi sve više biljnih asimilativa iz zemljišta. Gubitak hraniva iz zemljišta zajedno sa sve većim zahtevom za zaštitu bilja zahteva sve jaču hemizaciju što ima i negativno dejstvo na zemljište.

Čovečanstvo raspolaže znanjem za povećanje kapaciteta u poljoprivredi a i znanjem koja bi omogućila sačuvanje čovekove sredine. Zависи od čoveka kako će koristiti svoje znanje, da li će naći ravnotežu između raznih zahteva.

Ako prihvatamo da je situacija ovakva: Poljoprivredna površina se ne može povećati po stanovniku; broj stanovnika se povećava neshvatljivom brzinom, istovremeno se zemljište erodira i zagađuje, onda treba o čuvanju zemljišta govoriti i širem smislu, jer od toga zavisi osnova našeg opstanka – proizvodnja ljudske hrane.

Šta uraditi?

Veoma je važno da svaki čovek stekne spoznaju o važnosti čuvanja čovekove sredine.

Suštinsko je pitanje integracije celokupne problematike zagađivanja biosfere i posmatranje ovih pitanja u svojoj kompleksnosti jer pojedini elementi biosfere i jedan drugog uplivišu.

U naučnim istraživanjima obezbediti odgovarajuće mesto interdisciplinarnim istraživanjima koja treba da daju rezultate u sintezi znanja.

S obzirom da je zemljište od svih prirodnih resursa u najvećoj meri nosilac društvenih interesa, treba primeniti razvijenije naučne metode planiranja korišćenja zemljišta i sistema zemljoradnje, stvarajući uslove u kojima ne samo što se postiže sve veća proizvodnja nego i stalno obnavljanje poljoprivrednih proizvodnih potencijala.

Prema tome na neki način treba revidirati i princip „Sa najmanje ulaganja – najveći prinos”.

Summary

The protection of soil the protection of man's environment and the production of food

The problem of soil is pointed to as being an element of biosphere and the basis of the production of human food.

The capacity in agriculture is increased by augmenting the agricultural areas and intensifying the already won ones. The possibility of augmenting the agricultural areas is restricted but that of intensifying them is unlimited.

The mastering of agricultural areas interferes with the biological balance and starts

the process of erosion. The process of intensification warrants better crops per unity of area, but it carries away a great deal of plant assimilatives from the soil. The loss of nutritives from the soil and the augmenting requirement for the plant protection demand an intensive chemicalization which may have a negative effect on the soil.

The humanity possesses the knowledge for augmenting agricultural capacity and the knowledge which makes possible the maintenance of human environment. It depends on man how he will use his knowledge, and whether he will find the equilibrium between the different requirements.

If we accept the following situation: the agricultural area cannot be increased per inhabitant; the increase of inhabitants is tremendously quick; at the same time the soil has been eroding and polluting; then one must speak about the protection of soil in a broader sense, because the basis of our existence – the production of human food – depends on it.

What to do?

Everybody should know how important the protection of human soil is.

The main point is to grasp all the problems of the pollution of the biosphere integrally and complexly, because the elements of biosphere influence each other.

Interdisciplinary enquiries should find their place in the scientific research work.

Considering that the soil belongs to those natural resources which best represent the social interests, scientific methods for planning the exploitation of soil should be developed, thus creating conditions in which not only the production will be augmented, but the potentiality of the agricultural production will constantly be renewed.

In some way the principle „the smallest investment – the greatest profit” should be also revised.

Műhely

AZ ÖNIGAZGATÁS ESZMÉJE

Ma, amikor a burzsoá társadalom történelmi agóniájának, valamint letűnésének szükségszerűségét vitatni, palástolni próbáló burzsoá ideológiai-politikai koncepciók mind agresszívabb megnyilvánulásának vagyunk tanúi – a társadalmi élet és haladás szempontjából olyan jelentős kérdések, mint a demokrácia elmélete és eszméje, a mind hevesebb ideológiai és politikai harc alkotórészévé és eszközzé válnak. Ez annál inkább így van, mert az adott politikai rendszerek és eszmei koncepciók csak egy meghatározott, a fennálló ideológiákban képviselt érdekrendszereknek megfelelő demokrácia-koncepciók létrehozására ösztönöznek.

A jugoszláv szocialista társadalom építésének történelmi sajátossága öngazgatású jellegében nyilvánul meg, és ez immanens eredeti megoldások keresésével és alkalmazásával jár. Ebből adódik politikai elméletünkben az öngazgatású szocialista demokrácia koncepciójának és történelmi mibenlétének ideológiai tisztázására, valamint a különböző, idegen eszmei áramlatoktól való „megvédésére” vonatkozó, elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt nagy jelentőségű feladat is.

Az öngazgatás bevezetése hazánkban nemcsak a munkásosztály önmeghatározásának, a közvetlenül önmaga által felszabaduló osztály történelmi megnyilvánulásának, hanem az államhatalom következetes osztálypolitikájának is az eredménye, amely ezen történelmi jelentőségű lépésével igazolta osztályjellegét és elindította az osztály és az egész társadalom felszabadításának folyamatát. Az öngazgatás bevezetésének ilyen módja erőteljesen befolyásolta és meghatározta eddigi történelmi és elméleti fejlődését is.

Egészében véve az ország társadalmi-politikai rendszerében és életében létrejött a „kettős” hatalom specifikus rendszere, amelyben a politikai és állami hatalom tradicionális alkotóelemei és rendszere részleges változásokon ment keresztül, de lényegében nem tudta megszüntetni politikai és

társadalmi életünkben a domináció és megnyilvánulási formáinak lehetőségét. De nem szabad elfelejtenünk, hogy a kettős hatalom nálunk létrejött rendszere merőben különbözött és különbözik a történelemben létrejött típusoktól. Amíg a történelem folyamán létrejött kettős hatalmi rendszerek az egyik osztály politikai hatalmának rendszeréből a másikba való átmenetet alkották, addig a jugoszláv társadalmi-politikai rendszerben a „kettős” hatalom a politikai hatalom állami rendszeréből az állam elhalásának folyamatába és a közvetlen munkás- és társadalmi öngazgatás rendszerébe való átmenet. Egyszóval, a „kettős” hatalom politikai rendszerünkben nem a „hatalmak” szimbiozisének a kifejezője és megnyilvánulási formája, hanem a politikai és állami hatalom elhalásának eredeti megvalósulása.

A jugoszláv öngazgatású társadalom, habár még csak kialakulófélben van, mégis elegendő alapot nyújt a demokrácia elméleti és tapasztalati bázisának bővítéséhez, gazdagításához. Társadalmunk történelmi sajátosságából adódóan, ellenállást tanúsít az elcsépelet, a történelmi fejlődés ütemébe és vérkeringésébe többé beilleszkedni nem tudó demokrácia-modellekkel szemben. Ez persze nem jelenti azt, hogy társadalmi gyakorlatunk és politikai elméletünk nem fogadja be a „nagy modellek” ésszerű és pozitív oldalait, amelyek a történelem folyamán beigazolódtak, tehát az emberiség demokratikus törekvéseinek eredményét, részét alkotják. A demokráciával kapcsolatos jugoszláv öngazgatási gyakorlat eredetiségének lényege nem a történelem és mások idevágó eredményei elől való bezárkózottságban nyilvánul meg, hanem – a meglevő eredmények alapján – az új, igazságosabb tartalmi és formai megoldások keresésében és alkalmazásában.

A demokrácia eredeti értelme meghatározásának egyik alapvető feltétele a politika fogalmának tisztázása.

A dialektikus materializmus elmélete szerint a társadalom nem más, mint az eltársadalmazott anyag mozgási formája és az emberek egymás közötti viszonyának összessége. Habár tágabb értelemben az objektív valóság része, a társadalom lényegében különálló, sui generis – sajátos törvényszerűségekkal és mozgási formákkal rendelkezik.

A társadalom sui generis jellegéből adódik azon bizonyos, többé-kevésbé nélkülözhetetlen társadalmi funkciók elvégzésének szükségszerűsége, amelyek nélkül egységes társadalom nem létezhet¹. A politika lényege ezekhez a funkciókhoz kötődik.

A politika elsősorban a munkamegosztás, valamint az általa keletkezett és a rajta alapuló szétforgácsolt érdekszférák és társadalmi ellentétek, az egyes társadalmi csoportok és rétegek kiegyenlítetlenségének és különböző érvényesülési lehetőségeinek a kifejezője. Az általános társadalmi ügyek intézésének funkciója, és hordozóinak létezése is, valamint a különböző társadalmi tevékenységek irányítása és egyeztetése, számos társadalmi ellentét kiküszöbölése és ezáltal

a társadalmi kohézió megőrzése a társadalmi létezés szükségszerűségévé, elválaszthatatlan tartozékává válik. Az általános társadalmi ügyek autoritatív irányításának szükségszerűsége a társadalom meghatározott igényeiből ered, és kevésbé vonatkozik a funkció nyílt erőszakkal való lebonyolítására. Autoritatív érteleme minden társadalmi alany azon kötelességére vonatkozik, hogy tisztelje mind azt, aminek ilyen jellege van, illetve mások abbéli igényére, hogy azt tisztelni is fogják.

A politika ilyen értelmű meghatározása lehetőséget nyújt arra, hogy különbséget tegyünk a politika merőben társadalmi mibenléte és megnyilvánulási formái között. Ugyanis az említett társadalmi funkciók jellege, iránya és szociális tartalma, valamint az alapvető társadalmi csoportok velük kapcsolatos harca egy adott társadalom jellegétől, az általa kitűzött célok történelmi tartalmától és értékétől függ.

Az osztálytársadalomban a politika a hatalmon levő osztály érdekeinek kifejezője, megtestesítője és megvalósítási eszköze. *A politika osztályjellege és dimenziója lényegében meghatározta eddigi megjelenési formáit is.* Az állam osztályjellegéből és funkciójából adódóan, az osztálytársadalmak korszakában legtöbbször a politika és az állami hatalom tartalmi és formai azonosulásáról beszélhetünk.

A demokrácia koncepciója, mint a politika és az állam, valamint az állam és a társadalom viszonyának meghatározása a jugoszláv öngazgatású szocializmusban – kifejezve, intézményesítve a munkásosztály közvetlen és történelmi érdekeit – a társadalom általános demokratizálódásának jelentős távlatait nyitja meg. A munkásosztály történelmi érdekeinek a megvalósítása egyben a szocialista demokrácia elmélyítését is jelenti. A szocialista demokrácia koncepciója ugyanis nemcsak a politikai szférának, az egész társadalomra való kiterjesztését jelenti, hanem ugyanakkor olyan társadalmi viszonyok kiépítését, is amelyekben az államnak mint a fizikai erőszak szervezett monopóliumának az elhalása jut kifejezésre és valósul meg. Az öngazgatású szocialista demokrácia koncepciójának egyik alapvető tétele a politika államiségének teljes mértékű megszüntetése és a politikai szféra társadalomba való beolvadásának szükségszerűsége. Ez a folyamat az öngazgatás belső logikájának és történelmi feszültségének feloldódási folyamata, amelyben a szabadság egyetemessége és az emberi lényeg kiteljesedése valósul meg. Benne, tartalmát és történelmi értékét kifejezve, valósul meg a munka felszabadítása is, ami a termelőmunka osztályjellegének eltűnését, az osztályok megszűnését jelenti.

Az alkotmányos rendszerünkben eszközölt legújabb változások társadalmi és politikai rendszerünk gyökeres megváltoztatását jelentik, az állami és politikai hatalom társadalmiasításának, a munka és a társadalom felszabadításának eredeti és leghumánusabb távlatait nyitják meg. Habár az öngazgatás társadal-

munkban továbbra is csak az állami és politikai hatalom segítségével létezhet, a vele ellentétben való létezése irányában a napokban az elfogadott új alkotmányainkkal történelmi lépést tettünk.

II.

Amikor egy történelmi korszak letűnésének szükségszerűsége önmaga belső ellentmondásainak dialektikus feloldódásában spontánul kirajzolódó újabb lehetőségek tudatos érlelődésével már nyilvánvaló, akkor a régít felváltó korszak koncepcióbeli meghatározásában az emberi létezés tartalma és értelme fő kérdésként jelentkezik. Ez nem ok nélkül van így. Ugyanis az ember történelmi létezése nem lehet más, mint az emberi totalitás és egyetemesség kiteljesedésének folyamata. A történelem az a közeg, amelyben az ember, alkotva, önmagáért létezik. Ez azt jelenti, hogy a történelmi létezés értelmének, céljának kérdése lényegében az emberi mivolt léttani kérdése.

Ma az osztálytársadalmak korszaka letűnőfélben van. Ebben a korszakban egyes polgári filozófiai rendszerek, etikai és politikai tanítások az adott társadalmi-gazdasági viszonyokat racionalizálni kívánják, és eközben szintén foglalkoznak az emberrel, az ember társadalmi helyzetével és szerepével, létezésének értelmével, létének tartalmával. Persze „senki sem gondolkodhat másképp, mint ahogy él”, ezért e rendszerekben az ember fogalmának filozófiai meghatározása egy történelmileg adott és feltételezett osztályérdek célkitűzéseinek szempontjából és annak megfelelően történt, mert egy adott osztálytársadalomban uralkodó osztályérdek antropológiája egyben önmaga történelmi dimenziójának legerőteljesebb kifejezője. De mint már ahogyan azt megállapítottuk, az emberi társadalom egy korszakának történelmi dimenzióját mindig az emberi totalitás és egyetemesség kiteljesedésében betöltött szerepe határozza meg. Így megállapíthatjuk, hogy az osztálytársadalmak az egyenlőtlenségek és az elidegenedés korszakai. Bennük az ember társadalmiasságának nem teljes, csak részleges megvalósulásáról beszélhetünk. Ebben a korszakban az ember még nem azonosult teljes mértékben önmagával. De ugyanakkor megállapíthatjuk azt is, hogy a történelem e korszakában – amelyet lényegében az elidegenülés és a dezalienáció dialektikus összessége jellemez – az emberi lényeg fokozatosan és állandóan érlelődött.

A jugoszláv szocializmus az öngazgatás gyakorlatában, a nemzetek és nemzetiségek tényleges egyenjogúságában megtalálta a letűnőben levő történelmi korszakot felváltó társadalom felé vezető helyes utat. Ez az út a teljes osztály- és nemzeti felszabadulás egyidejű megvalósítását feltételezi. Az öngazgatás a jugoszláv szocializmus valóságos humanizmusának gyakorlati megnyilvánulása, a tényleges emberi felszabadulás legmegbízhatóbb

megvalósulási formája. Az öngazgatás folyamatában egy olyan, eddig nem létező társadalmi tartalom jön létre az emberek egymás közötti viszonyában, amely *közvetlenül, minden elidegenedési formától mentesen fejezi ki az emberi lényegét, annak autentikus társadalmiasságát.* Az öngazgatású társadalmi viszony egyben az emberiség meglévő szintjének a mércéje és tükkörképe. *Benne az ember – először a történelemben – közvetlenül valósul meg mint ember.* Ahhoz, hogy az ember emberként valósuljon meg, olyan feltételeket kell teremtenie, amelyek az *emberi lényeg szempontjából* a legkövetkezetesebbek. *Ezek a feltételek az öngazgatás révén jönnek létre, és ebben nyilvánul meg az öngazgatás emberi dimenziója.*

III.

A pártlevél megjelenése előtt társadalmi és politikai életünket a Kommunista Szövetség szerveztségének, eszmei-politikai vezető szerepének és akciókészségének fokozatos gyengülése jellemezte. A munkásosztály szervezett politikai ereje élcspatszerepének fellazulása, gyengülése magában rejtette az osztály közvetlen és történelmi érdekeinek érvényesítését célul kitűző öngazgatású szocialista társadalmunk alapjainak fokozatos leértékelési veszélyét. A munkásosztály történelmi érdekeinek, mint fejlődésünket alapvetően befolyásoló és meghatározó tényezőnek a társadalmi életünkben való kiszorítását célzó kísérletek egyik befolyásoló és meghatározó tényezőnek formájaként jelentkezett osztályideológiánk háttérbe szorítása. Az öngazgatás eszméjét és lényegét, az ember és a társadalom felszabadításában betöltött helyének és szerepének osztálydimenzióját és marxista meghatározását a különböző osztályellenes ideológiák és irányzatok közvetlenül vagy közvetve kikezdték, és lényege ellen törtek.

A szocializmus – lényegében még mindig osztálytársadalom – átmenet az osztályjellegből adódó elidegenedési formáktól mentes, önmagát feltételező, a teljes társadalmiasság kiteljesedését jelentő kommunista társadalomba amely nem lehet *per definitionem* más, mint a munkásosztály szervezett öntevékenysége. Az öngazgatás tehát a szocializmus belső, történelmi logikájának önmaga megvalósulási alapfeltételeként jelentkezik. Ezért az öngazgatás csak akkor szocialista, azaz lényegi, ha a *munkásosztály történelmi érdekeinek érvényesülését és kiteljesedését szolgálja.* A munkásosztály alapvető történelmi érdeke a munka teljes felszabadítása. Ezt a történelmi feladatot csakis maga az osztály valósíthatja meg, hisz a feladat a termelőeszközök fejlődési törvényszerűségeinek és a munkásosztály e folyamatban betöltött szerepének az eredményéből következik. Ahhoz azonban, hogy a munka önmaga, illetve az egész társadalom felszabadítását eredményezze, *a munkásosztálynak gazdasági és politikai hatalomra van szüksége.* Amíg a mun-

katöbblettel nem a létrehozója, tehát nem a munkásosztály rendelkezik, addig nem beszélhetünk a munkásosztálynak sem gazdasági, sem politikai hatalmáról. Ez az öngazgatásra vonatkozóan azt jelenti, hogy az esetleg politikai rendszerként létezhet, de osztálydimenziója, ilyen körülmények között, csakis fikció lehet.

Így jutunk el ahhoz a megállapításhoz, *hogy az öngazgatás továbbfejlesztése, a munkásosztály érdekeinek a társadalmi élet minden területén való érvényesítése, amit az osztály tényleges gazdasági és politikai hatalma feltételez, a szocializmus létkérdése Jugoszláviában.* Ugyanis a tényleges öngazgatási folyamat, azaz az öngazgatásnak és az öngazgatásellenes erőknek a viszonya ma még olyan, hogy lehetővé teszi az esetleges öngazgatásellenes áramlatok előretörését és eluralkodását². Tehát társadalmunkban a problémák nem abból erednek – mint ahogy azt egyesek „bizonyítani” igyekeznek –, hogy az öngazgatás nem vált be, hanem főleg abból, hogy akadályok jelentkeznek az öngazgatásnak egész társadalmi szinten való gyakorlattá válása előtt.

Nyilvánvaló, hogy szocialista társadalmunk eddigi építése osztályharc volt, és további tökéletesítése sem lehet más, csak a munkásosztálynak és élcsapatának következetes harca azon erőkkel szemben, amelyek nem tudnak belenyugodni abba, hogy társadalmunkban minden haladó ember és erő egy új társadalom építésén, az elidegenedés, a politikai domináció és megnyilvánulási formáinak megszüntetésén dolgozik. Ezért az öngazgatás előretörésének, történelmi dimenziója kiteljesedésének, egyszóval gyakorlattá válásának alapvető mércéje maga az osztályharc kiéleződése, a szocialista erők megszilárdulása és sorozatos győzelme.

Jegyzetek

¹ Például a természeti anyag eltársadalmosításának céljából az emberek történelmileg feltételezett és meghatározott viszonyba lépnek. Következésképpen ezek a viszonyok nem akarattuk szabad kinyilvánításának eredményei, hanem szükségszerűek – akarattuktól függetlenül jönnek létre. Annak a folyamatnak a formáit, de tartalmát is befolyásoló tényezői, amelyben a természeti anyag formái az ember számára hasznos formákat nyernek. Ez a folyamat a termelés, a társadalom alapvető – lényegét legkövetkezetesebben kifejező – funkciója. Benne jut kifejezésre és valósul meg az emberi lényeg egyetemessége. Persze, a társadalomnak nem a termelés az egyedüli funkciója, illetve a társadalmi viszonyok nem csak a termelési viszonyokból állnak, hanem a társadalmi élet szempontjából a termelési folyamatnak a lebonyolítása az alapvető, ez befolyásolja lényegesen és határozza meg a többi funkciót is.

² Az öngazgatás nem képes automatikusan, belső logikájából kifolyólag megszüntetni az ellentétes társadalmi erők megnyilvánulási formáit, mert ezek az erők is azoknak a fejletlen társadalmi viszonyoknak a termékei, amelyekben az öngazgatásnak is létjogosultságáért kell küzdenie. Ezeknek az erőknek a jelentkezése és társadalmi életünkre gyakorolt hatása, ma még elkerülhetetlen, hisz társadalmi-politikai rendszerünk-

ben még nem szűntek meg azok a társadalmi és gazdasági viszonyok, amelyek az egyenlőtlenségeknek, a politikai, gazdasági és általában a hatalomért való harc lehetőségeinek a forrásai.

Így nem véletlen, hogy a szocialista erőknek a társadalmi és öngazgatási politikai rendszerünknek, az öngazgatásnak, mint alapvető társadalmi viszognak a továbbfejlesztésére irányuló egyes jelentős kezdeményezései után, ilyen vagy olyan formában, kifejezettebben megnyilvánultak és támadásba lendültek azok az erők is, amelyek az öngazgatás eszméjével és koncepciójával ellentétes helyet és szerepet töltenek be társadalmunkban.

Rezime

Ideja samoupravljanja

Napis, uglavnom, sadrži teze – koje zahtevaju dalju razradu – o nekim relevantnim aspektima ideje samoupravljanja. Prilikom opredeljivanja za ovaj način pisanja pošlo se od složenosti problema, kao i s namerom da se uoči suština osnovnih aspekata te složenosti.

Napis ima tri dela. U prvom delu se govori o značaju i mestu samoupravljanja u razvijanju teorije i prakse demokratije, i konstatuje se da „jugoslovensko samoupravno socijalističko društvo, i pored toga što je još u fazi nastajanja, pruža značajne osnove za obogaćivanje i dalje osmišljavanje teorije demokratije.”

U drugom delu se govori o ljudskoj dimenziji samoupravljanja. Ističe se „da samoupravljanje u svojoj društvenosti nije samo nova društvena sadržina, već je i svoja sopstvena slika i merilo svoje sopstvene dimenzije u njegovoj istorijskoj dimenziji: ono uslovljava (naravno u svom totalitetu) da istorija bude samo kretanje ljudske esencije kao egzistencijalne i funkcionalne suštine istorijskog postojanja.”

U poslednjem, trećem delu, govori se o klasnoj dimenziji samoupravljanja – kao obliku diktature proletarijata. Ovde se autor zalaže za dalje razvijanje samoupravljanja u pravcu izgradnje integralnog sistema samoupravljanja, naglašavajući da „razvijanje samoupravljanja kao integralnog društvenog odnosa i jačanje njegove klasne suštine je životno pitanje socijalizma u Jugoslaviji”.

Summary

The nation of self-government

The present paper chiefly contains theses – requiring further elaboration – about some relevant aspects of the notion of self-government. The complexity of the problem as well as the intention to notice the quintessence of the basic aspects of this complexity were decisive for the choice of this way of writing.

The paper has three parts. In the first part the important role of the self-government in developing the theory and practice of democracy has been discussed, and it has been stated that „the Yugoslav self-governing socialist society, though still in its phase of genesis, offers important bases for the enrichment and further elaboration of the theory of democracy”.

In the second part the human dimensions of the self-government have been considered. It has been emphasized „that the self-government in its socialness does not only present new social contents but also a picture of itself and parameters for its own dimensions in its historical dimension: it conditions (naturally in its totality) the history to be the motion of human essence as the existential and functional quintessence of the historical existence”.

In the third part the class dimension of the self-government – as a form of the proletarian dictatorship – has been touched upon. The author is pleading for the further development of the self-government in the direction of building up an integrated system of self-government, emphasizing that „developing the self-government into integrated social relations and reinforcing its class quintessence are vital problems of socialism in Yugoslavia”.

A HOLT MUNKA MINT A SZEMÉLYI JÖVEDELEM ELOSZTÁSI POLITIKÁJÁNAK TÉNYEZŐJE

A holt munka társadalmi-gazdasági jellegével kapcsolatos marxi állásfoglalások elemzése

A tőkés termelési mód törvényszerűségeit elemezve Marx A tőke című művében kimerítő magyarázatot adott számos társadalmi és gazdasági kategóriára.

A holt munka egyike a legfontosabb társadalmi-gazdasági kategóriáknak, amely minden árutermelő társadalomban jelen van. A holt munka elméleti és gyakorlati elemzésében Marxnak a gazdasági elemzési módszeréből indulunk ki.

A munkafolyamat nézőpontjából a holt munka értéknagysága a közvetlen termelők konkrét, hasznos munkája által vivődik át, illetve tartódik fenn a termékekben. E nézőpont szerint a közvetlen termelők aktív tényezői a termelési folyamatnak, a termelési eszközök pedig passzív szerepet töltenek be. Ha ezt a problémát a tőkés termelési módnak megfelelő társadalmi viszonyok oldaláról közelítjük meg, a holt munka a munkafolyamat aktív tényezőjeként jelenik meg. Marx erről a következőket mondja: „a múltbeli munka termékei csak addig uralkodnak az eleven többletmunka felett, amíg fennáll a tőkeviszony, az a meghatározott társadalmi viszony, amelyben a múltbeli munka önállóan, leigázó módon kerül szembe az eleven munkával”¹

A kapitalizmusban az értéktöbblet egy része elidegenedik, a felhalmozási alapok által a holt munka tőke formájában összpontosul a termelési eszközök tulajdonosai kezében. Így a munkás, mint a termelési folyamat személyi tényezője, saját maga teremti meg a feltételeket, hogy kizsákmányolt legyen. Marx ezt mondja: „A tőke a termelési folyamaton belül a munka, azaz a ténykedő munkerő, vagyis maga a munkás fölötti parancsnoklássá fejlődött.”² Marx továbbá ezt mondja: „Ha a termelési folyamatot a munkafolyamat nézőpontjából vesszük szemügyre, akkor a munkás a termelési

eszközökhöz nem mint tőkéhez, hanem mint célszerű termelő tevékenységének pusztá eszközeihez és anyagához viszonylik. A cserzőműhelyben például a bőrt a pusztá munkatárgyként kezeli. Nem a tőkés bőrt cserzi. Más a helyzet, mielőtt a termelési folyamatot az értékesítési folyamat nézőpontjából vesszük szemügyre. A termelési eszközök azonnal idegen munka fel szívásának eszközeivé változnak át. Már nem a munkás alkalmazza a termelési eszközöket, hanem a termelési eszközök alkalmazzák a munkást.³

Ha a problémát szocialista társadalmi viszonyok nézőpontjából közelítjük meg, a munkafolyamat az élő és a holt munka szabad viszonyát csakis a társult termelők által fejezheti ki, amikor a termelők a természethez való viszonyukat ésszerűen kialakították, a természetet saját közös ellenőrzésük alá vetették, meggátolva ezáltal, hogy a természet uralkodjék felettük. A munkások szabadsága akkor kezdődik, amikor a munkások nem maradnak érdektelenek saját munkájuk eredményei iránt. A tőkés termelési mód ellentmondásainak egyik megjelenési formája éppen a munkásosztály érdektelensége, közömbössége saját munkája eredményei iránt. „... a tőkeviszony valóban elrejtja a benső összefüggést a mögé a teljes közömbösség, külsőlegesség és elidegenülés mögé, amelybe a munkást saját munkája megvalósításának feltételeivel szemben juttatja.”⁴

Marx részletesen elemezte az élő és a holt munka viszonyát, szerinte nem megoldhatatlan probléma e viszony rendezése. A szocialista tervszerű termelésben kiküszöbölhető ez az ellentmondásos viszony, miszerint az élő munka alárendelt helyzetben van a holt munkával szemben. Az önigazgatású szocialista társadalom lehetőséget teremt, hogy az élő munka ellenőrizhesse a társadalmi tulajdonban levő termelési eszközökben felhalmozódott holt munka körforgását.

A holt munka nem csak a jövedelem, valamint a személyi jövedelem létrehozása és elosztása szempontjából érdekes kategória! Olyan kategória ez, amely mélyen érinti az alapvető társadalmi viszonyokat.

A tőke felhalmozása növeli a társadalom anyagi bázisát és ezzel lehetőséget teremt a tőkés termelési mód alapvető ellentmondásainak megszüntetésére, többek között így rendeződhet a holt és az élő munka viszonya is. A munkásosztály tudatában van társadalmi szerepének és erejének. Ennél a pontnál kezdődik a munkások szabadsága, amelyről Marx is beszél.

A holt munka a szocializmus adminisztratív időszakában

Hazánkban a második világháború utáni fejlődési időszakban a holt munkának mindig volt bizonyos társadalmi-gazdasági tartalma.

Az 1945–1950-es időszakban megtettük az első lépést a termelési eszközök társadalmisítása felé. A gazdasági rendszer és a gazdaságpolitika

intézkedései által (jövedelemelkobzás, a termelési eszközök társadalmasítása, mezőgazdasági reform) erős állami szektor alakult ki, amely már 1946-ban igen erős hatást gyakorolt a gazdasági folyamatokra. Az állami szektor erősödése az ország felhalmozási képességének növelését eredményezi. Növekszik a termelés, és a fogyasztás növekedési üteme is gyorsabb. A gazdasági rendszer és a gazdaságpolitika ezen intézkedései valójában egyik formája a holt munka társadalmasításának.

A holt munka feletti rendelkezés és döntéshozatal intézményes jellegű. Természetesen itt nem a termelési eszközöknek (holt munka) a közvetlen termelőktől való elidegenítéséről van szó, mint ahogy azt a tőkés termelési módban láttuk, hanem a közvetlen termelők és a termelési eszközök közötti közvetett viszonyról. A termelési eszközök valójában a holt munka megtestesítői és a közvetlen termelők munkájának eredményei. Ilyen körülmények között a jövedelem és a személyi jövedelem megvalósítása és elosztása is sajátos rendszert képez. A munkásosztály különös társadalmi-gazdasági helyzetbe kerül. Dr. Jakov Sirotković szerint a személyi jövedelem elosztása a véletlenszerű árviszonyokon alapult, nem pedig a munka eredményein. Ilyen gazdálkodási feltételek mellett a szocialista társadalom bürokratikus elferdülése fenyeget. Ebben az esetben még mindig beszélhetünk a holt munkának a munkásosztálytól való bizonyos fajta elidegenítéséről. Ez az elidegenülés abból áll, hogy nem a munkásosztály hanem az állam egy bizonyos gépezete dönt a jövedelem elosztásáról.

A holt munka a szocializmus önigazgatási időszakában

Ebben a fejezetben a holt munka (amortizáció + anyagi költségek) és a nemzeti jövedelem (élő munka) részarányát vizsgáljuk a társadalmi bruttó össztermékben. Jugoszlávia társadalmi bruttó össztermékét az egyes vállalatok termékeinek eladási árban kifejezett értéke alkotja.

A társadalmi bruttó össztermék értékösszetételét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a holt munka jelentős részét képezi a társadalmi bruttó összterméknek (1. hisztogram, 1. táblázat). A holt munka részaránya a társadalmi bruttó össztermékben 1963-ban 51,24%, 1972-ben pedig 51,13%. A holt munka növekedésének ütemét szemlélteti a következő adat: 1972-ben a holt munka körülbelül ötször nagyobb mint 1963-ban.

1950-ben hazánkban megalakultak az első munkástanácsok a gazdasági munkaszervezetekben, ezzel pedig kezdetét vette a szabad emberek társulási folyamata. Az 1953-as alkotmányos törvény értelmében az állami tulajdon társadalmi tulajdonná változik. A felhalmozás és az alapok időszakában, 1953 és 1958 között a termelést teljes mértékben központi tervek szerint irányították. Ezáltal a bővített újratermelés is az állam

monopóliuma volt. Az állam a gazdasági szervezetek munkafadatait tervezet által határozta meg, ezzel párhuzamosan az állam biztosította a tervezet megvalósításához szükséges feltételeket is. Mindez azonban ahhoz vezet, hogy a munkások közömbösek a gazdálkodás gazdaságossága és jövedelmezősége iránt. Ez pedig a szocialista társadalmi viszonyok különleges problémáját jelenti. A tulajdonjog ilyen megnyilvánulása, miszerint a termelési eszközök államtulajdont képeznek, valójában sajátos történelmi feltételek eredménye, amely feltételek között fejlődött a jugoszláv gazdaság közvetlenül a háború utáni időszakban. A gazdálkodás ilyen jellegű rendszere nem változatlan. A jugoszláv szocializmus fejlődése sohasem az örökérvényűség felé irányult, nem tűzte ki célul a holt munka állami tulajdonban való további fenntartását.

Amikor a közvetlen termelők olyan társadalmi-gazdasági helyzetben vannak, hogy tőlük a holt munkával való rendelkezésjog és döntéshozatal elidegenedik, szemben találjuk magunkat a tőkeviszony-formával. A tőkeviszony abból ered, hogy a munkásosztály sajátos helyzetbe kerül a munkafolyamat anyagi és értékbeli eredményeivel szemben.

A munkásoknak a holt munkához való viszonya a szocialista társadalmi viszonyok kiépítését és elmélyítését kell hogy biztosítsa. Ez pedig a következő feltételek mellett valósítható meg:

1) A munkásosztálynak kell igazgatnia a holt munka mozgásait és neki is kell döntenie a holt munka mozgásairól és lokációjáról.

2) A munkásosztálynak kell döntenie a jövedelem elosztásának feltételeiről.

Mindez végül is az öngazgatású szocialista társadalmi viszonyok sokoldalú és alaposabb kiszélesedéséhez vezet társadalmi tevékenységünk minden területén.

A gazdaságpolitika és a gazdasági rendszer irányvonalai 1965 óta még intenzívebben állnak az új öngazgató-szocialista társadalmi viszonyok kiépítésének és elmélyítésének szolgálatában.

Az 1965. évi gazdasági reform alapvető célja, hogy a bővített újratermelés megszűnjön állami monopólium lenni, hogy a bővített újratermelés a társult termelők hatáskörébe kerüljön. Ez az új öngazgatási forma előfeltétele az árutermelésnek és a piacgazdálkodásnak.

Az alkotmánymódosítások, a JKSZ dokumentumai, valamint az öngazgatók II. kongresszusa bebizonyította, hogy a problémák elvben meg vannak oldva, miszerint a társult termelők döntenek a jövedelem elosztásáról az öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások alapján.

Elengedhetetlenül szükséges, hogy a személyi jövedelem elosztása ne csak az élő munka alapján történjen, hanem hogy a holt munka is mérvadó legyen. Az alkotmánymódosítások világosan kimondják, hogy a holt munka jelentős kategória az öngazgatási társadalmi viszonyok között, valamint a közvetlen termelők fontos anyagi és szociális bázisát képezi.

A JKSZ X. kongresszusának platformja leszögezi, hogy a munkásnak a holt munkához való joga semmiképpen sem jelenti a magántulajdon-visszonyok visszaállítását, ez a jog a munka eredményein alapul. A holt munka feletti munkásönigazgatás serkentőleg hat a termelési eszközökkel való gazdálkodás gazdaságosságára és jövedelmezőségére.

Mindemellett, hogy megvalósítjuk a holt munka feletti önigazgatást és azt mércéül használjuk a személyi jövedelem elosztási politikájában, a szolidaritás elvét nem szabad szem elől téveszteni. A szolidaritást azonban ebben az esetben nem úgy kell felfogni, mint a gazdaság egyes személyei közötti kölcsönös segélynyújtást. A szolidaritásnak a gazdasági viszonyok egységes rendszerének egy részét kell képeznie, így az hozzájárul a már megvalósított önigazgatási szocialista viszonyok fejlődési ütemének fokozásához.

Edvard Kardelj elvtárs szerint a szolidaritás elvének át kell járnia a nyugdíjaztatási rendszert is. Úgy, hogy a nyugdíj ne csak a személyi jövedelem alapján „megvásárolt érték” legyen! A nyugdíjaztatási rendszernek a holt munka eredményein kell alapulnia.

A munkások és a jövedelem társulása serkentően hasson a munkásra és a társult munka alapszervezetére, az így megvalósított eredményeknek mércéül kell szolgálniuk a személyi jövedelemnek munka szerint történő elosztásában.

A szociális biztonság egyik alapfeltétele a holt munka is, hiszen a munkás életfeltételei nemcsak az élő munkától függenek, hanem attól is, hogy a munkás milyen mértékben járul hozzá munkaszervezetének, valamint az egész társadalom termelési viszonyainak fejlesztéséhez.

A bérviszonyok kiküszöbölése is a munkás és az ő holt munkája közötti anyagi kapcsolat felállításának az eredménye. A munkás jövőjének biztonságát nemcsak az élő munkájában kell hogy lássa, hanem a munka termelőerejének, saját munkaszervezete és az egész nemzetgazdaság távlati fejlődésében kell megtalálja szociális biztonságát.

Jugoszlávia önigazgatóinak II. kongresszusa világosan kiemeli, hogy a munka szerinti elosztás úgy valósul meg, hogy a munka megvalósított eredményei a piacon az élő és holt munka szerint realizálódnak.

A XXI. és XXII. alkotmányfüggelékek hangsúlyozzák, hogy azok az önigazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások, amelyek a jövedelem megszerzésében és elosztásában nem veszik figyelembe a holt munkát, nem szavatolhatják a munkások anyagi biztonságát, hiszen a munkások nem ellenőrizhetik a holt munkát. Mindezen megbeszéléseknek a társult termelők érdekeit, céljait kell kifejezniük.

Mindezek alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a személyi jövedelem meghatározásának és elosztásának a holt munka alapján kell történnie, hiszen csak így lehet a fennálló problémákat teljes egészében meg-

oldani. Mennyiségileg kell meghatározni, hogy az egyes dolgozók milyen mértékben járultak hozzá a munkaszervezet, illetve a nemzetgazdaság fejlődéséhez.

A gyakorlatban a munkaszervezetekben (gazdaságiakban és nem gazdasági jellegűekben) a társadalmi elosztás különböző módon történik attól függően, hogy a személyi jövedelmet a holt munka alapján hogyan határozzák meg. Leggyakrabban a holt munka szerinti jövedelmezés a szolgálati évek, munkatapasztalat, munkaviszony folytonossága stb. alapján történik. Legtöbb munkaszervezetben a szolgálati éveket veszik alapul a holt munka alapján történő jövedelemelosztásban. Még itt is vannak azonban különbségek az egyes munkaszervezetek között. Némelyikben például a foglalkoztatottak életkori összetételét veszik alapul, máshol pedig a munkaszervezet munkatermelékenységének színvonalát stb.

A munkás foglalkoztatása idején jövedelmének egy részét a bővített újratermelésbe, a munkaszervezet, valamint a gazdasági ágazat és a nemzetgazdaság munkatermelékenységének fejlesztésébe fekteti be, ezért szükséges, hogy ezt a folyamatos befektetést a holt munka alapján (pl. a szolgálati évek elszámolása szerint) javadalmazzák. Azonban a szolgálati évek száma önmagában véve nem pontos mutatója, hogy a munkás milyen mértékben járul hozzá a munka termelékenységének növeléséhez. Fontos hangsúlyozni, hogy a munkás anyagi helyzete egyre jobban függ a társadalmi munka termelékenységétől.

Ezt a problémát csakis szisztematikus módszerrel lehet megoldani. A nemzetgazdaság nézőpontjából kell megközelíteni, hiszen a nemzetgazdaság egységes egésze a társult munkásoknak.

A munkásoknak és a holt munka viszonya az alkotmányfüggelékekben új megvilágítást kapott. Ezt a viszonyt úgy kell tekinteni, mint az öngazgatású szocialista termelési viszonyok továbbfejlesztésének alapkövét. A munkások és a holt munka közötti viszony rendezése nem lehet átmeneti, rövidtávlatú megoldás. Ezt a problémát szisztematikusan távlati tervekben kell megoldani, hiszen ez a probléma hatást gyakorol a társadalmi-gazdasági viszonyok további alakulására, különösen érezteti hatását a társadalmi tulajdon további alakulásában. A probléma megoldása abban áll, hogy felszámoljuk a holt munka elidegenítését a munkás-öngazgatástól. Edvard Kardelj elvtárs szavaival élve: meg kell akadályozni, hogy a társadalmi felhalmozás legnagyobb része a bővített újratermelés területén kicsússzon a közvetlen munkásellenőrzés alól.

Társadalmunk további fejlődésének biztosítása érdekében elsődleges fontosságú a munkások és a holt munka közötti viszony rendezése. E probléma megoldásával elérhetjük, hogy az öngazgatási alapokon történő munkatársítás a legszélesebb méreteket öltse.

1. Táblázat

AZ AMORTIZÁCIÓ, AZ ANYAGI KÖLTSÉGEK ÉS A NEMZETI JÖVEDELEM ARÁNYA A JSZSZK ÉS A FON 1974 GAZDASÁGI TEVEKENYSÉGEK TÁRSADALMI ÖSSZTERMEKEHEZ VISZONYITVA

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Mezőgazdasági ágazatok											
Amortizáció + anyagi költségek	55,01	55,01	55,36	55,31	53,27	52,69	52,12	54,23	54,11	52,85	54,71
Nemzeti jövedelem	44,36	41,64	44,63	44,76	46,72	47,91	47,72	45,77	45,86	44,42	45,39
Társadalmi bruttó-össztermék	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Ipár											
Amortizáció + anyagi költségek	61,11	61,87	62,40	62,69	59,63	59,58	62,32	65,23	64,77	63,53	64,09
Nemzeti jövedelem	38,69	38,13	37,60	37,41	40,31	40,42	37,68	34,75	35,73	34,47	35,01
Társadalmi bruttó-össztermék	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Élelmiszeripari ágazatok											
Amortizáció + anyagi költségek	41,09	43,92	44,48	45,37	46,34	45,82	43,90	46,36	48,22	48,73	49,35
Nemzeti jövedelem	58,91	56,08	55,52	55,53	53,66	54,18	56,10	53,64	51,16	51,27	50,65
Társadalmi bruttó-össztermék	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Kereskedelmi ágazatok											
Amortizáció + anyagi költségek	38,89	37,32	36,92	36,66	34,41	31,46	29,87	30,20	28,87	31,72	29,40
Nemzeti jövedelem	61,10	62,68	63,08	63,34	65,69	68,54	70,13	69,80	71,13	68,85	70,70
Társadalmi bruttó-össztermék	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: Juggazálvía 1971-es statisztikai évkönyve, 161. old.

Jegyzetek

- 1 Marx: A tőke, III. kötet, 395. old. Budapest, 1961, Kossuth Kiadó
- 2 Marx: A tőke, I. kötet, 290. old. Budapest, 1967, Kossuth Kiadó
- 3 Marx: A tőke, I. kötet, 291. old. Budapest, 1967, Kossuth Kiadó
- 4 Marx: A tőke, III. kötet, 104. old. Budapest, 1961. Kossuth Kiadó

Rezime

Minuli rad kao faktor politike raspodele ličnih dohodaka

Analizirajući karakteristike minulog rada kao faktora politike raspodele ličnih dohodaka, ovaj rad polazi od marksovih stavova vezanih za društveno ekonomsku suštinu minulog rada. Prateći naš društveno-ekonomski razvoj, u tekstu su posebno obrađeni najvažniji momenti minulog rada u administrativnom periodu izgradnje socijalizma kao i karakteristike minulog rada u samoupravnom periodu izgradnje socijalizma u našoj zemlji, sve do donošenje novog Ustava.

Резюме

Мертвый труд как фактор политики распределения личных доходов

Анализируя мертвый труд как фактор распределения личных доходов, мы в нашей статье исходим из тезисов Маркса об общественно экономической сущности мертвого труда.

Следя за нашим общественно экономическим развитием наша статья с большим вниманием разрабатывает важнейшие моменты и характеристику мертвого труда как в административном периоде, так и в периоде самоуправительного строения социализма до выношения новой конституции.

Dokumentum

BLAGOJE PAROVIĆ

Eltársak és elvtársnők!

1973-ban rendkívül fontos jubileumot ünnepelünk meg – közénk tartozik elsősorban az AVNOJ második ülésszakának, valamint nagy neretvai és sutjeskai győzelmünknek a 30. évfordulója. Ezzel egyidejűleg ez a forradalmi és munkagyőzelmek és tevékenység éve – egy esztendő telt el a levél óta, ez az év a JKSZ forradalmi irányvonala megszilárdításának, az új alkotmány és a JKSZ X. kongresszusa előkészítésének időszaka.

Blagoje Parović jubileuma – születésének 70. évfordulója ugyanennek a forradalmi folyamatosságnak és korszerűségnek az eleme. Egyéniségének és forradalmi művének felidézése nagy jelentőségű a JKSZ-re és öngazgatású szocialista közösségünkre, pártunkra, a nemzetek és nemzetiségek között, a munkásosztályban és az ifjúságban a forradalmi hagyományok fejlesztésére és azon eszmei és erkölcsi értékeknek az érvényesítésére, amelyek a legjobb és leghitelesebb módon fejezik ki a forradalom minden alapvető kérdését, védik folyamatosságát, aminek érdekében ma Tito elvtárs levele és álláspontjai alapján hatalmas erőfeszítéseket teszünk.

Blagoje Parović a háború előtti jugoszláv munkás- és kommunista mozgalom egyik legkimagaslóbb személyisége, nemzetközi jelentőségű egyéniség. A jugoszláv proletariátus osztály- és forradalmi harcának megszervezéséhez való alkotó jellegű hozzájárulása szerves része nemzeteink és nemzetiségeink gazdag és dicső forradalmi hagyatékának. Forradalmi útján Parović Vajdaságban is tartózkodott és tevékenykedett és számottevő ösztönzéseket adott, kezdeményezéseket tett.

Tito elvtárs Blagoje Parović Šmitben „az egyik legjobb elvtársat látta, aki a munkások soraiból emelkedett fel” és a JKP V. kongresszusán tartott beszámolójában Gorkić frakciós, káros munkájáról beszélve Parović halálával kapcsolatban megállapította: „Mint minden addigi frakciós vezetőség ő (Gorkić) is rendszeresen gátolta az új vezető pártkáderek fejlődését, amely olykor az igen rafinált módon végrehajtott közvetlen

tönkretevés jellegét öltötte... Parović-Šmit esete...” Tito elvtárs ezzel rámutatott arra, hogy milyen feltételek között szakítottak félbe egy forradalmi tevékenységet és milyen volt ennek az általános forradalmi és történelmi pozíciója.

Amilyen fontos ma visszaemlékeznünk Blagoje Parović arculatára és hozzájárulására, ugyanolyan jó és nélkülözhetetlen megvitatni mindazokat a társadalmi, eszmei, történelmi témákat, amelyek munkájához és tevékenységéhez fűződnek, és ihletet szerezni abból az eszmei alaptól és forradalmi gyakorlatból, amely állásfoglalását és alkotó tevékenységét juttatta ki-fejezésre.

Blagoje Parović születésének 70. évfordulója alkalmából a napokban jónéhány vajdasági elvtárrsal beszélgettem, s felmerült bennünk a kérdés, hogyan lehet az, hogy annyira időszerűeknek tűnnek a róla mondottak, honnan harci stílusának az a forradalmi meggyőző ereje korunkban. Erre csak egy választ adhattunk – a forradalom témáit Blagoje Parović igen nagy egyéni erővel telítette és képes volt felismerni a dolgok osztálylényegét és történelmi dimenzióját. Ez tehát a forradalom természetéből és abból a tényből ered, hogy jóllehet radikálisan megváltoztatta a társadalmi, történelmi feltételeket és viszonyokat, továbbra is megmaradtak egyes kérdések, ellentmondások és összetűzések, amelyek az egész történelmi korszakra jellemzőek.

A kor, amelyben élünk és harcolunk, lehetővé teszi, hogy a forradalomról igazi mivoltában beszélünk, felmérjük az osztály-történelmi és forradalmi tartalom egész mélységét és megvilágítsuk az erőteljes szerepek és hozzájárulások példáját, amelyek történelmi távlatból úgyszólván elkerülhetetlennek tűnnek a dolgok e történelmi rendjének kialakulása szempontjából. Blagoje Parović egyénisége és műve ellenállhatatlanul magára vonja a figyelmet és lenyűgöző erejű.

Tudnunk kell kihasználni és aktivizálni minden forradalmi tapasztalatunkat, bármikor is erre szükség mutatkozik. Forradalmunk szüntelenül igazolja önmagát és harcol saját természetéért.

Visszatérünk a múltba, hogy még jobban megszilárduljunk a jelenben, hogy még erősebben támaszkodjunk rá a szocialista öngazgatási átalakulás korszerű céljaiért folytatott harcunkban. Ezáltal nem homályosodik el az emlékezés Blagoje Parović arculatára és művére, hanem megvilágítja mélyebbrendű funkcióját és erejét.

Az emlékezés Blagoje Parovićra manapság azoknak a forradalmi törekvéseknek és annak a gyakorlati harcnak az eleme, amelyek mindenekelőtt a Tito elvtárshoz való hűséget juttatják kifejezésre, valamint a következetességet is álláspontjainak megvalósításában. Maga Parović is rendkívül nagy hittel, büszkeséggel, derűlátással és megbecsüléssel beszélt Tito elvtársról és Moša Pijaderól. Ez tehát a társadalmi osztályharcot tükrözi,

belőle fakad és hozzá tér vissza. Ezért Blagoje Parović születése 70. évfordulójának megünneplése, amely Vajdaságban és Jugoszláviában olyan erős visszhangot keltett nemcsak emberi és politikai gesztus, hanem a forradalom tartós voltát és erejét fejezi ki, azt a pillanatot, amikor a forradalom múltja és jelene találkozik és szorosan összekapcsolódik, hogy még határozottabb lépést tegyen előre a jövőbe. Maga az a tény, hogy Blagoje Parović nevesinjei proletár, valamint gazdag forradalmi múltjának számos mozzanata, amelyeket 34 életévébe kellett összezsúfolnia igen emberi módon juttatja kifejezésre magának a forradalomnak a szellemét. Ezért az ilyen emlékezések tulajdonképpen visszatérést jelentenek a forradalom üzeneteinek, bátorságának és tartós mivoltának forrásához.

II.

Mindaddig amíg a forradalom nem vette szárnyai alá és nem telítette a proletár harcos forradalmár új kifejező erejével, Parović életútja mondhatnánk egy olyan munkás jellegzetes életútja volt, aki már az első gyermekkori felismerések idején kénytelen volt érezni a kizsákmányolt osztály súlyos társadalmi helyzetét. Élete folyamán, amelyben mesterséget tanult, nyomorgott, dolgozott, üldözték, lassan kialakult a belső állásfoglalás az élet és a társadalom iránt, erős egyéni alap jött létre a marxi szellemi állásfoglalásra és a forradalmi osztály pozícióira. A kommunistáknál és a forradalmároknál semmi sem misztikus és mégis minden olyan fennkölt és váratlan.

A felismeréseket, amelyeket munkás életútján szerzett Parović az egész forradalmi munkásmozgalom tapasztalatával ötvözte és ezt a marxizmus-leninizmus ideológiájával nemesítette. Ezért volt ereje nagy és ezért volt fejlődése ingadozásoktól mentes. Még amikor Gorkić frakciós keze kiszorította a legszűkebb vezetőségből, ezt akkor sem hanyatlásként élte át, hanem e tény iránt forradalmi optimizmusától áthatva foglalt állást és maradéktalanul saját egyéni forradalmi és kommunista erejére támaszkodott.

A forradalom küszöbét természetesen lépte át, mint ahogyan élt is, mondhatnánk fokozatosan, mint ahogyan növekedett, de azért igen gyorsan rendkívül magasra került, ami megfelelt osztálypozíciója, marxi fel fogása és kommunista elkötelezettsége erejének.

Alább igen röviden ismertetjük e forradalmi életút életrajzi mozzanatait. A Nevesinje melletti Biogradban született 1903-ban, s már az élet küszöbén a kapitalizmus várta minden rekvizitumával, a szegénység, majd 1913-ban apa és anya nélkül maradt, az éhezés elől szökés közben Szlavóniába érkezett, majd 1917-ben Vinkovciban mesterséget tanult, s a követke-

ző évben mint cipészsegéd visszatért szülőhelyére. A nehéz munkás út Szarajevóba, Tuzlába, Bijeljínába, Újvidékre, Belgrádba, Zágrábba vezet, majd később még messzebb – Bécsbe, Moszkvába, Párizsba, hogy Spanyolországban érjen véget, a madridi barikádokon, a spanyol köztársaság védelmében vívott ütközetekben. De már Szarajevótól kezdve, ahol miután felszólalt egy szakszervezeti értekezleten, elbocsátották munkahelyéről, Parović megérezte a politikai osztályharc keserűségét amely csak látszólag és talán néha legfiatalabb éveiben tűnt egyszerű törekvésének arra, hogy megmaradjon a kizsákmányolás és a politikai üldözés kegyetlen feltételei között. Élete azonban igen korán a politikai harc és az osztályösszeütközés, a szilárd eltökéltség és szervezettség jellegét öltötte. Ily módon tevékenysége széleskörűvé, erőteljessé és még gazdagabbá vált – ezt csak a forradalmi orientáció és kutatás nyújthatja.

Miután megpróbálta cipészként biztosítani magának az életet 1921 szeptemberében Tuzlába érkezett. Mihelyt megérkezett bekapcsolódott a szakszervezet tevékenységébe, s egyidejűleg megszervezte a kommunista, ifjúságot. Az egyszerű emberi és társadalmi kezdeményezéseket politikai és osztályelkötelezettséggel közelíti meg. Kezdeményezte 1922-ben a Gorkij munkás sportegyesület megalakítását és ennek első titkára lett. E kifejezett munkás, szakszervezeti és forradalmi tevékenysége közepette 1924-ben Belgrádban felvették a Jugoszláv Kommunista Pártba.

Parović 1924 áprilisában vagy május elején eltávozott Tuzláról és Belgrádban úgy döntöttek, hogy ideiglenesen Újvidéken maradjon bizonyos ideig, mégpedig minél észrevétlenebbül. Miroslav Pintar szabó, tuzlai munkatársa már 1924 januárjában Újvidékre érkezett, munkába állt és tevékenyen dolgozott az SROJ és a NRPJ (Jugoszlávia Független Munkáspártja) helyi szervezetében.

Pintar és Parović megérkezésének idején Újvidéken már viszonylag megszilárdultak a forradalmi munkásmozgalom szervezetei, a politikai szervezetek és a szakszervezetek: az illegális JKP helyi szervezete és a JKP bácskai és észak-szerémségi titkársága, a NRPJ és az SROJ helyi szervezetei, a Független Szakszervezetek néhány üzemi csoportjai, élükön helyi tanácsal, a Jugoszláv Földmunkások Szövetségének Központi Igazgatósága és az Ácsok Szövetségének Vajdasági Tartományi Bizottsága.

Blagoje Parović újvidéki tartózkodásáról a legtöbbet az akkori munkásmozgalom részvevőinek az elmúlt 40 év alatt feljegyzett visszaemlékezéseiből tudunk meg. Ezek emlékeznek rá, hogy Parović az Arse Teodorović utcai hivatalnoki menzában lakott, amelynek igazgatója Nikola Crvenčić, a NRPJ helyi szervezetének akkori titkára volt, és hogy a NRPJ és az SROJ tagjai tartották el, s nem hagyta el szobáját. Az SROJ újvidéki helyi szervezete tagjairól készült fényképen azonban Parović is rajta van Nikola Kovačevićyal, a JKP bácskai és észak-szerémségi titkárságának

titkárával és a NRPJ másik vajdasági titkárával együtt, aki Péterváradon élt és ott tartott előadásokat az SROJ tagjai számára. Ez azt bizonyítja, hogy Parović mégiscsak el-elhagyta újvidéki lakását és részt vett az SROJ tagjai számára tartott előadásokon. (Az a tény, hogy Parovićot rendőrségi körözőlevél alapján 1924 júniusában Újvidéken letartóztatták, úgyszintén azt bizonyítja, hogy noha igyekezett észrevétlen maradni, mégis dolgozott.) Miroslav Pintar aki Vajdaságot képviselte az SROJ kongresszusán és ott azt a feladatot kapta, hogy alakítsa meg az SROJ helyi szervezeteit, valamint e szervezetek tartományi vezetőségét, úgyszintén emlékszik arra, hogy Parovićyal együtt igyekezett megalakítani az SROJ helyi szervezeteit Újvidék környékén (Beočinban, Obecsén stb.), és kapcsolatot akart teremteni az újvidéki helyi szervezet, az SROJ nagybecskereki és verseci helyi szervezetei között. Parović nyilván sokat segített az SROJ és az SKOJ befolyásának megszilárdításában Vajdaságban, tehát Parović és Pintar, noha ebben az időben még nem létezett az SKOJ vajdasági szervezete, jelentős mértékben hozzájárult a vajdasági proletárok és más haladó szellemű ifjúság önálló tevékenységének megalapozásához, aminek eredményeként 1926-ban megkezdődött az SKOJ szervezeteinek felújítása Vajdaság több helységében.

Parović másodszor 10 év múlva érkezett Újvidékre.

A JKP V. értekezlete után, 1934 végén útban Bécsbe, hogy a JKP Központi Bizottságának beszámoljon a vajdasági pártszervezetben uralkodó helyzetről, Blagoje Parović 1935. január 10-én Újvidékre utazott. Itt néhány kommunistával több órás tanácskozást folytatott, amelyen beszélt a IV. pártértekezlet munkájáról és az általa a vajdasági kommunisták számára is kitűzött feladatokról, válaszolt a jelen levő kommunistáknak a pártmunkával kapcsolatos számos kérdésére és utasításokat adott nekik, hogyan dolgozzanak tovább.

Már kezdettől fogva mintha a forradalmár teljes kapacitásával tevékenykedett volna, úgyhogy Parović esetében eléggé nehéz megjelölni azokat a szakaszokat, amelyeket egy egyéniség fejlődésében létrehoz. 1925 februárjában Parovićot a többi vádlottal együtt felmentették. Ugyanebben az évben Rijekából visszatérőben Zágrábba érkezett, ahol hamarosan a Jugoszláv Kommunista Párt helyi bizottságának tagjává vált. Akkor azonban már tapasztalt pártmunkás volt.

Blagoje Parović korán illegálitásba vonult, és ezzel csak beismerte milyen körülmények között harcolt a forradalom ügyéért, de egy pillanattig sem nyugodott bele ebbe. Bajtársa, Todor Vujasinović „világméretű illegális munkást” látott benne.

Amikor Parović vezetőként a politikai életbe lépett, a pártban súlyos állapotok uralkodtak a frakciós harcok miatt, amelyek felbomlásával fenyegettek. Parović Tito elvtárrsal és Đuro Đakovićyal egy csoportban

dolgozik és jelentős mértékben hozzájárul az effajta állapotok elleni harchoz. Röviddel a Jugoszláv Kommunista Párt III. kongresszusa után (1926-ban), a legnagyobb válság idején, 1927-ben, Parović a zágrábi helyi pártbizottság tagja. Tanubizonyságot tesz Tito elvtárshoz való hűségéről és jelentős szerepet tölt be a VIII. helyi pártértekezlet előkészületeiben, és magán az értekezleten, amely a frakcióellenes irányvonal (amelyet „zágrábi irányvonal” néven ismernek) győzelmet aratott és utat nyitott a párt válságának megszüntetése és mélyebbre ható forradalmi átalakulása felé. Az értekezleten a „kisebbség” az addigi munka bírálatával, értékelésével, főleg pedig Georgijević (Tito elvtárs) elvtárs hangsúlyozta: „a küldöttek felszólalásai megmutatták, hogy a helyi szervezet továbbra is még nagyobb energiával folytat majd harcot az opportunizmus, a frakciósság és a szélsőbaloldali klikkrendszer ellen, amely Zágrábban is kezd megnyilvánulni.”

E pártértekezlet szelleme hatotta át a közismert Nyílt Levelet, amelyet ugyanez év áprilisában a Komintern intézett a JKP tagjaihoz.

A JKP életének e döntő történelmi pillanatában, amely tartósan megalapozta a pártélet forradalmi normáinak megszilárdulását, főleg pedig a forradalmi egységre, a munkásosztály-összetételre, a frakciósság és a csoportosulás elleni harcra vonatkozó normáit, nagy szerepet játszottak azok a káderek, akik e feladat közvetlen hordozói voltak. Parović megjelenése a politikai színtéren a Jugoszláv Kommunista Párt meghatározott forradalmi folyamatait juttatta kifejezésre, egyszersmind pedig az új lendület erejét is jelentette, amelyet e folyamat hozott magával és érvényesített. Az a tény, hogy Parović egy forradalmi folyamat keretében jelentkezik, nem csökkentí egyéni hozzájárulását és etejét, hanem csupán szemlélteti a társadalmi-politikai feltételeket, amelyek között felfejlődött. Az igen hűséges és kétségtelenül tehetséges forradalmár harcra gyorsan felemelkedett a párt- és politikai vezetőségbe.

A január 6-i diktatúra azonban nem kíméli őt sem, noha ügyesen kerül el a rendőrség csapdáit. Parović a Központi Bizottság határozatára távozott az országból. Moszkvába 1930-ban érkezett, ahol az egyik legjobb hallgatóként fejezte be a nemzetközi lenini iskolát. Olyan jól elsajátította a tananyagot, hogy előadó is volt, sőt professzor is a pártiskolákban, és intézetekben is dolgozott. Először Moszkvában dolgozott, majd párt-instruktorként Németországban és még néhány országban. Elismerést keltett néhány világnyelv jó ismeretével, s így a lenini iskolában olasz nyelven adta elő a marxizmus-leninizmus tantárgyat a Moszkvába érkezett olasz kommunisták csoportjának. Ekkor még 28-29 éves. Parovićot ellenállhatatlanul vonzotta a munkásosztály közvetlen harca, őszintén, odaadással vett részt benne és hagyta hogy magával sodorja veszélyekkel teli útjain.

1932-ben pártmunkára ment az ideiglenes pártvezetőségbe.

A Jugoszláv Kommunista Párt IV. országos értekezletének és a Komin-
tein VII. kongresszusának gyorsított előkészületeivel kapcsolatban Tito
elvtárs 1934 júliusában Bécsbe utazott, ott találkozott Blagoje Parovićyal
és a legszorosabban együttműködött vele. Augusztus második felében
Tito elvtárs Bécsből hazautazott azzal a feladattal, hogy a IV. országos
értekezlet és a horvátországi és szlovéniai értekezlet előkészítésén dolgoz-
zon, ezzel egyidejűleg Blagoje Parović pedig azt a feladatot kapta, hogy
szervezze meg a pártértekezletet Szerbiában, amelyet 1934 nyarán Zlatibo-
ron meg is tartottak.

Parović munkálkodott a szerbiai pártszervezetek felújításán, a tartomá-
nyi párttechnika megszervezésén és a pártanyag terjesztésén Szerbiában.
Személyesen is igen nagy mértékben részt vett ebben, és mozgó ereje
volt ennek a tevékenységnek. Sokat utazott az országban és külföldön is,
de, mint ahogyan bajtársa, Todor Vujasinović elvtárs megállapítja: „mindig
megjelent Belgrádban a megfelelő időben, amikor a legnagyobb szükség
volt rá.” Szerbiában kapcsolatot teremtett több pártszervezet között s az
ő utasításai szerint szervezték meg az első illegális pártnyomdát, adták ki
a Komunist első számát, amelynek vezércikkét ő írta. Ez is annak a bizo-
nyítéka, milyen jól értelmezte a pártmunkát és -építést, a harcot a pártkáderek
erősítéséért, azért, hogy az osztály, a proletárok szava tért hódítson a mun-
kásosztályban és a nép soraiban. És mint ahogyan bajtársa mondja: „Pa-
rović soha sem jött Belgrádba anélkül, hogy ne írt volna valamit illegális
sajtónk számára”. Cikkeket írt a Proleterbe, a Klasna Borbába, a belgrádi
Kommunistba és az írott szó erejébe vetett hitét magával vitte Spanyol-
országba is, ahol a nemzetközi brigád tagjai között megindította és szer-
kesztette a Dimitrovac című lapot.

A pártmunka felélénkítése és a párt megszilárdítása keretében Blagoje
Parović útján létrehozták a kapcsolatot a vajdasági pártszervezettel is,
amelynek ebben az időben Szabadkán és Versecen fejlett szervezetei voltak.
A Központi Bizottság küldötteként részt vett a JKP 1934. december 24-én
és 25-én Ljubljánában megtartott IV. országos értekezletén és bevász-
tották a Központi Bizottság politikai bizottságába.

A frakciós tevékenység és csoportosulás elleni harchoz is jelentős mér-
tékben hozzájárult Blagoje Parović, de korai halála miatt csak az ütközet
kezdetén lehetett jelen, amelyet Tito elvtárs indított el és fejezett be.
Attól kezdve eltökélten a forradalmi egység megszilárdítására orientálódva
a párt napjainkig az eszmei-politikai éberség, a csoportosulás és a frakciós-
ság elleni eltökéltség magas fokáról tett tanúbizonyságot.

A JK SZS jelenkori harca a frakciósság és a csoportosulás ellen, amelyet
oly erővel kellett megindítani a Vajdasági KSZ-ben is, azokból a ta-
pasztalatokból ihletődik, amelyeket a pártunk és forradalmunk a történelem
során szerzett és amelyekhez Blagoje Parović is nem csekély mértékben

hozzájárult. Az a tény, hogy a forradalmi harc lényegbevágó problémái felé fordult – a baloldali és jobboldali elhajlás elleni harc egysége felé – korunkban is időszerűvé teszi. Az alapvető forradalmi mércék soha sem évülnek el, függetlenül attól, hogy változnak a harc feltételei és formái. Tevékenységében a forradalmi osztálypozíció érvényesült, ezt rendkívüli egyéniségének erejével gyakorlatilag tudatosította, s a napjainkban is tartó forradalmi politikai harc színterére vitte.

1934 nyarán illegális jugoszláviai tartózkodása alatt Blagoje Parović Kovač álnéven A parasztok barátja címmel brosrút írt, amelyet a párt-technika sokszorosított és terjesztett. Éles reagálás volt ez Dragoljub Jovanović Új Anteus című könyvére, amelyben Parović leleplezi a proletár mozgalomhoz nem kapcsolódó parasztmozgalmak kapitalista jellegét.

Az „agrárdemokrácia” és „agrárszocializmus” lényegét és céljait leplezve Parović rámutatott arra, hogy a „földet és művelődést” követeléssel nem jólétet adnak a parasztnak, hanem az osztálykizsákmányolás még nagyobb veszélyeibe és szörnyűségeibe sodorják, mert ezáltal csak „út nyílik egyesek gyorsabb elszegényedésére és mások gazdagodására”. Ezért csak a munkások és a parasztok hatalma szüntetheti meg a falun a kizsákmányolást, nem pedig a burzsoá hatalom. Nagy történelmi eseményről van azonban szó, amely „nem megy és nem mehet végbe nagy megrázkódtatások, nehéz harcok nélkül, mert egyetlen osztály sem adta át szépszerével a hatalmat sehol”.

A proletár harc stratégiájának és taktikájának egyik lényeges kérdését – a parasztsággal való szövetséget – megvilágítva Parović rámutat egyes konkrét politikusokra és törekvésekre, hogy abban az időszakban, amikor néhány évvel a január 6-i diktatúra után megkezdődött az erős szociális és politikai erjedés, megakadályozzák ennek a természetes, társadalmilag és történelmileg elkerülhetetlen folyamatát – a munkásosztálynak az igazságosabb társadalmi viszonyokért és a kizsákmányolás megszüntetéséért folytatott harcával való egybefűződését –, s a forradalmi erőfeszítést a meglévő társadalmi keretek között tartásák, meghíúsítsák azt, hogy igazi, megfelelő formáit öltse.

A kommunisták tevékenységére és magatartására vonatkozó bíráló megjegyzései a harcos forradalmi gondolat gyöngyszemei közé tartoznak, megvan a megfelelő taktikai-stratégiai elemük és egészen világos, hogy ma, a liberalizmus és oportunizmus elleni harc tetőfokán miért oly rendkívül időszerű és ösztönző a következő megállapítása: „Minél kevesebb forradalmi kaptafát és ríktó forradalmi frazeológiát... A harc sikerével mérjük a jelszavak, a terminológia, a harci formák és módszerek helytállóságát”. Emlékezzünk csak vissza, hogyan harcolt a gyávák ellen a pártban, a karrieristák, a konjunktúra lovagok, a likvidátorok, a kisburzsoá értelmiségiek ellen. Manapság erélyesen összecsapva a liberalizmussal, el kellett

vetnünk verbalizmusának súlyos terhét és következetesen igazodva Tito elvtárs álláspontjához, miszerint nem lehet különbség a szavak és tettek között, meg kellett szilárdítanunk a forradalom pozícióját és folytonosságát.

A spliti plénumon Parović a JKP KB politikai bizottságának nevében vesz részt és az első napon elnököl. Míg a párt legszűkebb politikai vezetőségének többi tagja az első napirendi pont – Tanulságok a választási helyzetből – keretében védekező álláspontra helyezkedtek és kerülték a konkrét válaszokat, Parovićnak ereje volt világosan és felreérthetetlenül elismerni a kritikát, és egyetértett azzal, hogy a május 5-i választásokra adott utasítások „homályosak, kétértelműek és részben szabálytalanok voltak”, ami abban az időben, amikor nagy erőfeszítések történtek a népfront megteremtésére, nagy károkat okozott a párt érvényesülésének, és népszerűsítésének az ország politikai életében. Parović bírálólag és méltóságteljesen lépett fel: „A KB politikai bizottsága megérdemelte a plénumnak ezt a bírálalatát. Igaz az, hogy a KB politikai bizottsága lemarad az események mögött. Belső politikai bizottság nélkül nincs szó operatív vezetésről.” Később, 1936 őszén Tito elvtárs hazajött és megalakította a központi vezetőséget, az úgynevezett belső Központi Bizottságot. Ezáltal beigazolódott Parović akkori vezetőség elleni kritikájának forradalmi lényege. Ez az egészséges hangnem és a dolgok elvi megközelítése igen nagy jelentőségű volt mindazoknak a forradalmi változtatásoknak a megkezdésére nézve, amelyeket Tito elvtárs valósított meg, miután a párt élére került.

A spliti plénum második napján Parović A népi szabadság frontjáról címmel beszámolót olvasott fel. A társadalmi valóság marxista elemzési módszeréhez igazodva szemléltető módon bírálólag taglalta a nemzetközi helyzetre jellemző új mozzanatokat. A szilárd forradalmi elkötelezettség lehetővé tette számára, hogy ezen elemzés alapján mozgósító következtetésekre jusson, meghatározza a forradalmi kommunista mozgalom távlatait abban az időszakban, amikor a világkapitalizmus komoly válságba jutott és amikor a fasizmus jelentkezett, és kezdett kibontakozni és nyomást gyakorolni.

Az a történelmi időszak volt ez, amikor a proletariátusnak, élén avantgardejával, a Lenin vezette nagy októberi forradalom tapasztalataiból okulva nem volt szabad várakoznia, sem pedig lemaradnia. A történelmi távlat a proletariátusnak kedvezett, szélesre tárultak előtte a történelem kapui. Hogy azonban sorsát maga határozhassa meg, meg kellett szervezkednie és harcba kellett kezdenie, erősítenie kellett a népi szabadság frontját, azt a reális történelmi keretet, amelyben a proletariátus a többi szocialista erővel egységben feltette összes elvi, történelmi és osztályjellegű kérdéseit. Ezért Parović rámutatott arra, hogy fel kell hagyni a szektás

tevékenységgel és ki kell használni a lehetőséget az alapvető politikai célok legalizálására. Soha sem tévedt az absztrakt doktrínérizmus talajára, hanem minden eszmei és politikai projekciót a reális helyzet és bírálata dimenziójában adott meg. Másszóval, mintha egy pillanatra sem vált volna el Marx téziséből – amely szerint a világ megváltoztatásáról, nem pedig csupán magyarázásáról van szó. Olyan forradalmi előrelátás után kutatott, amely képes a valóság talaján mozogni, s nem csupán lebegni felette, amely az élő szociális erők harcának gyakorlati programja lehet.

Ezért Parović mint kommunista és forradalmár a forradalmi munkásmozgalom akkori feltételei között rendkívül jól eligazodik, az igazi stratégiai és taktikai kérdésekre összpontosítja a figyelmét, függetlenül attól, hogy a feltételek igen bonyolultak, a társadalmi és politikai erjedés igen mélyreható volt, a vezetőség pedig, amelynek pillanatnyilag tagja volt, gyenge segítséget nyújtott, mivel lemaradt az idő követelményei mögött, tévelygett, frakciósságba és oportunizmusba fulladt.

Parović igen tömören ismerteti a harc távlatáról alkotott általános nézetét: „Két szóban összegezve: kolosszális lehetőségek, ezek azonban jelentéktelenül vannak kihasználva, mivel nem tudjuk meghódítani a tömegeket és nem tudunk harcolni értük.” A meglevő szociális és politikai helyzetben szüntelenül megtalálta a forradalmi akció tartalékait és felfedezte azokat a területeket, amelyeken a forradalom szüntelenül előre haladhatott. Különösen a „tömegek meghódításának” következményére mutatott rá, és miután emlékeztetett arra, hogy a proletariátus első győzelmes forradalma sem „sorrend” szerint tört ki – legelőször az iparilag legfejlettebb országban, hanem Oroszországban – megállapítja: „nem lehet kizárni azt sem, hogy Jugoszlávia lesz az első az országok között, amelyekben a forradalom győzelmet arat”, tehát „úgy dolgozzunk, mintha holnap forradalom lenne”. Egyes taktikai és stratégiai kérdésekkel foglalkozva Parović az egész forradalmi helyzetet és távlatait tartotta szem előtt. Ma, történelmi távlatból szemlélve Parovićnek ezek az értékelései rendkívül pontosaknak, találóknak és igazoltaknak tűnnek. Külön hangsúlyozni kell, hogy a KB spliti plénuma jelentős változásokat hozott a párt nemzeti kérdéssel kapcsolatos politikájában és Parović ehhez közvetlenül és jelentős mértékben hozzájárult. A nemzeti kérdés marxi megközelítését és valamennyi nemzetünk és nemzetiségünk testvériségének és egységének politikáját amelyhez a spliti plénum elsőrendű jelentőségű, döntő hozzájárulást adott, Tito elvtárs a forradalmi orientáció és gyakorlat lényegbevágó jellegzetességeként határozza meg.

Blagoje Parović Tito elvtárral együtt részt vett a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusán, amelyet Moszkvában tartottak meg 1923. július 25-étől augusztus 20-áig. Parović részt vett a vitában Georgij Dimitrov A faszizmus offenzívája és a Kommunista Internacionálé feladatai

a munkásosztály fasizmusmal szembeni egységéért folyó harcban című beszámolója után és beszélt a szakszervezetekről, a munkásosztály egységéről és a népi szabadság frontjáról.

Amikor azonban a pártszervezet fejlődésében belső nehézségek merültek fel és bekövetkeztek a kommunisták tömeges letartóztatásai, a vezetőkáder egy része külföldre emigrált. A párt súlyos csapásokat szenvedett, a vezetésen belüli viszonyok egyre inkább kiéleződtek, s ezért összehívták a KB plénumát, amely 1936 márciusában Prágában kezdődött és áprilisban Bécsben folytatódott. Ezen a plénumon, amelyről nem tájékoztatták sem a Komintern sem a KB minden tagját, Tito elvtárs és Parović nem voltak jelen. Az új kommunisták elégedetlenek voltak az ilyen munkával és viszonyulással. Tito elvtárs 1959-ben erre így emlékezett vissza: „Nagyon megundorodtam erről. Šmit úgyszintén szomorú volt. Mi ketten találkoztunk, véleménycserét folytattunk, de semmit sem tehattünk.” A Komintern határozata értelmében e plénum határozatait megsemmisítették és 1936 júniusában Moszkvában megtartották a JKP szélesebb körű pártaktívájának tanácskozását, amelyen bíralták a pártmunkát. Röviddel ezután változtatásokat hajtottak végre a pártvezetőségben, Tito elvtárs elutazott Bécsbe, hogy végrehajtsa az átszervezést, véglegesen kezébe vegye az ügyeket és tartós távlatokat nyisson Jugoszlávia munkásosztályának nemzeteinek és nemzetiségeinek forradalmi harca előtt. Gorkić frakciós csoportjának utolsó próbálkozásaival azonban Blagoje Parovićot háttérbe szorították és leváltották a KP politikai bizottságából.

Blagoje Parović életútjának eredménye olyan forradalmi mű, amely túllép a történelmi és társadalmi kereteken, amelyek között létrejött és gyakorlati effektusokkal járt, az életben való megnyilvánulása rendkívül emberi, természetes és közelálló.

Forradalmi útjának egy lövés vetett véget a madridi fronton, Villenneva della Canadánál; a XIII. nemzetközi brigád biztosaként esett el, ott Spanyolországban, ahol összegyűltek mindazok, akik őszintén forradalmat akartak, ott, ahol a forradalom ereje volt érezhető, de keserősége is az egyénre nézve. Parović eszméit követte szigorúan a párt feladatai szerint. Életstílusával összhangban esett el a forradalom viharában, amelyhez oly nagy mértékben hozzájárult, hogy mindig van benne a sajátjából, s ami történelmi távlatból szemlélve nem csekély; ezáltal a legnagyobbak sorába került.

III.

A forradalom a döntő osztályjellegzetességeken kívül az egyének személyes jellegzetességeit is magán viseli és ebben van történelmi átfogó volta, teljessége.

Blagoje Parović azon forradalmárok és kommunisták közé tartozik, akik a jugoszláv osztálymozgalom és a Jugoszláv Kommunista Párt legszébb és legforradalmibb jellegzetességeiből fejlődtek ki, és akik ellenállók voltak a számos megpróbáltatással és fogyatékossgal szemben. Forradalmi mozgalmunk belső erejét fejezi ki, amely fokozatosan megszilárdult, hogy miután Tito elvtárs a JKP élére került, megerősödjön és erőteljesen előre törjön egy új kor hajnala felé, amely ma a történelmet határozza meg.

Parović portréja tiszta és mindenki számára érthető: lelkes forradalmár, meggyőződéses marxista és szenvedélyes politikai harcos. Megmutatta, hogyan lehet az élet egyszerű területeit is a társadalmi osztályharc és a forradalmi törekvések megnyilvánulásának keretévé változtatni. E döntő élet-elkötelezettségében növekedett és égett el alkotói energiája, amely lelkes és erőteljes egyéniségének különféle formáiban nyilvánult meg. Mintha a sors szabta volna rá a forradalmár szerepét, amelyet őszintén elfogadott és kiválóan megvalósított.

Az őseitől származó hercegovinai hegyi lakó pszichológiája nála az illegális munkás forradalmi mentalitásává és a forradalmár logikájává fejlődött, amelyet fokozatosan szerzett meg a társadalom osztálymalmában és a közvetlen politikai harcban. Már 32 éves korában egy párt legszűkebb vezetőségi tagjának felelősségét viselte, amely a társadalmi osztályharc legkeményebb feltételei között edződött. Valóban gazdag forradalmi gyakorlata rövid életében zsúfolódott össze, mintha sietett volna, hogy 34 éves koráig, Spanyolországig, bejárja az egész forradalom körét és ezt a nemzetközi méretű proletárharcos tekintélyével zárja. Példája rendkívül jól fejezi ki Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei valamint munkásosztálya forradalmi kommunista mozgalmának nemzetközi természetét és törekvését, valamint mélyreható belső proletár egységét, amely a történelemben fejlődött ki és igazolódott be, ma pedig erős és töretlen.

Már korán és világosan látszott, hogy Parović Tito elvtárs munkatársa. Ellene törtek mindazok, akik félték a párt új forradalmi előretörésétől és megszilárdulásától. Ő azonban nem törődött a pletykákkal és tovább haladt a forradalmár és a kommunista útján. Elfogadta leváltását a politikai bizottsági tagságról és a KB küldötteként elment Spanyolországba. Mindenkori hitte, hogy esélyei a forradalmi következetességben vannak, a forradalomnak és a harcnak szélesek a területei, s a forradalomnak mindig van ereje feltörni a csúcsra. Spanyolországban növekedett tekintélye, kommunista ereje és nemzetközi jellege méginkább kibontakozott.

Az illegális munkafeltételek miatt Parovićról csak halála után szereztek szélesebb körben tudomást. A Proleter, a JKP KB sajtószerve 1937-ben közli, hogy Blagoje Parović halálával „a jugoszláv munkásmozgalom egyik legjobb harcosát veszítette el, a Kommunista Párt pedig egyik

legkimagaslóbb tisztségviselőjét és aktivistáját, és vele sírba hullott nagy reményünk.”

Végül még azt szeretném hangsúlyozni, hogy mindaz az erő, amelyet dicső történelme folyamán a Jugoszláv Kommunista Párt illetve a Jugoszláv Kommunista Szövetség magába gyűjtött, manapság forradalmi akciójának és távlatának reális pozíciója. De mint ahogyan Todo Kurtović elvtárs mondja: „köszönjük meg neki és sok bajtársának is, hogy ma ilyenek vagyunk”. Parović műve messziről ragyog, még ha csak érintjük is pártunk és forradalmunk dicső történetét.

Talán mégis azzal kell befejeznünk, ami olyan erőteljes és igaz Blagoje Parovićról: a párt és a nép hű fia volt. Ezzel mondunk róla a legtöbbet.

Elhangzott a Blagoje Parović születésének
70. évfordulója alkalmából Újvidéken, 1973.
december 27-én tartott díszülésen

JUGOSZLÁVIA KÜLPOLITIKÁJÁRÓL, A FAJÜLDÖZÉS VALAMENNYI FORMÁJÁNAK MEGSZÜNTETÉSÉRŐL, A FAJI, NÉPCSOPORTI ÉS NEMZETI KISEBBSÉGEK PROBLÉMÁINAK ÖSSZESSÉGÉRŐL

Jugoszlávia azok közé az országok közé tartozik, amelyek mindig élén jártak az emberek faji, a bőrük színe, nemzeti hovatartozása, illetve etnikai eredete, nyelve stb. szerinti hátrányos megkülönböztetés ellen folytatott nemzetközi harcnak. Részt vett valamennyi e jelenség elleni jelentősebb nemzetközi akcióban, gyakran hordozója vagy éppenséggel kezdeményezője volt ezeknek a vállalkozásoknak. Hazánkat világviszonylatban is olyan országgként tartják számon, amely a legmesszebbre jutott el e probléma megoldásában, és a nemzetközi síkon kifejtett fajüldözés elleni erőfeszítései közismertek. Ennek a viszonyulásnak alapvető okai – mint ismeretes – a nemzeti kérdés megoldásának a módjában rejlének, vagyis a Jugoszláviában élő nemzetek és nemzetiségek teljes egyenjogúságában, a Jugoszláviában élő összes nemzetek és nemzetiségek közötti nagy fokú testvériségében és egységében, továbbá a szocialista öngazgatású társadalmi viszonyok építésében, melyek között elképzelhetetlen a nemzeti alapon való hátrányos, vagy előnyös megkülönböztetés gyakorlata; végezetül – az el nem kötelezettség politikájában.

Nemzetközi viszonylatokban Jugoszlávia ezen erőfeszítéseit elsősorban az Egyesült Nemzetek Szervezetében, valamint az el nem kötelezett országok különféle összejövetelein fejté ki. Az ENSZ Közgyűlésén az e jelenséget elítélő és felszámolását célzó határozatokra szavaztunk. Aláírói vagyunk a faji megkülönböztetés minden formáját megszüntető egyezménynek, az emberi jogok védelmére hozott szerződéseknél, és ezeken az üléseken tevékenyen sikkra szálltunk a faji megkülönböztetés ellen irányuló, az 1973–1983-ig terjedő ENSZ program elfogadásáért. A faji elkülönítési politika gonosztetté nyilvánítására és büntetésére hozott határozatra is leadtuk szavazatunkat. Kevés ország dicsekedhet a fajüldözés ellen folytatott politikájának ilyen eredményeivel.

Azonkívül, hogy a faji alapon, a bőr színe, nemzeti vagy nemzetiségi csoporthoz való tartozás alapján való megkülönböztetés sértő és összeegyeztethetetlen az emberi méltóságérzettel, veszélyezteti a békét és a biztonságot is, hátráltatja a fejlődést és a társadalom demokratizálódási folyamatait. Ugyancsak fontos szem előtt tartani azt is, hogy mivel a fajgyűlölet olyan ideológiai rendszer, amely képes feltámadni poraiból is, elengedhetetlenül szükséges, hogy harcoljunk e jelenség ellen azokban a közegekben is, ahol úgy vélik, már teljesen felszámolták a rasszizmust. E harcnak állandó jellegűnek kell lennie.

A fajüldözés elleni harc szorosan összefügg egyes népeknek a gyarmati elnyomatás és az imperializmustól való függőség elleni harcával, a szabadságért, igazságért, az egyenjogúságért és az egyenrangúságért stb.; a nemzetközi kapcsolatokban és együttműködésben érvényesülő demokratikus viszonyokért, a fejletlen országok gyorsabb fejlődéséért, a békét és biztonságot veszélyeztető, az országok szabad fejlődését hátráltató kérdések megoldásáért. *A népek teljes egyenjogúsága nélkül elképzelhetetlen a kizsákmányolás és elnyomatás nélküli fejlődés.* E harc tehát szorosan összefügg a jugoszláv külpolitika alapelveivel és céljaival. E célok megvalósítása hozzájárul a faji vagy nemzeti alapon való megkülönböztetés valamennyi alakzatának a felszámolásához. Ebben látjuk a fajüldözés elleni harc és a nemzetközi kapcsolatok megszilárdításáért folyó harc oszthatatlanságát. E kölcsönös függőség annál inkább is erősebb, mert a fajüldözés felszámolása megköveteli a nemzeti és nemzetközi méretű társadalmi, politikai és gazdasági intézkedéseket.

Mint ismeretes, a helyzet Afrikában a legsúlyosabb: a Dél-afrikai Köztársaságban, Dél-Rhodéziában, Namíbiában, Angolában, Mozambikban és a többi gyarmati országban. Sajnos a nemzetközi közösség kivételes erőfeszítései ellenére sem érezhető előrehaladás a faji megkülönböztetés hirhedt politikája elleni törekvésekben. A fajüldöző afrikai rendszerek és a Portugália elleni tiltakozások, a világ közvéleményének elítélő szava ellenére is folytatódik a faji megkülönböztetés politikája, amely valójában az afrikai népek embertelen kizsákmányolását és kifosztását jelenti. E rendszerek fennmaradásukat a nyugati vezető kapitalista országokkal, köztük is néhány, a NATO-szervezethez tartozó országokkal fenntartott hasznos gazdasági, politikai, fegyveres és kulturális kapcsolatok révén teszik lehetővé. Ezek szerint, olyan erőkkel állunk szemben, amelyek ellenzik az afrikai gyarmatosítás felszámolását, vagyis azokkal az erőkkel, amelyek az Afrikát sújtó gyarmati rendszer és imperializmus fennmaradásáért fáradoznak. Következésképpen egészen nyilvánvaló, hogy Afrikában a faji megkülönböztetés sikerei közvetlen kapcsolatban állnak az afrikai népek felszabadítási harcával. A gyarmati sorban levő népek felszabadítási harca központi helyet foglal el az el nem kötelezett országok tevékeny-

ségében. Jugoszlávia ezt a harcot mindenkor segítette, mind erkölcsileg és politikailag, mind pedig anyagilag. Ez a harc az elmúlt ősszel számottevő eredményhez vezetett Guinea-Bisszao felszabadításához, amely ország a közelmúltig protugál gyarmat volt. Bizton állíthatjuk, hogy Afrikában a faji megkülönböztetés és a fajüldözés már nem lesz hosszú életű. E fenn tarthatatlan rendszernek a felszámolására irányuló akciók azonban semmiképpen sem lehetnek rövidlélegzetűek és verbalisztikusak. A harcot a legelszántabban folytatni kell, és az Afrikai Egységszervezet, az el nem kötelezett országok politikája, valamint az ENSZ-ből indított akciók is erre irányulnak.

Az ENSZ-nek az 1973–1983-ig tervezett, a fajüldözés felszámolását célzó évtizede programjának a megszavazása a nemzetközi szervezet nagyhorderejű akciója, amelynek célja: a fajgyűlölet és a faji megkülönböztetés összes formáinak a megszüntetése. Meg kell említeni azt is, hogy ennek a nagy akciónak a gondolata és kezdeményezése Jugoszlávia és Egyiptom küldötteitől származik. A két ország küldöttei az ENSZ Közgyűlésének 26. ülészakán, a közgyűlés Harmadik bizottsága elé terjesztették javaslatukat, és kidolgozták a fajüldözés elleni harc évtizedének programtervezetét. A program tartalmazza mindazokat az intézkedéseket, amelyeket nemzeti, regionális és nemzetközi téren meg kell tenni, továbbá azokat is, amelyeknek az elvégzése az ENSZ-re hárul. Ezek az intézkedések politikai, gazdasági és művelődési jellegűek. Olyan akciókra van ugyanis szükség, amelyek felszámolják a faji megkülönböztetés minden formáját, tekintet nélkül arra, hogy annak faji vagy nemzeti gyökerei vannak. A program szerint az évtized derekán kilátásba helyezték egy világkonferencia összehívását is. Az ENSZ-ben előterjesztett programmal összhangban, ki kell dolgozni Jugoszlávia akcióprogramját is az 1973–1983-ig terjedő időszakra.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének a faji megkülönböztetés elleni törekvéseiben egyre nagyobb szerep jut annak a bizottságnak, amely a faji megkülönböztetés minden formájának megszüntetéséről kötött nemzetközi megegyezés révén jött létre. Ennek a megállapodásnak az életbelépésével új szakasz nyílt meg a nemzetközi szervezetnek a népek egyenrangú viszonyáért és a faji megkülönböztetés ellen irányuló harcában. A megegyezést eddig 74 állam írta alá. A nagyobb államok közül az aláírók között nem szerepel az Egyesült Államok, Olaszország, Kína, Japán és Ausztrália. Nyilvánvaló, hogy a Délafrikai Köztársaság és Portugália csatlakoznának az egyezményhez az ott uralkodó fajgyűlöli rendszerek felszámolása után. Az a tény, hogy a bizottság kétévenként felülvizsgálja a „faji helyzetet” a megegyezést aláíró összes országban, már önmagában is sokat mond a bizottság lehetőségeiről. Eddig nyolcszor ülésezett és négy jelentést terjesztett be az ENSZ Közgyűlésének. A bizottsági jelen-

tések állandó napirendi pontját képezik a Közgyűlés ülésszakainak. A bizottság megannyi fontos határozatot hozott és javaslatot terjesztett elő.

A bizottság eddig azokat a lehetőségeket használta ki, illetve azokat a funkciókat töltötte be, amelyek a nemzetközi egyezmény 9. és 10. szakaszában foglaltatnak. Az egyéb lehetőségeket tartalmazó 11. és 14. szakaszt a bizottság még nem használta. A bizottság munkájára jellemző, hogy egyetlen kérdésről sem tárgyal légüres térben. A nemzetközi helyzet, jobban mondva a nemzetközi viszonyok szüntelenül jelen vannak a munkájában.

A bizottsági tagok komoly és felelősségteljes viszonyulása lehetővé teszi, hogy a Bizottság eredményeket érjen el akkor is, ha – amint az gyakran megesik – éles konfrontációra kerül sor a tagállamok között, vagy ha működésbe lép a „szavazógépezet”. Annak ellenére, hogy a bizottsági tagok magánemberekként szerepelnek ebben a munkában, mégis híven tolmácsolják országuk és társadalmi rendszerük uralkodó nézeteit. Így, különösen olyankor, amikor politikai szövődményekkel járó kérdésekben kell döntenet, a tagok között létrejön a megosztás. Ezek a nézeteltérések azonban csakhamar rendeződnek, hiszen nyilvánvaló, hogy a Bizottsági tagok egyaránt elítélik a faji megkülönböztetés minden formáját.

A bizottság eddigi munkájában a legnagyobb figyelmet a még fel nem szabadított országokban uralkodó helyzetnek szentelte. Az anyag bőségére való tekintettel (dokumentumok) a bizottság előzetesen csoportokra osztva tárgyal róluk. Külön foglalkozik a portugál gyarmatokkal, az afrikai nem portugál gyarmatokkal, továbbá a Csendes-óceán és a Karibi-tenger térségében levő gyarmatokkal. A Bizottság jelentései arra mutatnak, hogy ezekben az országokban állandóan megsértik a Nemzetközi Egyezményt, és hogy a helyzet Afrikában a legsúlyosabb, a pretóriai, sallisburi és lisszaboni rasszista rendszer politikája és terrorja miatt. A Bizottság eddig elfogadta az ENSZ közgyűlésének és a tagállamoknak számos határozatát és javaslatát. Az Egyesült Nemzetektől a Közgyűléstől és a Biztonsági Tanácstól hatékony intézkedéseket követelnek az említett világterészekben levő jelenlegi helyzet felszámolásáért.

A Bizottság megalakításától a 8. bizottsági ülésézés végéig 57 tagállam terjesztette be első jelentését. Az egyéb jelentéseket, (amelyeket a tagállamok kétévenként terjesztenek be) az említett időpontig 38 állam készítette el. A Bizottság időszúke miatt csupán néhány kérdést volt kénytelen elnapolni. A legfontosabb mégis az, hogy a Bizottság kétévenként felülvizsgálja a Konvenciót aláíró államok „faji helyzetét”, különös tekintettel az Egyezmény határozataira. Ennek a munkának feltétlenül eredménnyel kell járnia a faji megkülönböztetés felszámolásáért folytatott harcban. A Bizottság eddigi munkája, minden egyes jelentés áapos áttanulmányozása, elég sokat ígér. Fenntartás nélkül elmondhatjuk tehát, hogy a Bizottság

eddig kitűnően vizsgázott. Továbbra is ki fogja érdemelni a tagállamok bizalmát, ami fontos, mert ez a faji megkülönböztetés elleni harc leghatékonyabb eszköze. A tagállamok egyre nagyobb érdeklődést és készséget mutatnak a Bizottsággal való együttműködésre. A Bizottság egyik legfőbb célja, hogy a tagállamok partnerévé váljon a faji megkülönböztetés felszámolásában, és ez a cél máris kezd megvalósulni. Ehhez kétségtelenül hozzájárul az a gyakorlat is, hogy az egyes országok jelentéseinek taglalásakor jelen van az illető állam képviselője.

Külön foglalkozunk a Bizottsághoz beérkezett jelentésekkel, amelyek megkülönböztetett érdeklődést és nagyobb vitát váltottak ki, előbb azonban meg kell állapítanunk, hogy egyes tagállamok gyenge, hiányos, vagy elégtelen jelentéseket juttattak a Bizottság címére, úgyhogy a Bizottság új jelentéseket kért az illető kormányoktól. A siker érdekében utasításokat dolgozott ki a jelentések megírására.

A Szír Arab Köztársaság kormány jelentésében a következő áll: „A Golán-fennsík 110.000 szíri állampolgára 1967 júniusa óta nem élvezi az Emberi Jogokról szóló nyilatkozatba foglalt jogokat, sem pedig azokat, amelyeket a faji megkülönböztetés felszámolására irányuló Nemzetközi Egyezmény tartalmaz. Az Egyezmény aláíróinak tehát szükségszerűen vállalniuk kell az egyéni és kollektív felelősséget Izrael fajgyűlölő politikájának és gyakorlatának megszüntetéséért a megszállt területeken.” A szíriai kormánynak ez a jelentése széles körű vitát váltott ki több fontos kérdésben, elsősorban az Egyezmény helyes értelmezése miatt. Vita tárgyát képezte az is, hogy beküldhet-e egy kormány olyan jelentést a Bizottsághoz, amely azoknak a polgároknak a helyzetéről szól, akik az illető-kormány fennhatóságán kívüleső területen élnek. A vita hátterében azonban a közelkeleti válság, az izraeli agresszió, a cionizmus, továbbá az arabok saját területük visszaszerzésére irányuló törekvései, és az Egyesült Nemzetek közelkeleti tevékenysége húzódott meg. A vitából kiderült a Bizottság tagállamainak az említett kérdéseikhez való viszonyulása is. Nyilvánvaló volt, hogy nem lehet elhallgatni azt a tényt, hogy a Golán-fennsíkon élő szír lakosságot az izraeli megszállók diszkriminálják, továbbá, hogy szíriai területekről van szó, amelyeket erőszakkal és agresszióval tulajdonítottak el, tehát érvénytelen az az állítás, hogy Szíria nem küldhet jelentést a Bizottsághoz az Izrael által megszállt Golán-fennsíkon uralkodó állapotokról. Noha az igazság kétségtelenül Szíria oldalán van, Izraelt mégsem ítélték el egyértelműen a nagyszámú szíriai lakosság hátrányos megkülönböztetése miatt, bár a vitából kiderült, hogy Izrael nem tartja tiszteletben az Egyezmény rendelkezéseit. A Bizottság úgy határozott, hogy kiegészítő tájékoztatást kér Szíriától, a helyzetre felhívja a közgyűlés figyelmét, külön határozatban fejezi ki aggodalmát és reményét hogy a Golán-fennsík lakosai hamarosan a Szíriai Arab Köztársaság polgárai-

ként élvezik az emberi szabadságjogokat. Külön fontosságú a szíriai jelentés tekintettel arra, hogy az Egyezményt szoros kapcsolatba hozta a faji megkülönböztetés elleni harccal, a nemzetközi helyzettel és a világviszonyok alakulásával.

Panama jelentése nagy figyelmet és érdeklődést váltott ki. A panamai kormány egyebek között a következőkről értesítette a Bizottságot: „A szociális jogok elvét az Egyesült Államok következetesen megsérti a Panama-csatorna övezetében. Panama térségében... a munkások származása szerint fizetik a béreket, tehát hátrányosan megkülönböztetik őket. Más-más fizetési rendszer alá esnek a panamaiak és az Egyesült Államok polgárai. A panamai munkások számtalan esetben kisebb bért kapnak az azonos feltételek között elvégzett, azonos munkáért. Az Egyesült Államok polgárai, noha a munkaerő összlétszámának csak egynegyedét képezik, többet keresnek, mint a panamaiak, vagyis a munkaerő háromnegyed része. Panama mindig is tiltakozott az ellen, hogy a csatorna övezetében nem tartják tiszteletben az egyenlő munkáért – egyenlő bért elvét. Ez volt egyébként a Panama és az Egyesült Államok közötti konfliktus egyik oka is. Nyilvánvaló tehát, hogy a Panama-csatorna övezetében a panamai munkások hátrányos megkülönböztetésben részesülnek”. A jelentésben a továbbiakban ez áll: „Az Egyesült Államok és a Panama közötti viszályban kezdetől fogva belejátszott az a tény, hogy ebben a térségben is érvényesül a fajgyűlölet és a faji megkülönböztetés.” A bizottsági vita ezzel kapcsolatban szélesebb mederbe terelődött, mert néhány tagállam felvetette a kérdést: illetékes-e a Bizottság a panamai kormány jelentésének az elbírálásában; Panamának ugyanis nincs fennhatósága ezen a területen, az Egyesült Államok nem tagja az Egyezménynek, és hogy voltaképpen egyik államnak a másik állam ellen benyújtott panaszáról van szó, amit az Egyezmény 11. szakasza értelmében kell felülvizsgálni, nem pedig a 9. szakasz alapján, ahogyan azt a panamai kormány tette a Bizottsághoz benyújtott jelentésében. Ezek az „érvek” természetesen tarthatatlannokká váltak, hiszen tagadhatatlan, hogy a Bizottságnak olyan faji megkülönböztetéssel kellett szembe néznie, amelyet az Egyezmény megtilt és amely ellen az ENSZ szüntelen harcot folytat. A Bizottság tehát nem hagyhatta figyelmen kívül a jelentést, nem engedhette meg, hogy egyes „jogi” érvek miatt ne kezdjen semmilyen akcióba. Egészen világos volt, hogy a Bizottságnak a közgyűléshez intézett bárminemű javaslata politikai szövődményeket von maga után. A legtöbb bizottsági tag azon a nézeten volt, hogy a Bizottságnak intézkednie kell. A leghatározottabban arra az álláspontra helyezkedtek, hogy szembe kell szállni minden faji megkülönböztetéssel, bárhol is üsse fel a fejét, továbbá hogy a gyarmatosítás a faji megkülönböztetés egyik formája, amelyet minél előbb fel kell számolni (tekintet nélkül arra, hogy a gyarmatokat a múltban erőszakkal vagy pedig különféle

szerződésekkkel szerezték). A bizottsági tagok rokonszenvüket fejezték ki Panama iránt. Hosszas vita után a Bizottság úgy döntött, hogy felhívja az ENSZ közgyűlésének figyelmét a Panama-csatorna övezetében uralkodó állapotokra. Ez a vita megmutatta, hogy szoros kapcsolatban áll egymással a faji megkülönböztetés felszámolása és a nemzetközi viszonyok fejlődése. Meg kell említeni, hogy a kérdéssel az ENSZ egyéb szervei is foglalkoztak, a Harmadik Bizottságban, továbbá a Biztonsági Tanács Panama Cityben megtartott ülészakán, amelyen az Egyesült Államok megvétőzta a Panama-csatorna övezetéről hozott határozatot.

A faji megkülönböztetés felszámolása a Panama-csatorna övezetében a latinamerikai államok felszabadítási harcának szerves részévé vált és fontos szerepe van az Egyesült Államokkal való egyenrangú viszony kialakításában.

A Német Szövetségi Köztársaság jelentése, amely kétségtelenül a rendkívüli jelentések közé tartozott, nagy érdeklődést váltott ki, mert néhány kivételesen fontos és időszerű kérdést vetett fel. A bizottsági tagok aggodalmukat fejezték ki amiatt a kivételesen előnyös bánásmód miatt (a foglalkoztatottsággal és munkaengedélyekkel kapcsolatban), amelyeket az Európai Gazdasági Közösség tagállamainak polgárai élveznek, más országok polgárai pedig nem, ami nincs összhangban az Egyezmény rendelkezéseivel. Szóba került az is, hogy milyen káros következménye van annak, hogy a vendégmunkások nem ápolhatják kulturális és népi hagyományaikat. Külön érdeklődést keltettek az Egyezmény 4. szakaszába foglalt megbízási kötelezettségek, különösen az, hogy „törvény által nyilvánítsák büntetendőnek a faji felsőbbrendűségen vagy gyűlöleten alapuló eszmék terjesztését, faji megkülönböztetés mindennemű szítását, az erőszak minden megnyilvánulását, vagy az arra való ösztönzést, a faji elnyomást bármelyik faj, népcsoport ellen, illetve a bőr színe szerinti hátrányos megkülönböztetést, a rasszista mozgalomnak nyújtandó mindennemű támogatását, beleértve ennek pénzelését is”. Az NSZK törvényeiben, (elsősorban a büntetőjogiban) következetesen érvényesítik az Egyezménynek ezeket a kitételeit. A Bizottság külön foglalkozott azzal, hogy az NSZK fejlett kereskedelmi kapcsolatai Dél-Afrikában és fegyverkereskedelme Portugáliával nincs összhangban az ENSZ határozataival, sem pedig azokkal a kötelezettségekkel, amelyeket az Egyezmény tagállamai magukra vállaltak.

Hasonló kérdések merültek fel Hollandia jelentésével kapcsolatban is (a bizottsági tagok véleménye szerint eddig ez volt a legjobb, legátfogóbb jelentés. A Bizottság úgy vélte, nincs szükség a közgyűlés figyelmét felhívni erre a kérdésre, sőt kedvezően véleményezte az NSZK-nak az Egyezményben vállalt feladatok teljesítésére irányuló törekvéseit. Jelentős az a széleslátókörűség, amellyel a Bizottság felméri az egyes országok

helyzetét, és az a nagyfokú komolyság és felelősségtudat, melyet e munkában tanúsítanak. A tagállamoknak a Bizottsághoz benyújtott válaszaiból, nyilatkozataiból felmérhető az Egyezmény hatása egy-egy ország politikájára. Igen kedvező fejlődési tünetnek számít a Bizottsággal való együttműködés iránti készség, és annak a kötelezettségnek a vállalása, hogy a tagállamok mindent megtesznek az Egyezmény rendelkezéseinek minél következetesebb megvalósításáért. Ezt a tételt két gyakorlati példával illusztrálhatjuk: arra a kérdésre, hogy miért engedélyezik a Nemzeti-demokrata Párt működését, az NSZK képviselője egyebek között azzal válaszol, hogy a szövetségi kormány nem kérte a párt betiltását, továbbá a párton szétoszlás tünetei észlelhetők és hogy nem tekinthető politikai tényezőnek az NSZK-ban. A Bizottságban gyakran szóvá tették, hogy az NSZK-ban Afrika-elleneseknek mondható filmeket mutatnak be. Az NSZK képviselője erre azt feleli, hogy folyamatban van egy olyan törvényerejű rendelkezés megszövegezése, amely betiltja majd az olyan filmek bemutatását, amelyek az erőszakot dicsőítik és amelyek fajgyűlöletre szítanak. Mint látható a Bizottság, az Egyezmény minden tagállamában a „faji helyzetet” az illető ország társadalmi fejlődésével összefüggésben vizsgálja, ami lehetővé teszi, hogy az Egyezmény szellemében szélesebb síkon, és következetesen érvényesüljenek a Bizottságnak a faji megkülönböztetés megszüntetésére irányuló törekvései.

A *bolgár* kormány jelentése egész sor kérdést vetett fel és kiegészítő tájékoztatásokat igényelt. Jelentésében a bolgár kormány rövid áttekintést nyújtott Alkotmánya és Büntető Törvénykönyve idevágó szakaszairól, hangsúlyozva, hogy Bulgáriában nincs és nem is lehetséges a faji megkülönböztetés.

A jelentés azonban semmit sem szól arról, hogy Bulgáriában élnek más, nem bolgár nemzetiségek is, etnikai csoportok és kisebbségek, mint például macedónok, törökök stb. és az sem világos, hogyan érvényesül az Egyezmény ezeknek a helyzetével kapcsolatban. Rámutattak arra, hogy a jelentés túlságosan általános, nem tartalmaz adatokat sem a közigazgatási és más intézkedésekről, sem pedig az Egyezmény rendelkezéseinek életbe léptetéséről. A Bizottság a közgyűlésnek Bulgária jelentéséről a következő véleményt nyújtotta be: „Annak ellenére, hogy Bulgáriában nem bolgár nemzetiségek és etnikai csoportok is élnek (görögök, törökök és macedónok) ezeket a csoportokat a jelentés külön nem is említi, semmiféle információ nem tartalmaz arról, hogy rájuk vonatkozólag milyen mértékben érvényesítik az Egyezmény rendelkezéseit és ezért nehéz volt tárgyilagos értékelést adni arról, hogy Bulgáriában nem létezik a faji megkülönböztetésnek semmilyen formája sem, s azt sem sikerült megállapítani, hogy az Egyezményt valóban mindenki egyformán alkalmazza ebben az országban. Az egyes jogi rendelkezésekről szóló általános beszámolók nem elegendőek.

dők.” Köznapi nyelvre fordítva: a Bizottság élt a gyanúperrel, hogy a bolgár kormány mégis csak alkalmazza a megkülönböztetés politikáját a Bulgáriában élő etnikai csoportokkal szemben. Jellemző volt egy bizottsági tag felszólalása, aki elmondta, hogy mint Bulgáriában élő egykori nagykövet – tudja, hogy Bulgáriában élnek törökök, görögök és macedónok, hogy Bulgária többnemzetiségű állam, másrészt a Bizottságban meglepéssel fogadták a bolgár állam kijelentését, hogy minden nemzetiséggel szemben egyformán alkalmazza az Egyezmény valamennyi rendelkezését, tekintet nélkül arra, hogy bolgár vagy más lakosokról van szó. A Bizottság a már említett fenntartásokkal elfogadta a bolgár kormány jelentését, de újabb pótlejtést kért.

A kisebbségi kérdés pontosabban a nemzetek és nemzetiségek egyenrangúságának problémája különösképpen magára vonta a figyelmet. Érdeklődésünk eziránt a probléma iránt közismert. Az egész világon ismertek vagyunk arról, hogy ennek a kérdésnek a rendezésében a legmesszebbre jutottunk. Öngazgatási rendszerünk túlhaladta az összes ebbéli tapasztalatokat. Jugoszláviában nagy számú nemzet és nemzetiség, a világ sok országában különösen pedig a szomszédországokban, sok jugoszláv származású polgár él. Jugoszlávia sajátossága, egysége jólismert a világban, s ez jogosít fel bennünket arra, hogy felvessük és követeljük a kisebbségek helyzetének rendezését, megköveteljük az egyenrangú státust és bánásmódot, fejlődést stb. minden nemzetnek és nemzetiségnek, tehát etnikai, származási hovatartozástól függetlenül.

Ismeretes, hogy népeink az egyes szomszédos országokban, mint kisebbség, egyenlőtlenségre, diszkriminációra vagy beolvasásra vannak ítélve. Nehézségbe ütköznek nemzeti létük, kultúrájuk, hagyományuk stb. megőrzésében. Tanúi vagyunk annak is, hogy kétségbe vonják elidegeníthetetlen jogukat a nemzeti hovatartozásra, kultúrára, fejlődésre stb. Az sem ritkaság, hogy nem teljesítik a velük szemben vállalt kötelezettségeket. Érthető tehát, hogy állandóan érdeklődünk a kisebbségek problémája, illetve azok megoldása iránt.

Eltérnek a vélemények arról, hogy az ENSZ eleget tett-e ezen a téren, különösképpen ha összehasonlítjuk a Népek Szövetségének múltbeli hatalmas munkájával. Attól függetlenül, hogy mennyire vagyunk elégedettek az eredménnyel, hangsúlyoznunk kell, hogy az ENSZ-ben meghozott dokumentumok sokasága határozottan tiltja a diszkriminációt és a nemzeti, illetve az etnikai hovatartozás alapján való előnyben részesítést és hogy minden fontosabb dokumentumban mindenkinek egyforma bánásmódot követel.

Ilusztrációképpen említjük meg a következőket:

A faji megkülönböztetés felszámolásáról szóló nemzetközi Egyezmény megtiltja a nemzetiségi és etnikai hovatartozás alapján végzett minden-

nemű diszkriminációt. Az első szakasz így hangzik: „Ebben az Egyezményben a faji megkülönböztetés kifejezés egyaránt vonatkozik minden megkülönböztetésre, kizárólagosságra, korlátozásra vagy pedig olyan előjogokra, amelyek alapja a faji, bőr színe szerinti, származási, nemzetiségi és etnikai megkülönböztetés, amelynek az a célja, illetve következménye, hogy megbontja, illetve kérdésessé teszi az emberi szabadságjogok egyenrangú élvezetét és gyakorlását, azonos körülmények között, politikai, gazdasági, szociális téren, egyszóval a közélet valamennyi területén”. A Bizottság eddigi munkájából kiviláglik, hogy az Egyezmény a kisebbségekre – csoportokra – vonatkozik. A vitában igen gyakran előfordult az etnikai kisebbség kifejezés, sőt sokoldalú jelentéseket is beküldtek az illető országban élő kisebbség helyzetéről. A tagállamok jelentéseikben használják ezt a kifejezést, bár az Egyezmény szövegében általában a faji csoport kifejezés használatos a fogalmak megjelölésére. A bizottság legutolsó ülésén például Határozatot hoztak arról, hogy kéri az Egyezmény aláíróitól, hogy az Egyezmény első szakasza értelmében, küldjenek be információt a lakosság demográfiai összetételéről, vagyis az országaikban élő nemzetekről és nemzetiségekről.

A gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló Nemzetközi Szövetség aláírói kötelezik magukat arra, hogy a Szövetségben lefektetett jogok élvezésében nem lesz sem faji, sem a bőr színe szerinti, nemi, nyelvi, vallási, politikai vagy más meggyőződésbeli, továbbá nemzetiségi és szociális származás szerinti, tulajdonjogi, születési vagy más státusból eredő megkülönböztetés. A Polgári és Politikai Jogokról szóló Nemzetközi Szövetség második szakaszában az aláíró országok kötelezik magukat arra, hogy lehetővé teszik a területükön élő összes lakosnak, hogy élvezze a Szövetségben lefektetett jogokat mindennemű megkülönböztetés nélkül. A Szövetség 27. szakaszának értelmében azokban az országokban, amelyekben etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, e kisebbségek tagjainak megadják azt a jogot, hogy csoportjuk többi tagjával egyetemben élvezzék és ápolják saját kultúrájukat, gyakorolják vallásukat és használják nyelvüket. A Nemzetközi Munkaszövetség 111., a foglalkoztatottságról szóló egyezménye, megtilt mindennemű diszkriminációt faji, a bőr színe szerinti, nemi, vallási, politikai, nemzeti hovatartozási és szociális származási alapon. Hasonlóképpen jár el az UNESCO Egyezménye is, amely megtilt a közoktatásban érvényesülő mindennemű megkülönböztetést, vagyis a faji, a bőr színe szerinti, nemi, nyelvi, vallási, politikai, nemzeti, szociális származási, gazdasági és születési diszkriminációt. A faji társadalom megakadályozásáról és büntetendőségéről szóló Egyezmény faji társadalomnak minősít minden olyan cselekedetet, amely a nemzeti, etnikai, faji és vallási csoportok részleges vagy teljes kiirtására irányul.

Magától értetődik, hogy az említett dokumentumok egyenrangú bánás-

módot követelnek meg mindenki számára, minden tekintetben. Ezeknek a dokumentumoknak a maradéktalan alkalmazása megszüntet számos olyan problémát, amelyekkel a kisebbségek ma még szemben találják magukat.

Különösen nagyfontosságú lesz a polgári és politikai jogokról szóló Szövetség életbelépése. Megjegyzendő azonban az is, hogy hiányzik egy nemzetközi jellegű terv, amely politikailag, erkölcsileg és jogilag rendezné a kisebbségek helyzetét. Ennek a nemzetközi szervnek a hiánya már régóta érződik és egészen biztos, hogy az elkövetkező években az e kérdés még többet szerepel a napirendben. A Bizottság munkájának eredményeképpen várható, hogy meggyorsul egy ilyen nemzetközi szerv létrehozása.

Véleményem szerint a következőket kellene tartalmaznia:

1. A következő dokumentumokra kell hivatkoznia –
 - az ENSZ Alapokmányára
 - Az Emberi Jogok Deklarációjára
 - A Faji Megkülönböztetés Minden formájának a Megszüntetéséről Szóló Nemzetközi Egyezményre
 - Az Emberi Jogokról Szóló Szövetségre
 - A Fajírtás Kérdésével Foglalkozó Bizottságra
 - A Nemzetközi Munkaszervezet Foglalkoztatási Diszkriminációval Foglalkozó III. Bizottságára
 - Az UNESCO-nak a Közművelődésben megnyilvánuló megkülönböztetéssel foglalkozó Bizottságára
 - és másokra.
2. Definálni kell a következő elveket: a törvény előtti egyenlőséget a nemzetiségi, etnikai, faji hovatartozás szerinti megkülönböztetés meggátolja a baráti kapcsolatok kialakulását, veszélyezteti a békét és biztonságot
 - a kisebbségnek kell az összekötő kapocsnak lennie, elő kell mozdítania a közeledést, együttműködést és a baráti kapcsolatok kialakítását
 - a mesterségesen kiváltott zavarok károsan hatnak a kisebbségek helyzetére, szerepére és fejlődésére és ellentétesek a civilizált társadalom eszméivel
 - a kisebbségek joga a zavartalan fejlődésre
 - a kisebbség joga, hogy mint egész részt vegyenek a nemzeti fejlődésben
 - a kisebbségek joga az anyaországgal való kapcsolatok fejlesztése és mások
3. Pontosan meg kell határozni az országok belügyeibe való beavatkozás megengedhetetlenségét, az államok közötti együttműködési kötelezettség elvének a kölcsönösségét, továbbá az államok kötelezettségét, amelyet a faji megkülönböztetés felszámolásáért vállal-

tak magukra, vagyis azt, hogy megvédik az etnikai és nemzeti kisebbségeket.

4. Pontosán meg kell határozni a kisebbség definícióját.
5. Konkrét célokat és követelményeket kell támasztani, például: meg kell szüntetni, illetve felül kell vizsgálni azokat a törvényeket és előírásokat, amelyek bármilyen módon megkülönböztetik a nemzeti kisebbséget
 - intézkedéseket kell tenni a kisebbségek helyzetének javítására és fejlesztésére
 - meg kell akadályozni a kisebbségek beolvasztását,
 - lehetővé kell tenni nyelvük, kultúrájuk, hagyományaik stb. ápolását,
 - intézkedéseket kell tenni a közoktatás terén
 - és mások.
6. Tanulmányozni és tisztázni kell a védelmi eljárás leghatékonyabb módját. A jelenlegi viszonyokban, a faji megkülönböztetésről szóló nemzetközi konvencióéhoz hasonló eljárás felelne meg.
7. Tanulmányozni és tisztázni kell, melyik a legmegfelelőbb gépezet. Lehet külön bizottságot létesíteni, de a bizottság működhet az Emberi Jogok Szövetsége, a Faji Megkülönböztetésről Szóló Nemzetközi Egyezmény vagy a Kisebbségek Védelmével Foglalkozó Albizottság révén. Jelen pillanatban a legjobban a Faji Megkülönböztetéssel Foglalkozó Bizottság, felelne meg. A bizottság azonnal hozzáfoghatna a probléma vizsgálatához.
8. Ennek a bizottságnak minden államnak tagja kell lennie.

Végezetül szólnék még az országok belügyeibe való beavatkozás megengedhetetlenségéről, és az államok közötti együttműködés elvének kölcsönösségéről, továbbá a tagállamoknak azokról a kötelezettségeiről, amelyeket a faji megkülönböztetés felszámolásáért, az etnikai csoportok és a nemzeti kisebbségek fejlődéséért vállaltak magukra.

Előbb azonban szólnunk kell magukról az elvekről, amelyeket az ENSZ-nek a Nemzetközi jog elveiről és a tagállamok baráti kapcsolatairól és együttműködéséről szóló Kiáltványa (1970), valamint az ENSZ Alapokmányán alapuló, a más tagállamok belügyeibe való be nem avatkozás és a függetlenség megvédéséről szóló Kiáltványa (1965) tartalmaz. E kiáltvány alapján egyetlen tagállamnak sincs jogában bármely okból is beavatkozni sem más belügyeibe, sem külügyeibe, akár közvetlenül, akár közvetve. Következésképpen tilos a fegyveres vagy bárminemű más beavatkozás, tilos továbbá a tagállam létének vagy politikai, gazdasági és kulturális alapjainak a veszélyeztetése, tilos a népeknek a nemzeti létüktől való megfosztására irányuló erőszak alkalmazása, ez ugyanis elvitathatatlan joguknak és a be nem avatkozás elvének a megsértése. Minden tagállam

tiszteletben fogja tartani a népeknek és a nemzetiségeknek az önrendelkezésre és függetlenségre való jogát, e jogot ugyanis szabadon, mindenemű külső nyomás nélkül, valamint az emberi jogok és az alapvető jogok teljes tiszteletben tartásával kell érvényesíteni. Ezek szerint minden tagállam hozzájárul a faji megkülönböztetés, továbbá a gyarmati rendszer valamennyi alakjának és megnyilvánulásának végérvényes felszámolásához. A tagállamok, továbbá, kötelesek együttműködni egymással a nemzetközi kapcsolatok különböző területein, tekintet nélkül a politikai, gazdasági és a társadalmi rendszerükben fennálló különbségekre, a nemzetközi béke és biztonság megőrzéséért, a stabil és fejlődő nemzetközi gazdasági viszonyok kialakításáért, a népek jólétéért és olyan nemzetközi kapcsolatok megteremtéséért, amelyek kizárják a nemzetközi együttműködésből a faji megkülönböztetésen alapuló összes hátrányokat. A tagállamoknak közösen kell fáradozniuk azon, hogy az emberi jogok és szabadságjogok tiszteletbentartása és gyakorlása általános érvényűvé váljon, hogy megszűnjön a faji megkülönböztetés és a vallásüldözés. Ezenkívül minden tagállam köteles hiánytalanul és lelkiismeretesen teljesíteni nemzetközi kötelezettségeit és békességben élni a többi tagállammal.

Két példát említünk e kötelezettségek szemléltetésére. A faji megkülönböztetés minden formájának a felszámolásáról szóló egyezmény aláírásával a tagállamok kötelezettséget vállaltak arra, hogy országukban nem engedélyezik a faji, illetve egy nemzeti, vagy etnikai csoporthoz való tartozás alapján a megkülönböztetést. Ennek a következő az eljárás módja: amennyiben egy tagállam a 11. szakasz alapján úgy véli, hogy egy másik tagállam nem érvényesíti az Egyezmény rendelkezéseit, felhívhatja a Bizottság figyelmét erre a kérdésre, vagyis panaszt, tiltakozást juttathat el a Bizottság címére. A Bizottság erről értesíti az illető tagállamot. Három hónapon belül az értesítést vevő tagállam írásban küldi meg jelentését vagy nyilatkozatát, amellyel megvilágítja a helyzetet és tájékoztatja a Bizottságot a helyzet orvoslását célzó intézkedésekről. Amennyiben hat hónapon belül nem sikerül mindkét tagállam megaláztatására megoldani a kérdést, a panasz felújítható a Bizottságnál. A panaszról való tárgyalás során a Bizottság kiegészítő tájékoztatást kérhet az illető tagállamtól. Fennáll egy békéltető bizottság megalakításának a lehetősége is, de ugyancsak fennáll a lehetőség, hogy végső fokon, a Nemzetközi Igazságvédelmi Bíróság döntsön az ügyről.

A politikai és polgári jogokról szóló Szövetség 27. szakasza kifejezetten megtiltja, hogy a kisebbségtől megvonják kultúrája ápolásának és a nyelvhasználatának jogát. A 41.-től 43.-ig terjedő szakaszai a panasztétel perrendtartását, eljárás módját tartalmazzák. Abban az esetben, ha a tagállamok egyike elégedetlen e Szövetség rendelkezéseinek a másik tagállamra való

alkalmazásával, jogában áll panaszt tenni a Bizottságnál. A továbbiakban ez a panasz a Bizottság átfogó elemzéseinek tárgyává válik.

Felvetődik a kérdés, hogyan, mi módon indíthat eljárást egy tagállam az adott lehetőségeken belül. Az első és elengedhetetlen feltétele az eljárás megindításának, vagyis a panasztételnek az, hogy ismerje az *illető* tagállamban uralkodó helyzetet, ahhoz viszont, hogy azt ismerhesse, magától értetődő, hogy valamiképpen tudomást kellett szereznie a helyzetről. Ezek után felvetődik az az alapvető kérdés, hogy egy kisebbség helyzetének a megismerése, a kisebbségekről való gondoskodás abban az esetben, amennyiben az *illető* tagállamban a kisebbséggel való bánásmód nincsen összhangban a Nemzetközi Jog rendelkezéseivel, továbbá ezt követően az említett perrendtartás szerinti panasztétel, nem jelent-e beavatkozást az *illető* ország belügyeibe? Nyilvánvaló, hogy a válasz erre a kérdésre negatív. A helyzet ugyanis merőben más, mert amennyiben egy tagállam ignorálja, illetve elhallgatja az általa felismert problémát, akkor az tulajdonképpen megtagadása az Egyezmény aláírásával vállalt kötelezettségeinek, rendes körülmények között ugyanis mindenképpen élhetne a panasztétel jogával.

Befejezésképpen megállapíthatom, hogy a népek emancipációjáért, a minden szempontból való egyenjogúságáért, valamint a faji megkülönböztetés bármely megnyilvánulásának a megszüntetéséért folytatott küzdelem olyannyira megerősödött, hogy az elkövetkező időszakban lehetetlen lesz elkerülni a kisebbségek helyzetének nemzetközi szinten való alapos rendezését.

Jegyzetek

1 A fájldőzés kifejezés A fájldőzés megszüntetéséről szóló nemzetközi egyezmény 1. szakaszában foglalt definíció szerint értendő.

Szemle

LŐRINC PÉTER: BÁNÁT MAGYAR NYELVŰ TÁRSADALOMTUDOMÁNYA A SZÁZADFORDULÓ IDEJÉN 1880—1918

A tartományi Tudományügyi Közösség és Zrenjanin város támogatásával a Hungarológiai Intézet adta ki Lőrinc Péternek ezt az újabb könyvét, amely a szerző Előszaván és Zárószaván kívül nyolc tanulmányt tartalmaz. Előbb tárgyalja a bánáti társadalomtudomány társadalmi forrásait, aztán a lapokat és társulatokat veszi sorra, majd a bánáti szociográfiai viszonyokat, külön tanulmányban foglalkozik a vizsgálati módszerekkel, a nemzet, faj, vallás kérdéseivel, az agrárpolitikával, a nő helyzetével, utolsó tanulmányának pedig az Alkotómunka és társadalom címet adta.

A Vizsgálati módszerek című tanulmányát ezzel a vallomással kezdi: „Úgy készülődtem e könyv írásához, úgy fogtam hozzá a bánáti társadalomtudomány művelőinek tanulmányozásához, ez írók könyveinek, cikkeinek, előadásainak böngészéséhez, kutatásához, hogy a szerzők polgári meghatározottságát sőt származását... tekintve s az akkori szellemtörténeti irányzatoknak ez írókra tett hatását is számba véve (...), bizonyára primitív idealizmusra fogok bukkanni, esetleg még pozitivistikus faktográfiára, azzal a törekvéssel párosulva, hogy távoltartsák magukat minden állásfoglalástól, részvételtől, belekapcsolódástól, hacsaknem a magyar állameszme és fennálló osztályuralom, az úri Magyarország oldalán nyilatkozva meg.”

A szerző aztán nem mondja, hogy csalódott, azaz tévedett amikor így gondolkozott, de felsorolja mindazt, amiről megfélekezett, amikor eleve úgy ítélte meg a tanulmányozandó kort.

Azért idéztem már előljáróban ezt a néhány sort, mert valahogy így voltam én is ezzel a könyvvel. Ha eleve nem is vontam kétségbe kiadásának indokoltságát, nehezen tudtam elképzelni, hogy a századforduló bánáti magyar társadalomtudományában én valami érdekeset, érdemlegeset találhatok. Miután beleolvastam, be kellett látnom, hogy én is sok mindenről megfélekeztem. Lőrinc Péter könyve nemcsak a történész és nem csak a társadalomtudós számára sok szempontból érdekes olvasmány, mindenképpen sok érdemes és értékes anyagot tartalmaz, gazdagítja ismereteinket. Olyan dolgok történtek Bánátban a jelzett időszakban, olyan eseményeket, törekvéseket, folyamatokat ír le, amelyekről tudnunk kell, hogy megérthessük az események későbbi folysát, történelmünk s végeredményben sorsunk későbbi alakulását.

Lőrinc Péter roppant kutatómunkát fektetett ebbe a könyvbe, bámulatos ismeretanyaggal rendelkezik, korát meghazudtoló fiatalos kutató kedvvel tanulmányozta a korabeli okmányokat, s szűrte le belőlük azt, amire elképzeléseihez szüksége volt. Meg kell mondaní, nem csak az tarthat igényt az olvasó érdeklődésére, amit könyvének

szorosan vett tárgyról, a társadalomtudományokról, azok művelőiről mond, nem kevésbé fontos, s a felfedezés újdonságával hat az a rész is, amelyik a társadalomtudomány társadalmi forrásait tárgyalja.

A szerző, mint könyve előszavában mondja, „vagy egy-két évtizede” tartja „megfigyelés alatt” a bánáti magyar, szerb, német, román, szlovák polgári társadalmat. Valamikor a proletárok mozgalmát kezdte tanulmányozni, s már akkor felfigyelt a társadalomtudomány sajátosságaira, illetve azokra az itteni tényezőkre, társadalmi és gazdasági körülményekre, amelyek fejlődését döntően befolyásolták. Valóban: miért jött létre a századfordulón Bánát talaján igen jelentős társadalomtudomány? – kérdezi az olvasó is, akár a könyv címe kapcsán. A szerző már az előszóban utal az okokra, amiket aztán később részletesebben kifejti: „Akkoriban – s már a vajdasági aratósztrájkok kutatása-írása közben – vettem észre a becskerek-i-zrenjanini levéltárban s egyebütt azokat a levéltári okmányokat, sajtó-tudósításokat, amelyek a polgárság tanácskozássairól, terveiről, javaslatairól, ellenintézkedéseiről szóltak és amelyek itt-ott már a levéltári anyagban is – bizonyos elmélkedéssel, elmélettel igyekeztek alátámasztani érveléseiket, intézkedéseiket, amelyek már akkor sem tartották elégségesnek a csendőri fehér kesztyűt, kakastollat és előreálló puskatust a munkásság elleni harcban, de bizonyos engedelményes politikával is megpróbálkoztak, amelyek segítségével – birtokosi, tulajdonosi mentalitást nyújtva a proletárnak – azt leszerelhetik, sőt meg is nyerhetik – még mielőtt forradalmat robbantana ki a tőke és birtokurai ellen.”

Tanulmányozta hát az okmányokat: parlamenti, megyei, gazdasági egyleti s más jegyzőkönyveket olvasgatva jött rá, hogy a „bánáti urak-birtokosok és tőkések és a birtokosok-tőkések intellektuálisai – sokkal nagyobb számban és sokkal aktívabban vesznek részt e tanácskozásokon, mint a bácskai vagy akár a többi magyar megye hasonszórú urai is.”

Vajon mi okozta a torontáli uraknak ezt a fokozott érdeklődését a különféle tanácskozások iránt? – teszi fel a kérdést Lőrinc Péter, s nem kisebb türelmetlenséggel várja a választ az olvasó, mint amilyen szenvedéllyel kereste maga a szerző.

Az okokat persze, a bánáti gazdasági és társadalmi viszonyokban, mindenekelőtt ezekben kell keresnünk, noha a kérdésnek több vetülete figyelhető meg. Lőrinc Péter arra is felhívja például a figyelmet, hogy amíg a „század eleji szabadkai, temesvári, aradi, szegedi magyar nyelvű sajtóban” államelméleti, társadalomtudományi írásokra alig lehet találni, a Torontál, a becskerek-i magyar sajtóközöny számos ilyen közöl. Ez a megállapítás újabb miértet szül, ugyanígy az alábbi is: az 1900-as Darányi-féle telepítési tanácskozáson „aránytalanul nagy számban vettek részt – úgyis mint felszólalók, úgyis mint az írásbeli javaslatok benyújtói – Bánát reprezentánsai, míg pl. Bácskából egyáltalán senki sem volt ott jelen.”

A szerző ugyan nem foglalkozik részletesen Torontál társadalmi életének ismertetésével, ezt feldolgozták már előbb, utal azonban néhány fontos adatra: Torontálban már 1848 előtt 80 000 olyan szerződéses vagy cenzualista család művelte a földet, amely aztán egészen 1918-ig elkeseredett harcot folytat a földért, a megélhetésért, de Bánát egyes részein egymástól eltérően alakult a helyzet, s az uralkodó osztálytól is más-más harci módszert követelt, már azért is, mert a szegényparasztság is mind szervezettebben lép fel a jogaiért folytatott harcban.

Az előbb feltett, a bánáti sajátosságra vonatkozó kérdésre Lőrinc Péter a következőképpen fogalmazza meg a választ: „Ez persze, újra gondolkodásra, a helyzettel való új ismerkedésre, új elemzésekre, az új harci eszközök megkeresésére ösztökéli a polgárságot és az egyre inkább vele haladó, már tőkésített földbirtok képviselőit is. Ha a szegényparaszt a városi proletár felé közeledik – a polgár és birtokos azon van – miközben az egymás közti helyzetet is tisztázni igyekszik –, hogy visszatérítse őt

a polgári útra, a vele való további együttthaladás útjára, ha kell: a terror eszközeivel, ha lehet – szépszerével, engedmények útján, tényényi földdarabbal, házhelyjuttatással, „tulajdonossá” téve a proletárt, beleoltva egyúttal kulturális téren is a tulajdonosi mentalitást. Úgy érzem: ezen a ponton kezdődik a polgári társadalomtudomány fejlődése mert a helyzetelemzésnek és tájékozódásnak kényszere a tudomány hatékonyabb eszközeinek igénybevételére készteti.”

A szervezkedő lázongó, sztrájkoló munkásság és földnélküli parasztság ellen tehát tenni kellett valamit, intézkedésekre volt szükség, s ezt próbálták aztán elméletileg és tudományosan is megalapozni. „Vizeki Tallián Bélának, a torontáli alispánnak évi jelentései már a 80-as években szinte hatalmas tanulmányszámba mennek.” De más okmányokra is hivatkozik a szerző, így az eleméri véres incidens után a becskerekai birtokosok gyűlése memorandummal fordul a kormányhoz. Az agrárszocialisztikus és kommunisztikus törekvések ráijesztettek az urakra, s többek között adóreformot javasolnak a kormánynak, nem lehet ugyanis, így vélik, megelégedni a forrongások előfújtásával: telepítésekre van szükség, örökbérletekre, járadék-birtokok létesítésére...

Az urak egyetértenek ugyan abban, hogy tenni kell valamit a szervezkedő, az egyre veszélyesebben erősödő munkásság leszerelésére, abban a kérdésben azonban, hogy mit és hogyan kellene fogatosítani; igencsak eltérnek egymástól a vélemények. Megdöböntő a magyar uralkodó osztálynak az a minősíthetetlen viszonyulása, ami főleg abban jutott kifejezésre, hogy a javasolt intézkedéseket is csak végszükségletben, csak saját helyzete megmentése érdekében kívánta fogatosítani; nem az embertelen viszonyok között nyomorgó szegénység helyzetén kívánt segíteni, illetve nem valamilyen humánus célok érdekében helyezte kilátásba az intézkedéseket, legtöbbször mintha nem is venné emberszámba a telepéseket, a szegényeket, hanem egyszerűen mint nélkülözhetetlen termelőeszközökről beszél róluk. Vannak ugyan, akik elítélik az üzletezni kívánó magántelepítéseket, de hangosak azok is, akik attól félnek, hogy ha mindenki földet kap, a nagybirtok számára nem marad napszámos, mások „a nemzetiséglakta vidéken a magyarságnak (telepítés útján) egy-egy védvázat” akarnának létesíteni, persze a földet csak a kincstári birtokokból lehetne osztani, a földbirtokosok megkárosítása szóba se jöhet. Az élősködő dzsentirréteg tehát, látva a veszélyt, hajlamosnak mutatkozott tudományosan megalapozott intézkedésekre is, de csak saját érdekeit tartotta szem előtt (illetve, még annak meglátására sem volt képes), áldozathozatalra azonban semmilyen hajlandóságot nem mutatott. Ezért folyamodott segítségért a tudományhoz. „A század eleji Torontálban oly válságosan akuttá értek már az itt jelzett problémák – írja Lőrinc Péter –, hogy egy ismeretlen hatósági „közeg” is egész társadalomtudományi tanulmánnyal válaszol a kormány és az alispán kérdésére: Mi érdekli, mi égeti a népet, mit lehet, mit lehetne neki nyújtani, hogy segítségével meghosszabbíthassa uralmát a koalíciós kormány...”

Milyen társadalomtudomány fejlődhetett ki ezen a bánati talajon, a dzsentri-önzés mintapéldányainak uralkodása idején? Mennyire megbízható ma ez a tudomány, használhatók-e egyáltalán eredményei?

A szerző eziránt nem hagy kétséget, noha a könyv utószavában még maga is sok kérdőjelet tesz, ebben a kérdésben határozott a válasza: „Ez a kettősség, ez az osztályszerkezet, valamint a tarka nemzetiségi összetétel lépten-nyomon megnyilvánult. Ezzel Torontál vezető rétegei maguk is tisztában voltak, sőt tudatosan vállalták mint szerepüket: a nemzetiségi és osztály-együttműködés és béke szervezését, a magyar uralkodó osztály javára. Így a torontálbánati kultúra fő jellegzetességévé annak polgári és magyar minálta vált egy erősen proletár, nem magyar területen. Ez a jellegzetesség határozta meg a bánati társadalomtudományt – amely mégis, ennek ellenére is, komoly tudományt nyújt és ma is komoly forrásként használható a korszak történetének kutatásához. És

ez – a szociológusok és politikusok egyéni becsületességére mutat és arra a kedvező körülményre, hogy jórészek a tudományos igazságot mindenekelőtt és – fölött tisztelte és becsülte.”

Túlságosan sokat foglalkoztam a könyv bevezető tanulmányával, de úgy érzem, a kérdések, amiket tárgyal, még alaposabb ismertetést is megérdemelnének. A kötet II. fejezete a Lapok és társulatok című tanulmánnyal kezdődik. Itt állapítja meg a szerző: „Tudatosan, a leszerelő politika érdekében foglalkoztak itt a politikusok és tudósok a politikai tudományokkal, államelmélettel... sőt a társadalomtudományokkal, szociológiával is, ami azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy a Torontál és a torontáli publicisták vagy tudományos írók között ne akadt volna számos olyan egyén is, aki meggyőződésből lépett a haladás útjára, ha azután furcsa-felemás módon: objektíve mégis a leszerelő politikát és céljait szolgálta, habár szubjektíve a haladást igyekezett meggyorsítani.” Noha a lábjegyzetben megjegyzi, hogy mindez még további bizonyítást igényel.

Az írók közül legtöbbet az „európai híré tudós, dr. Czirbusz Géza”-val foglalkozik, akinek ugyan ellentmondásos a munkássága. „Olyan cikkeiben, amelyekben nem menekülhet a szabadabb teret nyújtó múltba, visszasüpped mégis a tudománytalanságba, a reakciós háborús politikába.” Czirbusz mellett persze számos más név és elmélet ismertetését is megtaláljuk ebben a részben. Említsünk csak néhányat: „A Fényes Samuk, a Galilei kör és Szabadgondolat emberei útján, 1914-ben volt a lap a leghaladóbb és legtudományosabb színvonalon. Akkor jött a háború és antikultúrájával rányomta bélyegét a lapra is.” Ekkor jelentkezik itt Cholnoky Jenő. Rónay Jenő szerint 1915-ben az osztályharc helyét a háborús összefogás foglalta el, Jankó Ágoston a fajnemesítést és szaporítást propagálja. „A Jankók és Rónayak belső lelki harc és skrupulus nélkül élnek vissza a tudománnyal – Czirbusz Gézával azonban visszarántja a benne élő tudós és humanista a veszélyes embertelenség útjáról.”

A Torontál mellett megvilágítja a társadalomtudományok fejlődését az egyesületi évkönyvek és közlemények anyaga. Különösen a Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület három évkönyvével foglalkozik. Ezek bemutatása után következik egy megállapítás, ami azt hiszem, megszívlelendő, s ami egyúttal utal ennek a könyvnek, a hasonló kutatásoknak az értékére is: „De elismerem azt, azt is, hogy azok a sikertelen törekvések – mégis megteremtettek valamit. Alkotóerejükkel egy új tudományos mozgalmat teremtettek és indítottak el útjára, egy új és színvonalas tudományos irodalmat teremtettek meg, amely 1918 után, jó időre, tovatűnt és elhanyaglott, hogy jóval később – úgy induljunk el újonnan ezen az úton, hogy ne is tudjunk arról, hogy bizonyos hagyományhoz is kapcsolódhatnánk, kapcsolódhattunk volna – mert egyáltalán mit sem tudtunk arról, mert tudomásunk sem volt még akkor – elődeinkről. Igaz, hogy akkor eldobva magunktól minden polgári vagy patriarchális, feudális kultúráörökséget mint gyűlölt ellenségünk kultúráját – jaj, talán el is pusztítottuk volna azt a szent máglyán, szándékosan és tudatosan is mindent előről igyekezve megteremteni, nehogy tiszta, öröms, igényes proletár-kultúránkat az ősök osztálykultúrájával beszennyezzük, inficiáljuk.”

A könyv harmadik fejezete a bánáti szociográfiai viszonyokat tárgyalja a századforduló idején a kor íróinak tükrében. Itt érdekesek Bodor Antalnak a lakosság szaporodását kísérő írásai, a telepítésekről Jankó Ágoston értekezése, a nemzetiségi problémákkal Szentiványi Ferenc foglalkozik, Jeszenszky Ignácnak elsősorban a birtokszerkezetre vonatkozó adatait tartja érdekesnek a szerző. Csak néhány nevet említettünk, noha a kötetnek ez a fejezete rendkívül érdekes adatokat, megállapításokat tartalmaz az akkori Bánát társadalmi s gazdasági kérdéseiről. Aki az ezzel kapcsolatos kérdéseket akarja tanulmányozni, ez a rész nagy hasznára válhat.

A Vizsgálati módszerekből vett idézettel kezdtem ezt az ismertetőt, itt érdemes lenne a módszertani vizsgálódások eredményeit részletesebben ismertetni, mert ezek nem egy értékes tanulással szolgálnak. A perjámosi (olvashatatlan aláírású) jelentésből például azt a következtetést szűri le, hogy a „marxista, történelmi materialista módszer helyesen alkalmazta politikai jelentésében – ha az úri osztály érdekeit tartotta is szem előtt.” Vagyis: „Tudja és elismeri azt is, hogy a politikánál erősebb az anyagi-gazdasági osztályérdek, hogy a politikát éppen ez az osztályhelyzet – és harc határozza meg és irányítja, de hiszi, hogy a politikai tevékenység visszahat a gazdasági érdekekre, életre, hogy az anyagi alap és a felépítmény kölcsönösen hatnak egymásra, ha az elsőbbség azután a gazdasági érdeket illeti is meg...”

A szerző ebben a fejezetben is részletesen foglalkozik Czirbusz munkásságával, méltatva erőnyeit, de megvilágítva tévedéseit, hibás nézeteit is. Ügyszintén érdekesen világítja meg Farkas Geiza munkásságát, rámutat arra, hogy vizsgálódásaival sokszor a felszínen marad, nem mélyed el a jelenségek okozati tanulmányozásában, végül pedig leszögezi: „Így Farkas minden ellentmondásossága és illuzionizmusa, utópizmus ellenére is – szintén azon írók közé tartozik, akik polgári alapon állva is, felismerik a gazdasági-társadalmi alap primér hatását a felépítményre, valamint a társadalom osztály-szerkezetét is, ha azután természetesen mégis a megreformált, erősebben polgárisított polgári társadalomnál köt is ki, lemeteszve róla a feudalizmus minden maradványát...”

A könyv következő hatvan oldala még négy tanulmányt tartalmaz, ezek közül három konkrét társadalmi kérdések elemzésével foglalkozik – Nemzet, faj, vallás, Agrárpolitika-szociális politika, A nő helyzete –, többnyire a már említett szerző véleményét, álláspontját vizsgálja, értékeli marxista kutatási módszerekkel. Ismerteti az egyes íróknak, politikusoknak azokat a beszédeit, cikkeit is, amelyekben a reformintézkedéseket már szociális szempontokból tartják fontosnak. Így Babics József (Csekonics gróf gazdasági és politikai intézője), Jeszenszky Ignác beismeri az áldozatok hozatalának kényszerűségét. Vihar fenyeget, nincs várakozás, gondolkodási időnk. Földhöz kell juttatni a népet.

A nemzetiségi kérdés tárgyalásánál főleg Szentkláray, Poznán Jolán és Moldován Gergely nemzeti koncepcióját taglalja. Mint az előző esetekben, itt is fejlődésükben szemléli az írókat, számba véve, hogyan kapcsolódnak az akkori társadalmi, politikai viszonyokhoz, illetve mennyire függenek azoktól.

Többször, mint Czirbusznál is, megállapítja, hogy néha materialista módszerével az osztályharcos elméletnek készíti elő bázisát, de rámutat arra is, mint Jeszenszky esetében például, hogy „pompás helyzetképet fest, úgy világít be a társadalmi viszonyokba, mint senki más, de az osztályharc leszerelése, az osztálybéke megteremtése céljából – ő sem tud felemás intézkedéseknél többet ajánlani...”

Lőrinc Péter tehát feltárja, micsoda roppant gazdag anyagot rejtene a kutató számára a levéltári okmányok és kiadványok, utal az egyes szerzők munkásságára, érdemeire, de kritikailag vizsgálja azt, rámutatva az anyag felhasználhatóságának hatáira is, figyelmeztetve, hogy az akkori politikai viszonyok, s az egyes szerzők osztályhelyzete végeredményben mindig korlátokat állított tudományos munkásságuk fejlődése elé. Jellemző, amit végül a sokat tárgyalt Czirbusz Gézaról mond: Czirbusz Géza tudatosan veti fel a pártosság, a tudományos pártosság kérdését, hogy elvesse azt s negatív választ adjon az így feltett kérdésre – önmagát is igazolva, s felmentve a pártosság vádjától... Önmagáról például ezeket mondja: „Mint a tudomány legszerényebb művelője, nem tartozom semmiféle párthoz, felekezethez, nemzetiséghez, egyedül az igazságot keresem... és feldolgozom azokat a magam belátása szerint... a pártos tudós: a legnagyobb tudománytalanság”. Mégis azonnal így folytatja e fejtegetést a tudomány céljáról értekezve: „... helyrehozhassuk mulasztásainkat, fogyatkozásainkat, s helyes

irányba tereljük Magyarország egyetemes fejlődését a XX. században...” Végző fokon és végeredményben tehát – állapítja meg Lőrinc Péter – Czirbusz is a társadalmi (de nem egyúttal – párt) angazsáltság híve. Hozzáfűzhetjük, ez nem is lehet másként, már a tudomány pártatlansága kérdéscéne felvetése mögött is rendszerint az angazsáltság szándéka rejlik.

Ellentmondásos korban éltek és dolgoztak a századforduló bánáti társadalomtudósai, munkásságuk sem lehet mentes az ellentmondásoktól, de így is gazdag eredményekkel dicsekedhetnek, s mint zárásszázában a szerző írja – minőségben sem maradtak le a kor társadalomtudománya mögött. Ezért is volt érdemes tanulmányozni őket, a könyv kiadása meg azt is bizonyítja, hogy még több ilyenre lenne szükség.

MILOŠ NIKOLIĆ ÖNIGAZGATÁS-SZOCIOLÓGIA KÖNYVÉRŐL*

Miloš Nikolić: A munkásönigazgatás eszméjének fejlődése; 1. Az önigazgatás elméletben és gyakorlatban kiadványok sorozata; Nagy József fordítása, Munkásegyletem, Szabadka, 1974. 200 oldal.

Tartalom: – Bevezető – *Marx, Engels és a munkásönigazgatás*: Marx felfogása a proletariátus forradalmi öntevékenységről. Marx és Engels államkritikája. Marx és Engels nézetei a szocialista forradalom céljairól. Marx és Engels viszonya a Párizsi Kommünhöz. – *Proudhon, Bakunjin és az anarchisták a munkásönigazgatásról*: Pierre Joseph Proudhon. Michail Bakunjin. Az állam anarchista bírálata. Az anarchista szabadságfelfogás. Az önigazgatás anarchista koncepciója. Az anarchista önbírálat. Hogyan értékeljük az anarchizmust. – *A II. internacionálé és a munkásönigazgatás*: A II. internacionálé legfőbb vonásai. Engels viszonyulása a II. internacionáléhoz. A II. internacionálé marxizmusának szociális és elméleti gyökerei. Engels filozófiai nézeteinek hatása a II. internacionálé marxizmusára. Az állam értelmezése. – *Anarchoszindikalizmus, ipari unionizmus és Guild szocializmus*: Az anarchoszindikalizmus. Az ipari unionizmus. A guild szocializmus. – *Lenin az orosz forradalmak és a proletariátus forradalmi öntevékenysége*: Lenin eszméi és eszméinek alapvető ellentmondása. A forradalmat megelőző időszak. Az 1905-ös év, és Lenin felfogásának módosulása. A februári és az októberi forradalom. Az „Állam és a forradalom”, és a szovjet állam. A munkások részvétele a gazdaság irányításában. „Munkás-opozíció”. Lenin végső harca a bürokratizmussal. – *A forradalmi események Nyugat-Európában az első világháború után és a munkásönigazgatás*: A munkásellenőrzési és önkormányzati mozgalom főbb okai és tényezői. A munkásönigazgatási mozgalom két szakasza. A munkástanácsok és más munkásönkormányzati formák hatása a forradalmi stratégia alapvető kérdéseire. A Kommunista Internacionálé és a munkásönkormányzat fejlődése Nyugaton. A mozgalom fejlődése Németországban. A mozgalom fejlődése Olaszországban. A munkásbiztosok fejlődése Angliában. – Az idézett irodalmi művek jegyzéke.

Miloš Nikolić könyve 1973 második felében jelent meg szerbhorvát nyelven¹, magyar kiadása Nagy József fordításában ez év decemberében már nyomdai megmunkálásban volt. A könyv kétségtelenül jelentős értéket képvisel, noha nem is egy fogyatékosága szembetűnő.

A könyv ilyen alakjában való megjelentetését az az eszméi nevelőmunka sürgette,

amelyet a szabadkai Munkásegyletem szervezett a JKSZ X. kongresszusát megelőző időszakban. A kiadó valójában a szerző előadás-sorozatának kéziratát jelentette meg, elsősorban mint saját, belső használatra szánt kiadványt. A kézíraton Miloš Nikolić még munkálkodik, és valószínűleg végleges kéziratából kimarad majd a most megjelent kiadvány igencsak vitatható következtetéseinek és a nem eléggé végiggondolt megállapításoknak többsége.

Miloš Nikolić a munkásönigazgatás eszméjének jelentkezését és fejlődését, a marxizmus szerteágazó problémáit élénken követi² és elmélyülten tanulmányozza már évek óta. A szerző a kutatók aránylag fiatalabb korosztályához tartozik, akik a szocialista mozgalom eszmei síkon jelentkező megnyilatkozásait az önigazgatás gyakorlati megvalósulásával szoros kapcsolatban vizsgálják. Eddigi ilyen irányú munkásságának két jelentős eredményére hívjuk fel a figyelmet. Az egyik a Szarajevóban megjelenő Mark-sističke sveske című folyóirat 1972/3. számában megjelent bibliográfia, amely az önigazgatásra vonatkozó alapvető irodalmat mutatja be³. A másik eredmény egy háromkötetes nagyszabású szöveggyűjtemény a belgrádi Komunist kiadásában.⁴ A szöveggyűjtemény a mintegy 1900 oldalon megbízható tájékoztatást nyújt a nemzetközi munkásmozgalom klasszikusainak, a két világháború közötti írók és a jelenkori marxista közírók és tudósok fontosabb álláspontjairól és érveléseiről.

Nikolić a munkásönigazgatás eszméjének jelentkezését a szocializmus eszméinek jelentkezésében, annak kezdetleges utópista alakjában való jelentkezésében keresi, és meg is leli. De ezt megelőzően helyesen jár el, amikor könyve első részét a tudományos szocializmus megalapítói álláspontjainak szenteli, és munkásságukon keresztül vizsgálja a tudományos szocializmus álláspontjait és meglátásait a munkásönigazgatással kapcsolatban.

A szerző előre bocsátja, hogy „Marx és Engels keveset beszéltek egyenes értelemben az önigazgatásról, az önigazgatás különböző formáiról”, de ennek ellenére „az önigazgatás elmélete (vagyis az önigazgatás elméleti koncepciója, beleépülve az osztálytársadalmak osztályok nélküli társadalommá való forradalmi átalakításának elméletébe) Marx és Engels tanítására alapozódik”. (13. oldal.)

A szerző utalásai szerint négy alapvető tételen nyugszanak Marx és Engels lényeges elméleti megállapításai, amelyek a munkásönigazgatásra nézve döntőek. Az első tétel, a proletariátus forradalmi öntevékenységből indul ki („a munkáosztály felszabadítása csak magának a munkáosztálynak a műve lehet”, az I. internacionálé szervezeti szabályzatának közismert bevezető mondata), a második tétel Marx és Engels tanítása az államról és az állam elhalásáról, a harmadik az új társadalomról alkotott elképzelés, aminek megvalósítása a munkásmozgalom célja és végül a munkásmozgalom tapasztalatainak, elsősorban a Párizsi Kommün tapasztalatainak összegezése.

A szerző az önigazgatást a lehető legtágabb vonatkozásában értelmezi, majdnem azonosítja az elidegenedés feloldásával, ami végső következményében oda is vezet. Saját társadalmi helyzetünk és gyakorlatunk mégis két szempontból szükségessé tette és teszi, hogy súlypontosítottabban értelmezzük az önigazgatást.

Először is számunkra az önigazgatás folyamat, amelyet a társadalmi viszonyok és következményei szempontjából el kell mélyíteni, amelynek történelmileg még a kezdetén vagyunk és ezért a végső cél: a fejlett önigazgatás következménye a munka felszabadítása, a teljes dezallináció, a társult munka társadalma – egyenlő a jövő társadalma, a kommunista társadalmi rend megvalósításával.

A másik szempont az önigazgatás lényegének, az önigazgatású termelési viszonyok kialakulásának hangsúlyozása.

A termelési viszonyok hangsúlyozása, noha sohasem feledkezhettünk meg arról, hogy az önigazgatás átfogó társadalmi viszony (a platform indokoltan „szocialista

önigazgatói ideológiáról” is beszél), mégis a termelési viszonyok a lényegesek, és ezen belül az, hogy a munkásosztály megszervezze az uralmat, a társadalmi újratermelés felett. Ez annál inkább lényeges, mert nemcsak a kapitalista világban van rá példa, hogy a munkásosztálynak a termelés folyamatában való részvételével megkísérlik csorbítani az osztályharc forradalmi életét, hanem példa volt rá nálunk is, hogy az öngazgatásnak, a termelők döntéshozatalának általános szinten való megrekesztése (egyes szociológusok szerint, mint Veljko Rus, Janez Jerovšek, Bogdan Kavdžić⁵ középszinten való tartása”) erősítette a technokrata-bürokratikus monopóliumot.

Tételünket példázva idézzük a platform néhány kitételét (második rész, I/2, és I/3.)⁶: „A szocialista öngazgatásnak mint az uralkodó termelési viszonyoknak érvényesülése nélkül fennáll a bürokrácia, technokrácia, liberalizmus, nacionalizmus és az adminisztratív szocializmusra való visszatérés reális veszélye...

Az alkotmányfüggelékek ezen a téren eszmei szempontból is haladást jelentenek. Az öngazgatáson – mint a társadalmi gyakorlat célján – kívül erőteljesen kidomborítják a társult munka (a munka társított folyamatának) lényegét. Ezáltal nagyobb mértékben hangsúlyozzák az öngazgatás lényegét és megerősítik az öngazgatásra való visszatérés elé emelt gátat. Az „öngazgatást” ugyanis olyan szervezeti formákban vezették be, és olyan utakon, amelyek a hatalom technokrata és bürokratikus monopóliumát erősítették, ami szöges ellentétben áll a kötelező alapvető szocialista fejlődési folyamattal. Ezzel a munkásöngazgatást leértékelték, és a vállalat általános politikájára vonatkozó „véleménynyilvánításra” fokozták le.

A társadalmi tulajdonban levő termelőeszközök alapján végzett munkatársítás kifejezi az öngazgatás lényegét, és meghatározza, hogy társadalmunk milyen alapon igyekszik szervezkedni. Természetesen a társítási folyamatnak még csak a kezdetén vagyunk és a munkának a társítás még nem elegendő”.

A szerző hangsúlyozza Marx felfogásának fontosságát a proletariátus forradalmi öntevékenységéről (15–27. old.) figyelembe véve, hogy minden pártszervezet egyben az elidegenültség kifejezője nemcsak azért, mert osztályjellegű, hanem azért is, mert a proletariátus élcsapata esetében is állandóan felmerül az ellentmondásos dialektikus rész és az egész osztály szervezethez és szükséges forradalmi gyakorlata között. Ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozunk majd a szerző Leninnel kapcsolatos fejtegetéseinek tárgyalásakor (109-135. old.).

Miloš Nikolić helyesen állapítja meg (16-17 old.) idézve Marx 1844-ben írt Bevezetés a hegeli jogfilozófia kritikájához c. művéből, amelyben először fogalmazza meg a proletariátus történelmi szerepét: „... miként a filozófia a proletariátusban találja meg az anyagi, úgy a proletariátus a filozófiában találja meg a szellemi fegyvereit”, de ezzel figyelmeztet a szerző, hogy a probléma még elméletileg sem jutott el megoldásához. Indokoltan hangsúlyozza M. Nikolić, hogy ebben az időszakban még Marx elméletében a proletariátus szerepét inkább meghatározott filozófiai elképzelésből és alapigazságokból vezette le, és nem történelmi tanulságokból.

Átfogó elemzésnek veti alá a szerző Marx és Engels nézeteit, a munkásosztály kialakulásáról saját osztályöntudatának kialakulása idejében, amikor „ön maga számára is osztállyá alakul” (1947. A filozófia nyomorúsága), és amikor aránylag közeleink látják a proletárforradalom megvalósulását. Ez a korszak az 1950. évvel zárul. A szerző hivatkozik Engels 1895-ben írt szövegére is (22. old.) elemezve Marx több lényeges és ismert tételét, amelyben a szubjektív osztályerők mellé hangsúlyozottabban sorakoznak fel az adott tárgyi, a termelésben gyökerező adottságok.

A történelmi fejlődés hajtóerejének tárgyalása, a munkásosztály közvetlen forradalmi tevékenysége és élcsapatának viszonya valóban bonyolult témakör, és ha még árnyalati különbségeket teszünk Marx 1850 előtti és utáni nézőpontjai között (nem annyira fel-

nagyítva azokat, mint ahogyan azt Lelio Basso és Karl Korsch teszi⁷), elismeréssel adózhatunk Miloš Nikolić eredményes elemzésének, noha ez a sikeresen megmunkált témakör inkább közvetve, mint közvetlenül vonatkozik az öngazgatás eszméjének jelentkezésére.

A mai hazai olvasó számára nem érdektelen figyelmet szentelni Marx és Engels azon elképzelésének, amely a proletariátus élcapsatszerépére és szervezeti felépítésére vonatkozik. Ugyanis a közelmúltban megkísérelték, hogy a sztálini párt-elképzelést cáfolva, történelmi összefüggéséből kiragadva szembe helyezték azt Marx és Engels elképzelésével, de úgy, hogy lepel alatt a mai körülményeink közepette sugalmazták az akkori helyzetben megfelelő megoldásoknak ma helytelen mechanikus utánzását. Ezért fontos a szerző számára, hogy figyelmesen és pontosan elemezzem.

M. Nikolić hangsúlyozza (26. old.), hogy minden kétséget kizárva Marx és Engels számára alapvető a munkásosztály forradalmi öntevékenysége és magának a munkásosztálynak, mint forradalmi tényezőnek és autonómiájának szerepe. A Nemzetközi Munkásszövetség (I. internacionálé) szervezeti szabályzatának már idézett bevezető gondolatára az évek folyamán többször visszatérnek. A szerző hangsúlyozza: „Ezért nem véletlen, hogy Marx és Engels többször is megismétli ezt az alapgondolatot. Így például 1879-ben, amikor a német szocialista mozgalomban megjelentek a kispolgári irányzatok és felfogások, amelyek megkísérelték élet venni a mozgalom osztályjellegének, mert szélteben-hosszában terjesztett tézisének szerint „a munkásosztály képtelen arra, hogy saját erejéből felszabadítsa magát”, Marx és Engels hosszú és igen éles hangú levélben válaszolnak”.

Ebben a levélben, amelyet Marx és Engels a német munkásmozgalom vezetőihez, A. Bebelhez, W. Liebknechthez, W. Brackehoz és a német szocialista mozgalom többi vezetőihez intéztek⁸, többek között ezt is írják (fejtegetéseik számunkra a közelmúltban kifejezésre jutott technobürokrata nézetek felfejlődése kapcsán is elgondolkodtatók):

„Ami bennünket illet, egész múltunk után csak egy út áll előttünk nyitva. Csaknem 40 év óta hangsúlyozzuk az osztályharcot, mint a történelem legközvetlenebb hajtóerejét és különösen a burzsoázia és a proletariátus közötti osztályharcot, mint a modern társadalmi átalakulás nagy mozgatóját; semmi esetre sem állhatunk tehát össze olyan emberekkel, akik ezt az osztályharcot törölni akarják a mozgalmából. Az internacionálé alapításakor határozottan kiadtuk a harci jelszót: a munkásosztály felszabadítása magának a munkásosztálynak a műve kell, hogy legyen. Nem állhatunk tehát össze olyan emberekkel, akik nyíltan kimondják, hogy a munkások túlságosan műveletlenek önmaguk felszabadítására, és felülről kell őket felszabadítani emberbaráti nagy- és kispolgároknak.”

A szerző csak az öngazgatással kapcsolatos nézetek alakulását és marxista elemzését tűzte ki feladatául. Ezért a munkásosztály forradalmi öntevékenység és forradalmi élcapsatának viszonya vizsgálatában Marx és Engels nézeteire szorítkozik. Az ismeretterjesztő feladatok szempontjából fontos tudatosítani és kellő adatszerűséggel bemutatni a mai jugoszláv olvasó számára Marx és Engels gyakorlati politikai és szervező tevékenységét, amelyet az I. internacionálé megteremtése érdekében fejtettek ki, ténykedésüket a vezetőségi munkában és a későbbi időszakban is. Tapasztalatunk szerint még sokat kell tennünk, hogy háttérbe szoruljon az a hamis, leegyszerűsített kép a tudományos szocializmus lángelméjű megteremtőiről, amely őket bölcs, fehérszakállú emigrációban élő szobatudósokként ábrázolja, szem elől tévesztve azt a sokoldalú érdeklődést és főleg gyakorlati politikai tevékenységet, amely szervesen egybeépült kiterjedt újságírói, propagandista és tudományos munkásságukkal.

Miloš Nikolić Marxnak és Engelsnek az államra vonatkozó álláspontjait, valamint a szocialista forradalom céljairól szóló fejtegetéseit és a Párizsi Kommun tapasztalatai-

val kapcsolatos vizsgálódásait már nem tárgyalja ilyen alaposan. (25-35. old.). A szerző elsősorban utal a forrásmunkákra és kísérő magyarázatokat ír Marx és Engels munkáiból vett jellemző idézetekhez.

A Proudhon, Bakunjin és az anarchisták nézeteinek szentelt fejezet (37-65. oldal) aránylag részletes és jól szerkesztett fejtegetése egyike a legterjedelmesebb hazai szövegünknek, amely ezzel a kérdéssel foglalkozik. Átekinthetőségén és dokumentáltságán kívül erénye, hogy a Marx-, Engels- és Lenin-idézetek révén szembetűnően feltárja különösen Bakunjin korabeli marxista bírálatát.

A szerző az öngazgatás anarchista koncepciójának bírálatában hangsúlyozza (28. oldal), hogy a felületes szemlélő számára első tekintetre úgy tűnhet, mintha nem állna fenn különbség az öngazgatás marxista és anarchista felfogása között. Hisz az öngazgatás eszméjét az anarchisták is az állam bírálatából, valamint az ember öntevékenységből, mint az új, leendő társadalom lényeges tartalmából vezették le. Ezért a szerző indokoltan hivatkozik (57. oldal):

„Az első fejezetben láttuk, hogy Marx tanításában az öngazgatás eszméje elsősorban a forradalmi gyakorlatba, a munkásosztály forradalmi öntevékenységebe és állambírálatába épül bele. Az anarchista mozgalmon belül ugyancsak kifejlődött az öngazgatás eszméje. Ebben az elméletben azonban az öngazgatás eszméje egészen más kiinduló alapigazságokból és más fajta bírálatokból van levezetve, s ezért az öngazgatás anarchista eszméjének tartalma, értelme és megvalósításának lehetősége is részint eltérő az előbbtől.”

Nikolic az anarchista élképzések marxista bírálatát összegezve (58. old.) hangsúlyozza:

„Mint ahogyan láhattuk, az anarchista államkritika azonban kiterjed a politikai szervezkedés, az autoritás és hatalom minden formájának bírálatára (ide értve a proletárdiktatúrát is).

Ezért az öngazgatást is mindjárt úgy képzelik el, mint a társult termelők eljövendő szabad társadalmát, amelyben nem lesz többé politikai és gazdasági hatalom. A marxizmus által megalapozott öngazgatás nem csupán célja a harcnak (kiváltképpen nem olyan cél, amely máról holnapra megvalósítható), hanem a harc legfontosabb eszköze is, mint ilyen politikai formát ölt, politikai intézménnyé válik, amelynek segítségével a munkásosztály végrehajtja a termelők forradalmi átalakítását.

Az öngazgatás anarchista koncepciója inkább az államnak merő antitézise, mintsem a termelési mód forradalmi megváltoztatásának alapvető formája és folyamata. Minthogy azonban az anarchizmus nem értette meg az állam lényegét (azt a tényt, hogy állam nem a független állami intézményeknek, funkcióknak és hatalomnak egyszerű összessége, hanem társadalmi szervezet, amely teljesen önálló társadalmi szférát – politikai szférát – képez és folytonosan újratermelődik, tehát döntő összefüggésben van a társadalom másik, fundamentális szférájával, a gazdasági szférával), számukra az öngazgatás, mint az állam antitézise, a kis csoportok keretében megvalósuló közvetlen öngazgatással kezdődik és zárul.”

Találó a szerző megállapítása az anarchista öngazgatás konceptusáról, hogy a legjobb esetben is nem az egész társadalmat átfogó viszonyról van szó, hanem a leegyszerűsített társadalmi-gazdasági és technológiai helyzetet veszi figyelembe, mint például a nem túlságosan nagy kisipari műhelyt (59 old.).

Az anarchista elképzelést tárgyaló fejezet részletezése helyett, idézzük Lenin („Baloldaliasság”, a kommunizmus gyermekbetegsége) figyelmeztetését, (számunkra, de nemcsak számunkra, sok gondolatátársításra ad alkalmat) amelyet a szerző is idéz, ugyanis: „Az anarchizmus meglehetősen gyakran volt mintegy büntetés a munkásmozgalom opportunistá bűneiért.”

Találón domborítja ki Miloš Nikolić az öngazgatásra vonatkozó anarchista és marxista elképzelések közötti különbséget, amikor leszögezi (59. old.), hogy az öngazgatás eszméjét az anarchisták ösztönszerű cselekvésből vezetik le. Szerintük a jogfosztott néptömegek szabad, ösztönszerű tevékenysége annyira magától adódó, mint maga az elemi erő – ahogyan azt még Bakunyin megfogalmazta. Ettől az elképzeléstől lényegesen eltér a marxista elképzelés. „Az öngazgatás marxi eszméje – hangsúlyozza M. Nikolić – voltaképpen a munkásosztály társadalmi lényének dialektikájából következik, a munkásosztály közvetlen és történelmi érdekeinek dialektikájából, s ezért is foglalja magába azt a közvetítést, amire szükség van a forradalmi akció sikeréhez, a régi társadalom felszámolásához és az új fölépítéséhez (és ami a munkásosztály pártjának, a kommunista szervezeteknek alakjában válik intézményes formává). A munkásöngazgatás marxista fogalma ezért jelenti egyben a munkásosztály harcának eszközét és célját is.”

Egyik legerjedelmesebb fejezetét (67-95 old.) a szerző az 1889-ben alakult II. internacionálé három évtizedének szenteli. Fölmerül a kérdés, mi teszi ezt indokolttá, hisz a nemzetközi munkásmozgalom e szakaszában alig esik szó a munkásöngazgatásról. Az egyik indítékra a szerző a fejezet zárósoraiban utal, amikor leszögezi (95 old.), hogy nálunk is gyakran fellelhetők a II. internacionálé idején az államgépezettel és az állammal kapcsolatos alattvalói téves felfogások. „Hogy a kommunista mozgalom milyen nehezen tud leszámolni ezzel a szemlélettel, azt a mi példánk is bizonyítja. Habár elméleti gondolkodásunkban, de különösen a politikai publicisztikában és a gyakorlatban is immár több mint két évtizede kitartóan a munkásöngazgatásért harcolunk, még nálunk is fellelhetők a II. internacionálé marxizmusának egyes koncepciói, elsősorban azok, amelyek szembe állnak a munkásosztálynak, mint a forradalom szubjektumának autonomizmusával. Ezért is foglalkoztunk írásunkban bővebben a II. internacionálé elméletével és gyakorlatával.”

A másik indok, amit nem mond ki a szerző, de fejtegetéseiből kiviláglik, megválaszolni, miért került háttérbe az öngazgatás eszméje ezidőtájt.

A II. internacionálét különbözően jellemezték a múltban, és ma is lényeges különbségekkel találkozunk a magukat marxistáknak valló kutatók körén belül is. Miloš Nikolić a II. internacionálé jellegzetességeinek vizsgálásában az alapvető marxista megállapításokat tartja szem előtt, elsősorban Lenin bírálatát, de sokat merít Korschnak a huszas évek elején kifejtett elemzéseiből is. Ennek a marxista tudósnak és munkásmozgalmipolitikusnak ekkorikorszakában még nem jutott kifejezésre az a pozitívizmus ami uralkodóvá vált nála később, amikor Hitler elől menekülve az USA-ba telepedett le.

Nehéz feladat behatóbban követni azokat a változásokat, amelyek a II. internacionáléba tömörült munkáspártokon belül végbementek. Engels kritikai viszonyulása is – a szerző nyomon követi – (79-84. old.) és felvázolja az olvasónak – az évek során erősödött.

A szerző hivatkozik K. Korsch elemzésére⁹, amelyben hangsúlyozza: „A II. internacionálé marxizmusa... valóban új történelmi formája az osztály proletárelméletének, s az osztályharc új feltételeit fejezi ki az új történelmi korszakban; a marxista dialektika álláspontjáról egészen érthető, hogy a marxista elmélet első formája nem maradhatott változatlan egy gyakorlatilag teljesen forradalmatlan korszakban, ami lényegében véve a XIX. század egész második felére kiterjedt Európában.”

A szerző részletesen foglalkozik az általános politikai és szellemi légkörrel és lényeges megállapításai bizonyára helyesek. Így pl. az, hogy „a marxizmus forradalmi-kritikai irányzatát pozitivistá irányzattal cserélték fel”, de a marxizmus tárgyát is érte a revizionista irányzat. Így, „a forradalom, a munkásosztálynak, mint a forradalom szubjektumának kérdése, a proletariátus diktatúrája, az állam elhalása – mind olyan témák voltak, amelyek iránt a marxizmusnak ez a változata semminemű érdeklődést nem tanúsított” (70. oldal). Helyes és pontos a szerző következő alapvető megállapítása is (74. old.):

„A szociáldemokrata pártok tevékenységének legfőbb formáit a II. internacionálé keretében a pártvezetőségek parlamentáris tevékenysége, a szakszervezeti tevékenység, valamint a munkások és az általában a lakosság körében kifejtett agitációs propaganda-tevékenység képezte.”. Lényeges a szerző következő megállapítása is (85-86. old.): „A II. internacionálé a marxizmus terjedésének történelmi időszaka, fejlődése tehát horizontális irányú, és pedig két féle értelemben: növekedik népszerűsége – a marxizmust egyre szélesebb rétegek teszik magukévá, másrészt pedig ezek a tanok egyre inkább betörnek az egyes tudományos és filozófiai ágazatokba.”

A szerző meggyőzően mutatja be (75-77. old.), hogyan terjed a természettudományok marxista értelemben vett „meghódítása” közben a természettudományok akkori pozitivizmusának térhódítása a marxista gondolkodásban és megközelítésben. Mégis a marxista filozófia akkori egyik lényeges jellemvonása elkerülte a szerző figyelmét. Ugyanis, még az ortodox marxistáknak is az volt a fogyatékoságuk, hogy a marxizmust leszűkítették úgy, hogy a filozófiát, a dialektikus materializmust, valójában kirekesztették belőle. A szerzőnek ez a fogyatékosága, mint látni fogjuk, Leninnel kapcsolatos vizsgálódásaiban hibás megállapításokhoz vezet majd.

Végezrészben a II. internacionálé korszakának vizsgálata alapján nem kínálkozik sok mondanivaló a munkásönigazgatás eszméinek fejlődéséről. Ez a megállapítás fennáll annak ellenére, hogy ebben a korszakban tömeges, nagy pártok és mozgalmak jelentkeznek és jelen vannak már a leendő forradalmi marxista élcsoporthoz megvalósítóknak nemcsak protagonistái, hanem szervezett erőinek magva is. A II. Internacionálé egészében véve képtelen volt behatóbban foglalkozni a jövővel, még akkor is, amikor kizárta soraiból Bernsteint, aki igen rövid idő alatt tette meg az utat „az értelmiségiek igazgyöngyétől” (Engels 1885-ben) a hírhedt szállóige megfogalmazójáig, miszerint „A végcél semmi, a mozgalom minden”.

A szerző nem foglalkozik a kapitalista világ korabeli látszólagos stabilizációjának és a kezdeti imperialista korszak felgyorsuló iparosodásának a munkásosztály társadalmi arculatára gyakorolt hatásával. De egy másik lényeges körülményre felhívja W. Abendroth nyomán a figyelmet (87. old.), amely szerint mindez nagy hatással volt a II. internacionálé opportunizmusának jelentkezésében. Ez a tényező a jelentős szakszervezeti és pártbürokrácia volt, amely „nem a munkásmozgalomért, hanem a munkásmozgalomból élt”.

Miloš Nikolić, a II. internacionáléval foglalkozó fejezetének záró témája (90-95. old.) az akkor uralkodó, az államra vonatkozó nézeteket elemzi. Megállapítja, hogy „a II. internacionálé már ismertetett általános ideológiai irányzatából eredően és az elméleti-gyakorlati álláspont szöges ellentétbe került a munkásönigazgatás eszméjével és gyakorlatával. Arról az állásponttól van szó, amelyet az állam vonatkozásában tett magáévá a II. internacionálé pártjainak többsége, de elsősorban a Német Szociáldemokrata Párt.”

A szerző végigköveti Ferdinánd Lassallenak az államra vonatkozó eszméi öröksége elleni küzdelmet, amelyről még Marx a Gothai Program bírálata kapcsán megállapította, hogy „az egész programot, bárhogy cseng-bong a demokráciától, a Lassalle-szektának az államba vetett alattvalói hite fektözte meg...”. A szerző hivatkozik Engelsnek a Párizsi Kommün 20. évfordulóján írt megállapítására, miszerint „éppen Németországban, az államba vetett babonás hit a filozófiából átment a burzsoázia sőt sok munkás tudatába is...”, majd részletesebben bemutatja, milyen Marx álláspontja a Gothai Program kritikája című, 1875-ben írt körlevelében és milyen Lenin nézete az Állam és forradalom című művében. Ez a rész dokumentáltsága ellenére sem eléggé megmunkált, így a Leninre vonatkozó megállapítások a II. internacionálé etatista koncepcióinak bírálatával kapcsolatban részletesebb indokolást igényelnek, hogy elfogadhatók lehessenek.

A szerző külön rövid fejezetet szentel könyvében (97-107. old.) a nyugat-európai munkásmozgalmakra ható nem-marxista irányzatok munkásönigazgatásra vonatkozó eszméinek. Három mozgalmi ember gondolkörével foglalkozik: Georges Sorel anarchoszindikalizmusával, Daniel de Leon ipari unionizmusával és G.D.H. Cole guild-szocializmusával. Egyik irányzat sem képviselt jelentősebb munkásmegmozdulást, mégis kifejezik a munkástömegek elégedetlenségét a II. internacionálé opportunistá politikájával szemben. Ezek az áramlatok a szakszervezeti mozgalmából nőttek ki, elutasították az uralkodó politikai irányzatot, amely túlbecsülte a parlamentáris politikai harcot és lényegében a trade-unionizmusban feneklett meg. A kapitalista társadalom szocialista irányú megváltoztatását tűzték ki célul.

Ez a szindikalizmus francia változata anarchista és forradalmi jellegű volt elképzelésében, míg az angolszász változat evolúciós irányzatot követett. Közös jellemzőként M. Nikolić megállapítja (98. old.): „A szakszervezet (vagyis az unio, a guild) szerepét mind a három áramlat a régi társadalom átalakításában és az új társadalom megszervezésében az államnak, mint bürokratikus intézménynak a bírálataira alapozta. Ezenkívül mind a három áramlat előíranyozta a munkásönigazgatás megvalósítását a szakszervezet révén.”

Egyik irányzat sem jelentett elméletileg alaposabban kidolgozott eszmei áramlatot. Véleményünk szerint éppen ezért tűnt el később a köztudatból is. Miután az opportunizmust határozottabb bírálát érte, elsősorban a forradalom felé való irányvétel és a kommunista pártok megalakulásával, az irányzatokat tápláló közhangulat már nem éltette őket, és úgyszólván nyomtalanul lekerültek a napirendről; csak a munkásmozgalmi kutatók hozzák felszínre, mint beszédes múltbeli adalékot az öngazgatás eszméjének történetéhez.

A szerző könyve utolsó előtti fejezetét (109-151. old.) az orosz forradalomnak szenteli, Lenin alakját helyezve joggal az események központjába még akkor is, amikor személye nem töltött be központi helyet. Ez az eljárás helyes, mert Lenin álláspontjai, nézetei és tevékenysége azokhoz viszonyítva alakult, és azokkal mérhető, mert ha ezek részleteiben nem is, de tevékenysége valóban korszakot jelentett nemcsak az oroszországi forradalmakban, hanem világviszonylatban is. Mivel ez a fejezet valóságos forradalmat tárgyal, nem véletlen, hogy felveti a munkásönigazgatás megannyi problémáját még akkor is, ha az akkor nem is minden esetben ezzel a megnevezéssel, de ténylegesen napirenden szerepelt, természetesen nem elvont kérdésként, hanem annak elméleti és gyakorlati összegezésében.

Sajnos, a helyes, a Lenin személyével kapcsolatos helyes alapvető megközelítés ellenére, és annak ellenére, hogy a bemutatott adatok világosan érzékeltetik, mennyire sokrétűen volt jelen a munkásönigazgatás eszmeként és gyakorlatként az oroszországi szocialista forradalomban – előre kell bocsátani, hogy ezt a fejezetet tartjuk a leggyengébbnek. Sajnos, ebben a fejezetben nem egy-egy jellemzés, vagy következtetés vitatható, hanem Lenin egész gondolkodásmódjának megközelítése. A szerző, akinek külön érzéke van a társadalmi folyamatok és konfliktusok filozófiai megközelítéséhez, olyan bölcséleti sémákból indul ki, amelyek kiragadják Lenint történelmi konkrét társadalmi beágyazottságából. Ám figyelmen kívül hagyja a mai marxista gondolkodás lényeges eredményeit Lenin értékelésében. Előítéletekkel tárgyalja Lenint.

A szerző helyesen állapítja meg, és külön ki is emeli (11. old.), hogy „Lenin korszakos hozzájárulása a munkásmozgalom és a mozgalom elmélete, a marxizmus továbbfejlesztéséhez. Lenin tevékenységének köszönhetőleg, amely ezen az értékelésen alapult, a szocializmus valóságosan is a világtörténelem színterére lépett.” Helyes és lényeges M. Nikolić következő megállapítása is (109-110. old.):

„A II. internacionálé elmélete és gyakorlata ellen irányuló lenini kritikának a közép-

pontjában az opportunizmus és a reformizmus áll, vagyis a forradalom teljes elhanyagolásának kérdése, és ennek megfelelően a munkásmozgalom alapvető kérdései taglalásának mellőzése a forradalom álláspontjáról. Bírálatainak ez az irányzata összhangban van Lenin általános irányvételével a forradalom felé, az ellentmondások forradalmi kibontakozása felé Oroszországban, azzal az irányvétellel tehát, amely eszméit már fejlődésének legkorábbi fázisától kezdve jellemzi. Egész elméleti és gyakorlati tevékenysége abból indult ki, hogy a forradalom időszerűvé vált, mégpedig olyannyira, hogy napi kérdésnek kell tekinteni.” Megállapításának alátámasztására a szerző Lukács György 1924-ben írt Lenin-tanulmányára¹⁰ hivatkozik.

Viszont indokolatlan, és tudomásom szerint alapjában téves a szerzőnek az a feltevése, – a fejezet során bizonyítani igyekszik –, amely szerint Lenin gondolkodásmódjában kettősség van, ellentmondás van „Marx eszméinek pozitívista tolmácsolása” és az időről időre forradalmi oroszországi csemenyek gondolkodási módját befolyásoló hatása között. Téves a szerző saját, vagy mástól átvett következtetése, miszerint (111-112. oldal): „Lenin teljes elméleti és gyakorlati tevékenységén végigvonul ez az alapvető ellentmondás – egy részről a pozitívista-marxista elméleti megalapozás, illetve a II. internacionálé marxizmusának forradalmiatlan álláspontjai, és az ebből levezetett elméleti és politikai felfogások (stratégia, taktika, a harc módjának és formáinak meghatározása stb.), más részről pedig a forradalmi-marxista elméleti és gyakorlati álláspontok között, amelyek Lenin forradalmi irányvételéből eredtek, de még inkább az orosz proletariátus forradalmi gyakorlata volt, ami Lenin eszméiből is kifejezésre jutott.”

Nincs előítéletem Marcel Liebmann „marxista beállítottságú francia szerző” vagy Oskar Annweiler „marxista irányvételű történész” kutatási eredményeivel szemben. De azért lényegesnek tartom az egyáltalán nem dogmatikus (helyesebben: csak elvétve dogmatikus hibákat vétő) Lukács Györgyre hivatkozni, mégpedig a szerző által már idézett 1924-ben írt Lenin Tanulmány gondolatainak összefüggéséről c. munka zárórészére¹¹. Itt Lukács György Lenin filozófiai jelentőségét hangsúlyozva összegezi:

„A mereven mechanikus, dialektikátlan gondolkodás nem tudja felfogni, hogy ezek az ellentmondások a jelenkor valóságosan létező ellentmondásai; hogy az OK(b)P politikája, Lenin politikája csak annyiban ellentmondásos, amennyiben ezzel keres és talál dialektikusan helyes válaszokat saját társadalmi létének objektív ellentmondásaira...

A leninizmust ezért joggal tekinthetjük új fejlődési szakasznak a materialista dialektika történetében. Lenin nemcsak helyreállította a marxi elmélet tisztaságát a vulgáris marxizmus laposságainak és torzításainak évtizedes uralma után, hanem magát a módszert is tovább fejlesztette, konkrétabbá és érettebbé tette... ezért a kommunistáknak – újra visszatérünk erre – úgy kell Lenint tanulmányozniuk, ahogyan Lenin tanulmányozta Marxot. Tanulmányozniuk kell, hogy megtanulják alkalmazni a dialektikus módszert.”

Lukács György életútja vége felé 1967 januárjában az 1924-ben írt tanulmányának Utószavában, többek között, Leninnek a valóság totalításában való felfogási képességéről és gyakorlati cselekvőképességének belső gondolati magváról ezt írja¹²:

„...Ezt a kortársak is érezték, ezért beszéltek olyan sokat – ellenségei és követői egyaránt – Lenin taktikai, reálpolitikai ügyességéről. De ezzel távolról sem érintették a dolog magvát Lenin fölénye valójában tisztán elméleti fölény az összefolyamat megítélésében.” Az összefolyamat megítélésének Leninnél mély és széles elméleti alapjai voltak. Úgynevezett reálpolitikája nem empirikus gyakorlatiasságból táplálkozott, hanem mindig lényegük szerint elméleti gondolkodásfolyamatok gyakorlati eredménye volt. Csak hogy az elméleti gondolkodás nála mindig a mindenkor cselekvési szituáció társadalmi-történelmi éppígylétének kitapintását eredményezte...”

Hivatkozom egy hazai marxistára, Dragutin Lekovićra, aki 1963-ban befejezett párizsi doktorátusa bevezető részében, miután bemutatja a II. internacionálé ortodox

marxistáinak „filozófia-nélküliségét” többek között Lenin filozófiai jelentőségéről kifejti¹³:

„...Az ilyen lényeges alkotó jellegű irányvétel, amely Leninnél már munkássága legelején (1899) megnyilvánult, megmaradt elméleti-filozófiai és forradalmi-gyakorlati tevékenysége alapjául. Lenin a többieknél sokkal inkább hangsúlyozta Marx filozófiai jelentőségét is, és azt is, hogy ezt a jelentőséget megvédjék, és ezzel az egész marxizmust védjék meg. Ő ennek a filozófiának a pontos helyét is megjelölte, amelyet az egyetemes marxizmus keretén belül elfoglal. Hivatkozva Engelsre, ő is hangsúlyozta, hogy a marxizmus nem jelenti minden filozófia végét, hanem csak a hagyományos filozófia alkonyát.

...Lenin magáévá tette és mindenki másnál jobban hangsúlyozta Marx filozófiájának szerves egységét, vagyis a dialektika és a materializmus egységét, továbbá, a dialektikus és a történelmi materializmus egységét...Ő, jobban mint a többiek, hangsúlyozta a marxizmus elméleti egységét, ő volt az egyetlen, aki a maga idejében megértette a történelmi adottságok sajátosságát és a marxista filozófusokra háruló különleges feladatokat...”

Még egy hazai szerzőre hivatkozom. Fuad Muhić, figyelembe véve a Rosa Luxemburggal lefolytatott vitát, a proletariátusról, 1974-ben a következőket írja: „Ha összegezzük Leninnek a bolsevik típusú proletariátus pártjáról szóló elméletének történelmi jelentőségét, hangsúlyozni kell annak szükségességét, hogy elméletét a korszakkal összefüggésben szemléljük, amelyben létrejött. Ebben az esetben szembeűnik, hogy Lenin helyesen fogta fel a közelgő forradalom következményét, amely forradalom előkészítésében pártja élén személyesen is munkálkodott. Ezért a bolsevizmus minden olyan bírálata, amely saját történelmi pillanatunkból indulna ki, amely az elvont értelemben vett humanizmus és demokratizmus következményeiből indulna ki, már eleve célját tévesztett bírálat lenne. Lenin elméletét, amennyiben megfelelő módon igyekezőnk azt megérteni, egy, már mögöttünk lévő korszak belsejéből kell felfognunk, annak a korszaknak történelmi bonyolultsága szempontjából; csak ebben az esetben leszünk képesek felfogni Lenin nagyságát az újabb kor történelmében.

Viszont, ha meg akarunk maradni a dialektikus elemzés talaján, szükséges hangsúlyozni, hogy a nemzetközi munkásmozgalom tapasztalata megmutatta azt, hogy Lenin elmélete Marxnak a proletariátus pártjára vonatkozó, a jövőt illető elpézelésének „a nagy történelmi értelemben vett pátról” csak egyik történelmileg megvalósított lehetősége.

Lenin gondolkodásmódjának ellentmondásos kettősségére építve fejtegetéseit a szerző vitathatóvá teszi az egész fejezet témakörének sok lényeges megállapításával kapcsolatban: a munkásosztály öntevékenységére és az osztályöntudatra vonatkozó nem egy megállapításait Leninnel kapcsolatban, továbbá a forradalmi munkáspárt lenini elgondolásokra és gyakorlatra vonatkozó nem is egy megállapítását, az állam iránti viszonyulást és a Lenin nézeteire vonatkozó megállapításokat a munkásoknak a gazdaság irányításában való részvételükkel, és az ehhez kapcsolódó „munkás-ellenzéssel” kapcsolatban.

A munkások részvétele a gazdaság irányításában Lenin idejében még kellőképpen ki nem kutatott kérdés. A felsorakoztatott tények fontos adalékok a kérdés tudományos megvilágításának serkentésére, különösen, ha figyelembe vesszük, milyen nehéz a kérdésre vonatkozó adatokhoz jutni, és azt a körülményt, hogy ezt a kérdést különösen könnyen önkényesen tárgyalta a szerzők nagy többsége.

A fejezet befejező részében Miloš Nikolić szűkszavúan – inkább Lenint idézve – érzékelteti, milyen figyelmet szentelt a szovjet állam és társadalom a bürokratizálódási veszélyének.

Könyvének zárófejezetében (153—185. old.) a nyugat-európai munkásönigazgatás eszméjét és részbeni gyakorlatát tárgyalja főleg három szempontból az I. világháború utáni forradalmi helyzetben.

Egyrészt a munkástömegek követelése szempontjából, másrészt a III. internacionálé állásfoglalása szempontjából, és végül az uralkodó burzsoázia taktikáját taglalva, amely elfogadta annak lehetőségét, hogy ideiglenesen, akár alkotmányos rendelkezésképpen is (a weimari alkotmány 165. szakasza) engeményt nyújtson a munkásköveteléseknek azzal, hogy később aztán holt rendelkezés legyen belőle.

A szerző részletesebben mutatja be a munkásönigazgatás jelentkezését a háború utáni első 2—3 évben Németországban, Olaszországban és Angliában. Ezzel kapcsolatban vizsgálja meg a proletárforradalom stratégiáját. Itt, véleményünk szerint, megint csak vitathatók a Leninnek egyoldalúan tulajdonított trade-unionista harc elítélésével kapcsolatos (162—163. old.) és a politikai harc lebecsülésének elítélésére vonatkozó (161. old.) kitételei. Dokumentáltan és gazdagon példázza a szerző az akkori nyugat-európai forradalmi mozgalom egyéniségeinek meglátásait és álláspontjait. A III. internacionálé 1919. évi márciusi alakuló kongresszusának és 1920. júliusi-augusztusi II. kongresszusának álláspontjait idézve, az olvasó betekintést kap a munkásparaszt tanácsokkal, illetve munkástanácsokkal kapcsolatos hivatalos álláspontokba, de az összefüggések a határozatok, és az akkori munkástörekvések és mozgalmak között. Szemléltető a nagy tömegeket megmozgató irányzat bemutatása, és az a körülmény, amire M. Nikolić felhívja a figyelmet (168—171. old.), hogy „a munkásönkormányzati mozgalom hatására (a szovjetek, a munkástanácsok, az üzemi bizottságok megalakulása nyomán) három-féle felfogás alakult ki a párt és a munkásönkormányzat, illetve az élcsapat eszmei-politikai tevékenységének és a munkásosztály autonóm öntevékenységének viszonyáról.”

Habár a szerző már előbb elvontan meghatározta, hogyan értelmezi a munkásosztály öntevékenységének hármas vetületét (72 old.), mégis vitatható az alkalmazott eljárás helyessége amikor a különböző országok munkásmozgalmi harcainak formáit és tartalmát egy nevezőre igyekszik hozni, még ha olyan lényeges kérdésekről is van szó mint a proletariátus forradalmi pártjának élcsapatszerepe, és a gazdasági spontaneitásból fakadó osztályharc és a politikai harc összefüggése. Számunkra ez különösen tanulságos, mert századunk második felében már a munkásosztály forradalmi harcának szerteágazottsága világszerte óvatosságra int a közös nevező alapján való általánosítások dolgában.

A szerző külön-külön tárgyalja a munkásönigazgatás fejlődését Olaszországban, Angliában és Németországban. Az utóbbit a legrészletesebben, tekintettel arra, hogy itt volt legerőteljesebb a mozgalom és az akkori helyzet marxista megvilágításának már figyelemre méltó irodalma is van.¹⁵

Miloš Nikolić természetesen helyesen jár el, amikor nem indul ki a mai jugoszláv öngazgatás gyakorlatából, távlataiból és az erre alapozott felismerésekből, hanem magát a folyamatot, az öngazgatás eszméjének jelentkezési formáit és alakulásukat vizsgálja fel. Így a könyv végleges, és befejezett formájában kiviláglik majd, hogy a jugoszláv öngazgatás gyakorlata a forradalmi munkásmozgalom szerves része. Ezt a kérdést a szerző mostani munkája valójában nem is tárgyalja, mert a kézirat a huszas évek elejével zárul, azzal a korszakkal, amikor még az általános forradalmi körülmények közepette a nyugati kapitalista világban a munkásosztály az októberi forradalom hatására, ám saját forradalmi megmozdulásai alapján, különböző formában, de többek között a munkásönigazgatási igényét is kifejezi és követeli a munkásönigazgatást. Sajnos, a szerző ebben a könyvében nem foglalkozik az utóbbi fél évszázad öngazga-

tási eszméjének és gyakorlatának igen mozgalmas és szövevényes történelmével, így az elemzés módszerbeli vitatható elemei nem is tűnnek ki.

Figyelemre méltó és figyelmeztető M. Nikolić ama szándéka, hogy elhárítsa az olvasó elől az öngazgatás problémakörének és eszméje kialakulásának a termelési viszonyokra való eklektikus leszűkítését. Noha ezek a viszonyok meghatározó fontosságúak és elsődlegesek, az öngazgatású társadalmi viszonyok valójában az embert, mint társadalmi lényt, és társadalmi osztályhoz tartozó egyént sokoldalúan körülhatárolják. Mégis a szerző ilyen megközelítési módja oda hat, hogy az olvasó nem összpontosíthatja minden esetben figyelmét a lényegre, és nehezen tudatosul magában az öngazgatási társadalmi viszony szövevényes elemeinek dialektikus kapcsolatában az elsődleges, a sajátos, tehát a valós viszonyulás a mai ember részéről, a mai és a jövő társadalom öngazgatási viszonyai kialakításának folyamata iránt. A végleges szövegezés árnyaltabb és figyelmesebb fogalmazást igényel, éppen az elsődleges, a lényeges kirajzolódása szempontjából, de a szerző könyve ilyen alakjában is érdekfeszítő és értékes olvasmány. Nyilvánvaló, hogy M. Nikolić kutatásainak eredményei időrendben is ki fogják majd terjeszteni az öngazgatás eszméjének fejlődését az utóbbi fél évszázadunkra is. Ekkorra várható a most közölt tanulmány végleges szövege is.

Jegyzetek

1. Miloš Nikolić: Razvoj ideje radničkog samoupravljanja; I edicija: Samoupravljanje u teoriji i praksi – Radnički univerzitet, SUBOTICA, 1973. 173. oldal.
2. Miloš Nikolić főszerkesztésében indult meg a belgrádi Komunist kiadásában havonta megjelenő Marksizam u svetu c. folyóirat, amely világszerte megjelenő marxista folyóiratok cikkeit és újabb könyvek részleteit és azoknak már külföldön megjelent ismertetését szerbhorvát nyelvű fordításban tárja a hazai olvasó elé.
3. Marksističke sveske (Samoupravljanje, tehnokratija, klasna borba), Sarajevo 3(1972)175-181. Miloš Nikolić – Bibliografska grada o temi: Samoupravljanje i radnički pokret (pojam, obležja, mogućnosti radničkog samoupravljanja).
4. Antologije 4, 5. i 6. Samoupravljanje i radnički pokret, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1973. – 4. tom: Teorijske osnove i istorijska iskustva, Samoupravljanje i radnički pokret I, Izbor tekstova i predgovor: Miloš Nikolić, str. 517. – 5. tom: Revolucionarno ukidanje kapitalizma, Samoupravljanje i radnički pokret II, Izbor tekstova: Miloš Nikolić, str. 721. – 6. tom: Socijalizam, Samoupravljanje i radnički pokret III, Izbor tekstova: Miloš Nikolić Vladimir Štambuk, Biografske beleške i bibliografija: Miloš Nikolić, str. 677.
5. Industrijska sociologija, szerzők csoportja a „Naše teme folyóirat kiadása, Zágráb, 1971, 344. oldal.
6. Platform a JKŠZ X. kongresszusa álláspontjainak és határozatainak előkészítéséhez. A Magyar Szó – a Kommunista melléklete, 1973. VI. 25. 13. oldal.
7. Lelio Basso: Megjegyzések Marx és Engels forradalmi tanításának fejlődéséről. Karl Korsch: Karl Marx. (Mindkettő szerbhorvát nyelven a belgrádi Komunist 1971 kiadásában megjelent Lelio Basso: Izgledi evropske levice című könyvében.
8. Marx-Engels Válogatott művek, 2. kötet, Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1963. 465. oldal.
9. Karl Korsch: Marksizam i filozofija; Komunist, Belgrád 1970. (K. Korsch: Marxismus und Philosophie, Hirschfeld, Leipzig 1930).
10. Lukács György: Lenin; Magvető, Budapest 1970, 15–17. old. (kihagyásokkal).
11. Lukács Gy., idézett mű, 109–110. old.
12. Lukács Gy., idézett mű, 115. old.
13. Dr. Dragutin Leković: Marksizam i filozofija; Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1967, 34. old.

14. Fuad Muhić előszava a proletariátus pártjáról szóló szöveggyűjtemény válogatásához a következő szerbhorvát nyelvű kiadásban: Marks, Engels, Lenjin – O proletherskoj partiji; Izbor tekstova i predgovor: dr. Fuad Muhić, izvršni izdavač: Zavod za izdavanje udžbenika; Sarajevo 1974, 14. oldal.
15. A hazai szerbhorvát nyelvű átfogó munka szerzője Vladan Popović és Radnička veća u Nemačkoj címmel jelent meg 1972-ben a belgrádi Nemzetközi Munkásmozgalmi Intézet kiadásában.

* Műszaki hibából kifolyólag e szövegnek csak az első néhány oldalát közöltük a LÉTÜNK 4/1973. számában. A szöveg egysége és megértése céljából közöljük a teljes szöveget.

Sisa Irén

JUGOSZLÁV GAZDASÁGI JELENSÉGEK IDŐSZERŰ PROBLÉMÁI C. KÖNYVRŐL

A mű eredeti címe:

„Aktuelni problemi privrednih kretanja Jugoslavije”

Ekonomski institut Zagreb

Redaktor: Dragomir Vojnić

Redakcija: Z. Jašić, P. Jurković, M. Korašić, G. Nikić

M. Sekulić, E. Sirotković, I. Vinski, D. Vojnić. Izdavač: Informator – Zagreb, 1973.

Tartalom

Dragomir Vojnić: Predgovor

Marijan Korašić: Opće karakteristike privrednih kretanja

Gorazd Nikić, Josip Štahan: Osnovne karakteristike osobne potrošnje

Miroslav Prica: Strukturne promjene u proizvodnji i investicijama 1971—1975.

Pero Jurković: Ocjena kratkoročnog djelovanja fiskalne politike na privredna kretanja

Zoran Jašić: Neki elementi deficitarnog finansiranja privrednog razvoja s posebnim osvrtom na izvanbudžetsku bilancu

Ivo Fabine: Kriteriji uspešnosti ekonomskih veza sa svijetom

Ecija Sirotković: Faktori inflacionih kretanja u jugoslovenskoj privredi

Mato Babić, Gorazd Nikić: Utjecaj rasta cijena uvozne robe na rast općeg nivoa cijena u Jugoslaviji

Ivo Vinski: Predviđanja kretanja društvenog proizvoda i bogatstva 1970—1985.

Ez a könyv a Zágrábi Közgazdasági Intézet sorrendben a hatodik megjelentetett tanulmánya, mely egyben a Jugoszláv Közgazdászok Szövetségének melléklete a múlt év decemberében, Opatijában megtartott tanácskozás témájához, „A jugoszláv gazdasági jelenségek időszerű problémái”-hoz. A könyv tulajdonképpen a „Jugoszláv gazdasági jelenségek és Jugoszlávia gazdaságpolitikája” című kutatólap tudományos munkájának az összefoglalása. A Zágrábi Közgazdasági Intézet tudományos-kutató munkásságára jellemző, hogy hazánk gazdasági bizonytalanságát fokozó problémákkal ilyen részletesen foglalkozik.

Annak ellenére, hogy nálunk az infláció minden megjelenési formáját már részletesen elemezték a közgazdászok 1972-es portorozi tanácskozásán, mégis több tanulmányban újra találkozunk az inflációs problémák fejtegetésével. Sok munkában az inflációt úgy állítják be, mint olyan társadalmi-gazdasági problémát, amely a jugoszláv gazdasági újratermelésben kialakult viszonyokból, valamint abból a tényből ered,

hogy a közvetlen termelők szemszögéből nézve, az értéktöbblettel való rendelkezési rendszer nem véglegesen tisztázott.

A könyv szerzői külön figyelmet szenteltek hazánk gazdasági szerkezetében tapasztalható összhang hiányára. A hiányzó összhang valójában a gazdasági rendszer és a gazdaságpolitika gyengeségéből és hatóképtelenségéből ered.

A Zágrábi Közgazdasági Intézet könyve egy külön tanulmányt is tartalmaz (Dr. Ivo Vinski: Predviđena kretanja društvenog proizvoda i bogatstva 1970—1985.), amely tulajdonképpen a Közgazdászszövetség Tanácsának készült. Ez a tanulmány a köztársaságok között sorra kerülő megbeszélésekre vonatkozik, melyek a jugoszláviai gazdasági fejlődés távlati irányvonalainak kidolgozásával foglalkoznak.

Ezen kutatások eredményeinek jelentősége és időszerősége alapján, rámutathatunk a könyvben közölt munkák néhány fontos részére. Ily módon a Létünk olvasói megismerkedhetnek e terjedelemre rövid, de tartalmilag igen jelentős könyv tartalmával és ezáltal tájékozódhatnak Jugoszlávia időszerű gazdasági problémáiról.

Marijan Korašić munkája (A gazdasági változások általános sajátosságai) egy igen sikeres elemzése a jugoszláv gazdaságban az 1973-as év folyamán, megvalósult pozitív és negatív jelenségeknek. A tanulmány minden egyes megállapítása egy igen sokrétű mennyiségi elemzés adatain alapszik. Csak néhány jelentős mutatót emelnék ki. Korašić megállapítja, hogy a lakosság életszínvonala az elmúlt évben körülbelül 3 százalékkal emelkedett (15. old.) 1972 júniusa és 1973 júniusa között 132.000 személy lépett munkaviszonyba, ez 3,2 százalékos növekedést jelent (17. old.). Egy általános mutató azt szemlélteti, hogy állandóan csökken azon gazdasági szervezetek száma, amelyek folyószámlái zárlat alatt álltak, ez viszont a fizetőképesség emelkedését jelenti a gazdaságban.

Gazdaságpolitikánk intézkedései az 1973-as évben arra irányultak, hogy a fogyasztást reális keretek közé szorítsák, és hogy a nemzeti jövedelmet a bővített újratermelés anyagi alapjainak növelésére fordítsák. E tekintetben Korašić szerint érezhető, kezdeti eredményeket értünk el. (26. old.).

Jugoszlávia gazdaságában az 1973-as év folyamán tapasztalható hiányosságok, mulasztások és gyengeségek a legkülönbözőbb formákban nyilvánultak meg. Korašić már tanulmánya legelején megállapította, hogy az év folyamán megvalósított tervek, szinte kivétel nélkül, eltérnek a gazdaságpolitika céljaitól. Legjelentősebb negatív jelenséggént Korašić a gazdasági tevékenység növekedési rátájának igen kedvezőtlen alakulását emeli ki. Ez a növekedési ráta az 1973-as év első felében 3 százalék körül mozgott. Ez pedig a tervezett 6—7 százaléknál jóval kisebb. (10. old.). A pénztömeg növekedését 17 százalékra terveztük, a megvalósított növekedés pedig 47 százalékot tett ki (22. old.), ami nagyobb mint az 1972-es évben. Ennek az lett a következménye, hogy a kiskereskedelmi árak gyorsabban emelkedtek, mint 1972-ben, a létfenntartási költségek pedig hirtelen megnövekedtek. (1973 első negyedében a létfenntartási költségek 19,9 százalékkal voltak magasabbak, mint az 1972-es év ugyanezen időszakában.) A létfenntartási költségek emelkedésének következményeként a munkások reálbérei általánosan csökkentek. (16. old.). A gazdasági kivándorlás az 1973-as évben ismét megnövekedett. Külön probléma a szakkáderek részarányának emelkedése a kivándorló munkások között. A munka termelékenységének növelése terén sem értünk el elfogadható eredményeket. Korašić ezzel kapcsolatban a következőket mondja: A munka termelékenységének növekedési rátája az egész gazdaságban 1969 óta állandóan csökken. Ezt a csökkenést fokozottan észleltük az 1972-es évben, de különösen 1973-ban, amikor a megvalósított termelésnövekedés kisebb volt, mint a foglalkoztatottak számának növekedése. Így a munka termelékenységének növekedési rá-

tája negatív lett. A tervezett intenzív gazdálkodás helyett extenzív gazdálkodással állunk szemben. (19. old.)

Korašić gazdaságpolitikánk általános hatóképességéről ezt mondja: „Eddigi és jelenlegi gazdaságpolitikánkra is jellemző, hogy túlbecsüljük annak hatóképességét. A gazdaságpolitika akkor lesz hatékonyabb, ha feladatkörét azon területekre korlátozzuk, amelyeken hathat és hatnia is kell.” (28. old.) Korašić véleménye szerint a gazdaságpolitika jelentősen hozzájárulhat a gazdaság megszilárdításához, ha a gazdasági határozatok meghatározási folyamatában nem becsljük le a piacrendszer kidolgozásában működő döntéshozatal önálló hordozóit. (28. old.)

Ecija Sirotković a „Jugoszláv gazdaságban tapasztalható infláció tényezői” című munkájában abból a megállapításból indul ki, hogy az időszerű gazdasági irodalom még mindig nem dolgozott ki az inflációról egy konzisztens elméletet, annak ellenére, hogy az infláció több megjelenési formáját és okát már megmagyarázta. A szerző úgy véli, hogy ez a hiányosság abból ered, hogy az infláció lényegének megmagyarázásánál nem a termelési viszonyokat vették kiindulópontul.

A tőkés társadalmi-gazdasági viszonyok között az infláció legfőbb előidézője a ciklikus árutertermelés, amely a rendszer sajátos ellentmondásaiból ered. Ezzel kapcsolatban a szerző a következőket mondja: A tőkés termelés ciklikus jellege, a termelés anyagi szerkezetében felbomlott arány, valamint az árualapok és vásárlási alapok közötti felbomlott egyensúly – szüntelen előidézője az inflációs jelenségeknek. Ezért az infláció a tőkés árutertermelésben törvényszerű jelenség. (112. old.)

Ez a megállapítás az infláció okairól, igazolja Marx nézeteit a tőkés termelés aránytalanságairól. Marxot idézve: „Az, ami pénzügyi válságként jelenik meg, valójában magának a termelési és újratermelési folyamatnak a rendellenességeit fejezi ki.” (Marx: A tőke, második kötet, 290. old. Kossuth kiadó Budapest, 1968.).

A szerző véleménye szerint a jugoszláv gazdaságban tapasztalható infláció igen lendületes. Ebből ered a szerző szkeptikus megállapítása, miszerint a gazdaságpolitika minden eddigi törekvése, amely az infláció felszámolására irányult – sikertelen maradt. (113. old.)

A továbbiak során a szerző megállapítja, hogy az infláció okait vizsgáló elemzéseinkre két fő irányvonal jellemző. Az egyik felfogás szerint az inflációt a beruházások okozzák, a másik csoport pedig a személyi jövedelmek kedvezőtlen alakulásában látja az infláció forrását. A szerző úgy véli, hogy mindkét nézet egy bizonyos mértékben egyoldalú, mert nem veszik tekintetbe a termelésben kialakult viszonyoknak az inflációs folyamatra gyakorolt hatását. (114. old.) Végül a szerző arra a következtetésre jut, hogy az infláció tényezőinek problémamegoldásakor feltétlenül meg kell változtatni a termelési viszonyokat, amelyek aztán serkentőleg hatnak a munkások természetes igényeit kielégítő, kiegyensúlyozott fejlődésre (117. old.).

A szerző úgy véli, hogy az újratermelési folyamat beállításához, a társult munka követelményeinek megfelelően, biztosítani kell bizonyos társadalmi-gazdasági feltételeket. Ezeket a feltételeket pedig a termelőerők távlati fejlesztési programjával lehet biztosítani. Csak így módon tudjuk a tartós és kiegyensúlyozott fejlődést biztosítani és csak így módon tudjuk az inflációt elfogadható keretek közé szorítani (118. old.). Az elemzés a következő sorokkal zárul: Csak akkor mutatkozik meg az öngazgató rendszer előnye más rendszerekkel szemben. (118. old.)

Mato Babić és Gorazd Nikić közös munkájában „A behozatali áru áremelkedésének hatása a hazánkban tapasztalható általános áremelkedésre” sajátos módszertant alkalmazva megfelelő felméréseket végeztek el, melyek alapján néhány igen jelentős következtetést fogalmaztak meg.

A dinár 1971-es, 43,35%-os leértékelésének hatását egyes ágazatok gazdasági helyzetére a következő táblázatban szemléltetik. (Itt csak néhány jellegzetes adatot közlök.)

A 43,35%-os leértékelés hatása egyes ágazatok relatív gazdasági helyzetére és árára

Ágazat	Százalékban kifejezett emelkedés	
	Költségek	Árak
Széntermelés és szénfeldolgozás	4,5	5,9
A nafta derivátjainak előállítása	17,8	19,3
Színesfémkohászat	8,2	14,9
Hajóépítés	11,8	15,4
Vegyipar	9,6	14,4
Bőripar	7,0	11,4
Posta és közlekedés	7,3	9,5
Kereskedelem	0,2	0,6

(A teljes táblázat a 123. oldalon található meg.)

A táblázatból világosan kitűnik, hogy a dinár leértékelése nem egyenlő mértékben érintette a különböző ágazatok költségeit és árait. Rögtön szembetűnik, hogy a nafta derivátjainak előállítását, a hajóépítést és a bőripart érintette legkedvezőtlenebbul.

Szem előtt kell tartani azt a tényezőt, hogy a jugoszláv ipar az utóbbi években növekedő irányzatú (különösen a behozatal, a behozatal mutatója 1961-ben 0,16 volt, míg 1971-ben 0,27!). A behozatal növekedése folytán a külföldi piacokon bekövetkező áremelkedés egyre inkább kifejeződik a mi piacunkon is. Ez a jelenség 1968-ban szinte jelentéktelen volt, 1970-ben azonban a nemzetközi piaci árak hatása hazánk piaci áaira 2%-ban fejeződött ki. (127. old.)

A két szerző munkáját, a következő ajánlattal fejezi be: Ilyen jellegű elemzést alkalmazni kellene a gazdaságpolitika azon intézkedéseinek meghatározásánál, amelyekkel csökkenteni vagy semlegesíteni akarjuk a külföldi hatást piaci árainkra. (128. old.)

Ivio Vinski, aki egyike a társadalmi gazdaságunkat és nemzeti jövedelmünket tanulmányozó legismertebb kutatóknak. „A társadalmi termék és a társadalmi gazdaság változásainak tervezése 1970—1985-ös időszakban” című munkájában egy igen jelentős tervezetet közöl a társadalmi termékről és a gazdaságról.

A társadalmi gazdaság alakulásának tervezetében a szerző, a gazdaság állóalapjaitól, mint a gazdaság mutatóiból indul ki. Ezt mondja: Az állóalapokra az emberi munka által termelt össztermék több, mint kétharmada jut. (129. old.)

Két táblázatban szemléltetjük a társadalmi gazdaság kutatásainak eredményeit az 1970—1985-ös időszakra vonatkozóan.

Az aktív állóalapok új értéke 1970—1985.

1966-os árakban kifejezve			
A nemzetgazdaság ágazatai és nemzeti területek	1970. (millió dinár)	1985. (millió dinár)	Index 1985/1970 =100
Jugoszlávia, a nemzetgazdaság ágazatai szerint			
összesen	454.317	1,080.588	238
Termelő ágazatok	261,535	640.542	245
Ipar és bányászat	101.707	300.641	295
Mezőgazdaság és halászat	59.394	95.081	160
Közlekedés és híradás-technika	75.457	181.518	240
Más termelő ágazatok	24.977	63.482	241
Nem termelő ágazatok	192.782	440.046	228
Lakásépítés és kommunális építkezés	161.845	359.801	222
Más nem termelő ágazatok	30.937	80.245	259
Jugoszlávia, a nemzeti területek szerint			
Jugoszlávia	454.317	1,080.588	238
Bosznia és Hercegovina	55.514	163.875	295
Crna Gora	10.668	29.689	278
Horvát Szoc. Közt.	126.055	275.103	218
Macedónia	23.369	69.907	299
Szlovénia	68.178	142.675	211
Szerbia	170.533	399.339	243
Szűkebb Szerbia	105.847	243.329	230
Vajdaság	53.032	114.352	217
Koszovó	11.654	41.058	352

(A táblázat a könyv 134. oldalán található meg.)

Az állóalapok évi növekedési rátája az
1970—1985-ös időszakban

A nemzetgazdaság ágazatai és nemzeti területek	Évi növekedési ráta az 1966-os állandó árak alapján számítva
	Jugoszlávia a nemzet- gazdaság ágazatai szerint
összesen	6,0
Termelő ágazatok	6,2
Ipar és bányászat	7,5
Mezőgazdaság és halászat	3,2
Közlekedés és híradástechnika	6,0
Más termelő ágazatok	6,4
Nem termelő ágazatok	5,7
Lakásépítés és más kommunális építkezések	5,5
Más nem termelő ágazatok	6,6
	Jugoszlávia a nemzeti területek szerint
Jugoszlávia	6,0
Bosznia és Hercegovina	7,5
Crna Gora	7,1
Horvát Szoc. Közt.	5,3
Macedónia	7,6
Szlovénia	5,1
Szerbia	5,8
Szűkebb Szerbia	5,7
Vajdaság	5,3
Koszovó	8,8

(A táblázat a könyv 135. oldalán található meg.)

Ahogy a táblázatokból kitűnik, 1985-ben a növekedési ráta 2,5-szer lesz nagyobb, mint 1970-ben. A termelő ágazatok közül leggyorsabban az ipar és bányászat fejlődik, itt az évi növekedési ráta 7,5-öt tesz ki. Vajdaság évi növekedési rátája az 1970—1985-ös időszakban 5,3%, amely a jugoszláv átlag alatt (6%) áll.

Igen érdekes a következő táblázat is.

Jugoszlávia társadalmi összterméke az 1966-os
állandó árak alapján

A nemzetgazdaság ágazatai	1970. (millió dinár)	1985. (millió dinár)	Évi növe- kedési ráta 1970—1985. %
összesen	115.341	318.546	7,01
Ipar és bányászat	40.929	151.748	9,13
Mezőgazdaság és erdészet	25.011	40.460	3,26
Közlekedés és híradástechnika	8.887	23.947	6,83
Más termelő ágazatok	40.515	102.391	6,37

(A táblázat a könyv 130. oldalán található meg.)

Általános vélemény szerint, a gazdaság jelenlegi fejlettségi foka mellett Európában a 6%-os évi növekedési ráta átlagos. A társadalmi össztermék 4–6%-os évi növekedési rátája közepesnek, a 4%-kon aluli pedig alacsonynak számít. Vinski tervezete és az előbbi megállapítás alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Jugoszlávia gazdasága az 1970–1985-ös időszakban igen gyorsan fog fejlődni. Vinski értékelése szerint, nemzetközi viszonylatban Jugoszlávia gazdaságilag a közepesen fejlett országok közé tartozik. 1970-ben az egy lakóra eső társadalmi termék körülbelül 1000 dollárt tesz ki. Ezt a következő táblázatból láthatjuk:

A lakónkénti társadalmi termék

-a dollár 1970-es állandó értékében kifejezve

Államok	Elmúlt időszak	Tervezet		
	Évi átlag 1968–1970.	Megközelítőleg az 1975-ös évben	Megközelítőleg az 1980-as évben	Megközelítőleg az 1985-ös évben
USA	4.860	5.585	6.398	7.206
Anglia	2.633	3.027	3.496	3.923
Német. Szöv. Közt.	3.002	3.690	4.544	5.455
Franciaország	2.979	3.552	4.293	5.066
Hollandia	2.433	2.846	3.395	3.926
Olaszország	1.811	2.214	2.762	3.368
Jugoszlávia	944	1.241	1.655	2.202
Magyarország	1.312	1.669	2.117	2.636
Lengyelország	1.309	1.643	2.088	2.609
USSR	1.569	2.053	2.694	3.449
Csehszlovákia	1.739	2.099	2.598	3.147
Német Dem. Közt.	2.012	2.513	3.165	3.879

(A táblázat a könyv 146. oldalán található meg.)

Igen derűlátó a táblázat alapján levont következtetés, miszerint a személyenkénti társadalmi termék 1985-ben 2,2-szer lesz nagyobb, mint 1970-ben.

Végül néhány rendkívül fontos megállapítással zárjuk le ezt az elemzést. Idézem Ivo Vinskit a könyv 130. oldaláról.

A jelenlegi állás szerint, Nyugat-Németország 9,5-ször több társadalmi termékkel rendelkezik, mint Jugoszlávia, Franciaország nyolcszor többel, Anglia pedig hét és félszer. Az 1950-es években Jugoszlávia és ezen Nyugat-Európai államok közötti különbség nagyobb volt. Az 1985-ös időszakban előreláthatóan csökkenni fognak ezek a különbségek. Az 1950-es években Anglia társadalmi összterméke tizenöt-ször nagyobb volt, mint Jugoszláviáé (jelenleg csak 7,5-ször), 1985-ben az angol társadalmi össztermék csak 4,5-szer fogja felülmúlni a jugoszlávot. Az 1950-es években Nyugat-Németország és Franciaország társadalmi összterméke 13-szor, illetve 11-szer volt nagyobb, mint Jugoszláviáé (jelenleg 9,5-ször és nyolcszor nagyobb). Az 1985-ös időszakban Nyugat-Németország és Franciaország társadalmi összterméke 6,5-ször, illetve 5,5-ször lesz nagyobb, mint Jugoszláviáé.

Olaszország jelenleg 5,5-ször nagyobb társadalmi össztermékkel rendelkezik, mint Jugoszlávia. Az 1950-es években 6,5-ször volt nagyobb, az 1985-ös években pedig előreláthatólag négyszer lesz nagyobb.

Jugoszlávia társadalmi összterméke, valamint a keleti és nyugati államok társadalmi összterméke közötti különbségek csökkenő irányzatot mutatnak a harminc éves összehasonlítási időszak alapján. Ez az irányzat a nyugati államok felé még kifejezettebb. A keleti államokhoz viszonyítva is észlelhető ez az irányzat, de itt kisebb mértékben. Ez az irányzat a Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság iránt alig észlelhető, a Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság és Jugoszlávia társadalmi össztermékének növekedési rátája közötti különbség nem volt nagy az elmúlt évtizedben, s nem lesz nagy az elkövetkező időszakban sem.

A Zágrábi Közgazdasági Intézet e könyvben foglalt munkái bizonyítják, hogy a jugoszláv gazdaság számára milyen jelentős az Intézet munkássága, elméleti és gyakorlati téren is.

Ez a könyv továbbá arra is rámutat, hogy milyen nagy szükség van hasonló kutatóintézet létesítésére Vajdaság területén is.

DR. IVAN JELIĆ: A HORVÁT KOMMUNISTA PÁRT 1937—1941.

Zágráb 1972, 525 oldal.

Bevezető; *első rész*: A Horvát Kommunista Párt megalakulásának társadalmi-politikai alapja, 1/1 Politikai viszonyok Jugoszláviában 1929—1937, 1/2 A Horvát Kommunista Párt megalakításának gondolata és megvalósításának problémái, 1/3 A Horvát Kommunista Párt megalakítása, 1/4 A Horvát Kommunista Párt politikai programja és módszerinek megvalósítási problémái (A Horvát Kommunista Párt és a nemzeti kérdés, A Horvát Kommunista Párt és a népfront mozgalma, szervezési kérdések); *második rész*: A Horvát Kommunista Párt harca politikai alapjának kiszélesítésére és szervezeti egységének erősítésére, 2/1 Politikai helyzet 1937—1939 között, 2/2 A Horvát Kommunista Párt vezetőségének harca a Párt sorainak megszilárdításáért, 2/3 A Horvát Kommunista Párt erősödése a munkásosztály soraiban (a munkásosztály struktúrája, a Kommunista Párt erősödése az osztályjellegű szakszervezeti mozgalomban, A Horvát Kommunista Párt és a munkásmozgalom egységének problémái, a kommunisták helyzetének további erősödése a szakszervezeti mozgalomban) 2/4 A Horvát Kommunista Párt falu politikája (a falu szociális struktúrája, és a parasztság helyzete, a Kommunista Párt politikai módszerei a horvát falvakban, a Kommunista Párt befolyásának erősödése a falun) 2/5 A Horvát Kommunista Párt tevékenysége a Népfront megalakításában (a Népfront horvátországi szervezetének megalakítására irányuló kezdeményezések, A Horvát Kommunista Párt politikai akcióinak és tevékenységének formái). 2/6 A Horvát Kommunista Párt szervezeti felépítése; 2/6 A Horvát Kommunista Párt vezetőségének krízise, 2/7 A Horvát Kommunista Párt szervezetének helyzete; *harmadik rész*: A Horvát Kommunista Párt az antifasiszta és a rezsim ellenes mozgalom élén, 3/1 A Cvetković—Maček megegyezés és a horvát bánóság megalakítása — a második világháború kezdete, 3/2 A Horvát Kommunista Párt és az új politikai helyzet (reagálások az új politikai helyzetre való tekintettel, A Horvát Kommunista Párt vezetőségének átszervezése, A horvát bánóság rendszere ellen irányuló első politikai akciók és a Cvetković—Maček megállapodás első határozott bírálata, 3/3 A Horvát Kommunista Párt bázisának kiszélesedése) A Horvát Kommunista Párt vezetősége és a kommunisták további tevékenysége az új politikai körülmények között, A Horvát Kommunista Párt és a szakszervezeti mozgalom, Rendszerellenes és antifasiszta akciók Horvátországban, A HKP erősödő támasza a falun, Háborúellenes harc, A Horvát Kommunista Párt első értekezlete és jelentősége, A nők mozgalmának kezdete és a HKP befolyásának erősödése a SZKOJ szervezetében, A „baloldali összetűzések” szemszögei, A Horvát Kommunista Párt fejlődésének értékelése a JKP ötödik országos értekezletén), 3/4 A HKP szervezeti felépítése, 3/5 A Horvát Kommunista Párt a Jugoszláv Királyság bukása előtt, (A HKP helyzete a rendszer nyomásának erősödésekor, A HKP és az ország oktatási problémái.) Összegezés, jegy-

zetek, rövidítések, összefoglalás angol és orosz nyelven; jelentés; a szerzőről szóló jegyzet.

Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb. Recenzens Dr. Ljubo Boban.

Így ahogy dr. Jelić ír a HKP (JKP) tevékenységéről, politikai hatalomként tüntetve fel ezt egy meghatározott társadalmi, politikai környezetben – ennyi adattal, hivatalos okmánnyal alátámasztva, kevesen írtak a Jugoszláv történelemben. A tanulmány tömördek adatot és tényt tartalmaz, de korántsem csupán azt.

Ennek a széles körű tanulmánynak (doktori disszertációnak) különben egyszerű és érthető literális szerkezete van. A HKP megalakulásának előkészületi időszakát, fejlődését és politikai szerepét, valamint a horvát társadalom osztályharcában betöltött szerepének két időszakát tartalmazza. Ez az egyszerű szerkezeti forma, a politikai élet alapos és sokoldalú tanulmányozásának a kifejezője, a történelmi események kiváló ismerete az osztályerők viszonyának kialakulásában és eloszlásának ismeretében, amelyben a HKP-nak sikerült a demokratikus forradalmi mozgalom élére állnia, a burzsoá Jugoszlávia demokratizálódásáért folytatott harcban.

Kizár minden kétséget, a nemzeti kérdés fontosságáról, és tudományosan mérlegelve az összegyűjtött tények elementáris, látszólagos jelentőségét dr. Jelić egy egységes történelmi időszakban a nemzeti hegemonizmusért folytatott harc szerepét, és ennek az akciónak az eredményét méltatja. Ez a harc Horvátországban és a horvát társadalomban, különösképpen összeesett és nehéz, mert a HKP a Horvát Paraszt Párttal találta magát szemben, (természetesen nem csak ezzel a párttal) amelyről minden további nélkül elmondhatjuk, hogy a burzsoá Jugoszlávia legerősebb polgári pártja volt, márt azért is, mert a horvát társadalomban a nemzeti egységért harcolók olyan bizalmát élvezte, melyben nem volt része egyetlen polgári pártnak sem Jugoszláviában, egyetlen társadalmi-politikai környezetben sem.

Jugoszláviai viszonyokhoz mérten ez a nemzeti felszabadító harc legkiemelkedőbb esete, melyből kitudódik, hogy ez a folyamat észlelhető az összes jugoszláv társadalmi-történelmi környezetben és, hogy az adott körülmények között a nemzeti egyenjogúságért folytatott harcban kulcskérdés, sikerül-e a HKP-nak (illetve a JKP-nak) betöltenie a nemzet vezetőpártjának szerepét.

A HKP megalakulásáról szóló döntés (a szlovén KP IV. értekezlete; JKP 1934) és megvalósításának helyénvalósága élénk vitát váltott ki kommunista mozgalomban, mert egyidőbe esik az Egységes Munkás Párt és az Antifasiszta Népfront megalakításával. Ez azonban egységes akció, mert a mozgalom célja a nemzeti felszabadításért és egyenjogúságért folytatott harc. Dr. Jelić hangsúlyozza, mennyiben járul hozzá a HKP később pedig a JKP megalakításáról folytatott vita a nemzeti kérdés megoldásához. A burzsoá Jugoszlávia államberendezésén és demokratizálódásán belül a kommunista mozgalomnak demokratikus-centralista alapon kell maradnia (esetleg a föderatív berendezésre való átállás). A vita rámutatott arra is, hogy az adott körülmények között a nemzeti egységpártok megalakítása jó út arra, hogy a Horvát Munkás Párt közelebb férkőzzön a széles néprétegekhez, illetve ezek csatlakozzanak a mozgalomhoz. Ezzel hozzájárulnak a Munkás Párt egységének erősítéséhez és a Munkás Párt meg a Jugoszláv parasztság szövetségének létrehozásához.

Az elhangzottakkal kapcsolatban fontos leszögezni, hogy a HKP megalakításával, pártvonalon, sikerült egyesíteni Horvátország területét.

A nemzeti kérdésről folytatott vita a kommunisták és a HPP között nélkülözhetetlen eszköz abban a harcban, amelyet a közvéleménynél tett befolyásért folytattak, ugyanakkor kifejezője ennek a dramatikus, összetett és nehéz kérdésnek.

A HKP-nak már jelentős folyása van a népnél, de a HPP nem akar tényleges demo-

kráciát. A nemzeti kérdésről folytatott vitában a munkásmozgalom akcióegységének kialakításakor az összes demokratikus beállítottságú társadalmi erőnél, a kommunistáknak le kellett küzdeni nemcsak a kisburzsoá felfogásokat, hanem a saját gyakorlatában jelentkező hibákat és a soraiban megnyilvánuló hiányosságokat is.

A kommunista mozgalom és a HPP vezetősége között folytatott vita a nemzetköziségről és nacionalizmusról, azaz az osztály és nemzeti érdek viszonyáról – általános Jugoszláv érdekről, mert fényt derít az osztály és nemzeti érdek összefüggéseire, a szervezett és egyesült munkásosztály és parasztság elengedhetetlen harci egységére a burzsoá Jugoszlávia demokratizálódásáért folytatott harcra. Ez a vita minden kétséget kizáróan megmutatta, hogy a szervezett és szervezetileg egyesült munkásosztály a kommunista mozgalommal az élén, fő erő a nemzeti egyenjogúságért folytatott harcban, elsősorban azért, mert következetes és megalkuvást nem tűrő.

Helyénvaló dr. Jelić állítása, hogy a munkásosztály különböző politikai erők érdekeltisége valamint befolyásának tárgya, függetlenül ezeknek osztály bázisától (110. oldal).

A munkásosztályért a kommunisták és a szocialisták vívják a legelkeseredettebb csatát. Ez a harc az egységes illetve pertikuláris proletármozgalomért folytatott harc. A munkásosztály egységes politikai frontja ellen azonban nemcsak a szocialisták szállnak síkra, hanem a horvát burzsoázia is, amely a saját munkás-szakszervezeteinek a megalakításán fáradozik. Egészen tisztán és határozottan láthatjuk, hogy a horvát munkásosztályért folytatott küzdelem háromszögét a kommunisták a szocialisták és a horvát munkásszövetség (azaz a HPP) képezi.

Dr. Jelić érthetően mutatja be a kommunista mozgalom és a HMP kapcsolatának eszmei tartalmát, azt, hogy a szocialisták a burzsoázia szekértolói. Talán ebből az áttekintésből hiányzik a mozgalom valamivel több élő gyakorlata, ez azonban nem csökkenti a tanulmány tudományos értékét. De lehet, hogy az érvek másmilyen rangsorolása még jobban kifejezésre jutatta volna a felsorolt tények tudományos értékét.

A munkásmozgalom cselekvési egységárcát dr. Jelić tudományos mércével követi Dr. Jelić azokat az akciókat szemléli, amelyekből tényleges képet nyerhetünk a munkásmozgalom erőviszonyainak alakulásáról. Ezek az akciók a következők: Jelentős összefüggések, közgyűlések, munkásképvisező választások, sztrájkok, a minimális bérekről szóló rendelet stb. Dr. Jelić azonban nem világítja meg teljes mértékben az egyes akciók politikai jelentőségét, hanem csakis gazdasági jelentőségükre szorítkozik.

Ami a sztrájkokat illeti, a kollektív szerződésekért folytatott harc nem szorítkozik csak tisztán gazdasági követelményre, hanem kimondottan politikai követelmény is. Amikor a horvát ESZMP és a Horvát Munkás Párt kapcsolatáról beszél – a sztrájkmozgalommal kapcsolatban – ebből tisztán következtethetünk arra, hogy ez politikai harc: egyrészt a szervezett munkásosztály akció egységének erősítéséért, az osztályharcban; másrészt pedig a munkásosztály tevékenységének megfékezéséért és a „nemzeti mozgalom” érdekeinek való alárendelésért.

Ez a harc a sztrájkoknak politikai jelleget ad. A kommunista mozgalom ellenes osztályfront Horvátországban igen széles körű, de nem eléggé egységes. A nemzeti egyenjogúságért és az Antifasiszta Népfront megalakításáért folytatott harc fő feltétele a kommunista mozgalom együttműködése volt a Horvát Paraszt Párttal, amelynek befolyása a horvát néprétegeknél mind erősebbé válik, illetve együttműködés azokkal a néprétegekkel, akik a Paraszt—Demokrata Koalíció köré csatlakoztak. Felvetődött az együttműködés megvalósításának módszere. Annak ellenére, hogy nem beszél ki-merítően a JKP és a kominterna stratégiájáról és módszereiről, Dr. Jelić tapinthatóan és meggyőzően bemutatja, hogy a forradalom kérdése mennyiben a munkásosztály egységének és a parasztsággal fennálló szövetségének a kérdése is. Ő ezt tulajdonképp-

pen a kommunista mozgalom horvátországi fejlődésén keresztül mutatja be, és összhangba hozza a széles néprétegek mozgalmának fejlődésével, amelyet a HSZP és a Független Demokrata Párt kezdeményezett, ez a párt különben a szerb lakosság körében tevékenykedett.

A JKP fejlődésének, azaz a HKP és a parasztság amely a HSZP és DPK köré gyűlt össze, kapcsolatainak metszetén látszik igazán a szervezett munkásosztály és parasztság szövetségének erősödése, az a demokratikus forradalmi mozgalom erősödése a kizsákmányolt és sanyargatott néprétegek harca, a legkiélezettebb társadalmi ellentétek leküzdéséért. Ezek az ellentétek, tulajdonképpen, a nemzeti kérdésben nyilvánultak meg.

Ezzel kapcsolatban különösen jelentősek azok az adatok, amelyek kommunista párt a falun kifejtett munkájáról szólnak, melyet a HSZP, az Úri és Paraszt egység, valamint a Seljačko Kolo szervezetein és az Önálló Demokrata Párt tevékenységén keresztül valósította meg.

Az a kezdeményezés amely a Dolgozók Pártjának megalakítására irányult azt jelenti, hogy a szervezett munkásosztály egysége olyan fokot ért el – a kommunistáknak a szakszervezetekben való befolyásával – hogy most a DP-ján keresztül, kisburzsoá szövetségeket kell toborozni az egységes munkásmozgalom köré, mivel a polgári ellenzék vezetői nem voltak hajlandók szövetségre lépni a forradalmi munkásmozgalommal. Ez azonban még nem jelenti a tökéletes letről való átmenetet az Antifasiszta Népfőnt megalakításához. Számíthatunk arra, hogy DP-nak erősödése a polgári ellenzék vezetőit szövetségre kényszeríti.

Miután a HSZP átvette a hatalmat a horvát bánóságban, leszámolt a kommunistákkal és mindazokkal a szervezetekkel, amelyeken ezek befolyást gyakoroltak a néprétegekre. A kisburzsoá demokrácia akkor mutatta meg igazi arcát, amikor a hatalmat gyakorolta a Horvát Bánóságban.

Nem hozott semilyen demokratikus intézkedéseket azokért a szólamokért amelyeket előzőleg hangoztatott. Ellenkezőleg folytatta reakciós politikáját a demokratikus erőkkel szemben.

A kisburzsoá csoportok egész Jugoszláviában, a horvátországi példa alapján, látták hová vezet a polgári ellenzék vezetőinek politikája, csökönyös ellenszegülésük a demokratikus forradalmi erők akcióegységének kialakításához illetve az Antifasiszta Népfőnt megalakításához vezetett.

A báni hatalom, a szocialistákkal egyetemben, kihasznál minden fellelhető eszközt és módszert, hogy Horvátországban megfosszák a kommunistákat többségüktől a JESZMP-ben és, hogy csökkentse a népre tett befolyásukat. A JESZMP ellen a HMP is sikraszállt. A JESZMP-nek a dolgozók akarásával és erejével sikerült fenntartania magát, sőt a sztrájkok szervezésében sikeresebb a HMP-nál is, ez viszont nagy siker.

A hatóságok mind nagyobb nyomására a JESZMP és a dolgozók érdekei ellen, a munkások mind nagyobb ellenállását tanúsították. Az erőviszonyok alakulásában a mérleg a HSZP oldalára billent, de miután a Horvát Bánóságban átvette a hatalmat, a demokratizálódásért folytatott harcban a néprétegek vezetője többet nem a HSZP hanem a HKP. A HKP ténylegesen a demukratikus beállítottságú néprétegek vezető politikai erejévé vált.

Ez fontos az osztályharcban az erőviszonyok további alakulását nézve. A HK mozgalom ezzel tisztában van és akcióba lendül amelynek eredményeként az erőviszonyok mérlege az ő javára alakult. Erősödik a HKP támasza a falun is. A báni hatóságok intézkedései csak kis mértékben elégtit ki a parasztság igényeit és jóval több esetben idéznek elő elégedetlenséget, nyugalmatlanságot. A HSZP soraiiban erősödik a politikai osztottság. Az SZDP szervezetében is megnyilvánul a politikai cioszlás. Az 1940-ben

megtartott községi választások hajrájában megmutatkozott a HKP befolyásának erősödése a parasztságnál, a szervezett munkásosztály és parasztság harci szövetségének erősödése.

A tények bemutatásakor és felsorolásánál, a kommunista mozgalom politikájának, az adott helyzetben való magyarázatánál, credményesen oldotta meg a HKP kapcsolatát a JKP-val. Metodológiai szempontból ez jelentős eredménye a tanulmánynak. Látszik, hogy a HKP és a JKP azonos illetve különböző párt egyidőben.

A horvát nép helyzetén keresztül és a környezet kiélezett társadalmi ellentéteinek szemszögéből nézve a párt tulajdonképpen egy-ugyanaz a párt. Ha pedig a jugoszláv népek közösségében történő osztályharc fejlődésének szemszögéből nézzük a JKP olyan párt, amely taktikailag és szervezetileg alkalmazkodik a közösség, az egyes történelem adta társadalmi egységek különlegességeihez, azzal a meghatározott céllal, hogy küzdjön az osztályharc további eredményes fejlődéséért és az adott közösség fennmaradásáért. Ez a metodológiai hozzáállás azonban mégsem egyedülálló. A tanulmány túlnyomó része elemzés, de fellelhetők az összegeзések, általánosítások is. Ennek előnye az, hogy a tények tömkelegét adja a HKP munkájának, jelentős eseményeinek minden mozzanatáról, minden szemszögből megvilágítva (azzal a hiányossággal, hogy a nem eléggé értesült olvasónak nem mindig érthető a párt egyes akcióinak a tartalma) hiányossága abban rejlik, hogy nem látszik mindig az osztályharc egésze és lényege.

Ez a folyamat a tanulmányban szűkebb látókört kapott mint amilyet a téma megkívánna.

Amikor a kommunistáknak a munkásszakszervezetbeni befolyásáról, vagy általában a kisburzsoárétegekben folytatott harcáról beszél Dr. Jelić nem említi kellőképpen azt, hogy az egységes proletárfront stratégiájáról és módszereiről van szó. Ezért azt a benyomást váltja ki, mintha nem ismerné az egységes proletárfrontért folytatott történelmi harcot.

Itt egy kérdést nem világít meg teljesen. Ez a kérdés a munkásosztály és az összes kizsákmányolt rétegek többségének megszervezéséért folytatott harc. Annak ellenére, hogy Dr. Jelić ezt a folyamatot különös figyelemmel követi, azt az érzést kelti, hogy ezt egy kicsit érdektelenül teszi, jelentőségét inkább a józan ész határozza meg és nem a téma legalaposabb elméleti megközelítését veszi alapul.

SZÁMUNK SZERZŐI ÉS MUNKATÁRSAI

Mr. Djurica Acin	Szabadka
Radovan Božović	Szabadka
Burányi Nándor	Újvidék
Naste Čalovski	Szkopje
Mr. Djura Knežević	Újvidék
Mr. Milan Mali	Újvidék
Márton István	Újvidék
Mr. Djordje Milanović	Újvidék
Dr. Rehák László	Szabadka
Sisa Irén	Szabadka
Mr. Somogyi Sándor	Szabadka
Szalma József	Újvidék
Mr. Tóth Anna	Szabadka

A szerbhorvát szöveget fordították:

Vukovics Géza, Kovács József, Sisa Irén, Hornyik
György, Szakállas Ottó

Idegen nyelvre fordítottak:

Garai Aranka (orosz), Dr. Mikes Melánia (angol),
Tóth Rudolf (német).

A magyar szöveget lektorálták:

Jung Judit, Gion Eszter, Gubás Ágota

KIIGAZÍTÁS: A LÉTÜNK 4/1973. július—augusztusi számában a szerkesztőség téves adatot közölt. GAÁL GYÖRGY munkatársunkról a SZÁMUNK SZERZŐI rovatában. Minden esetleges félreértés elkerülése végett Gaál György kérésére és az olvasók pontos tájékoztatása érdekében közöljük, hogy az Újvidéki Bölcsészettudományi Egyetem tanácsa 1972. december 14-én jóváhagyta és elfogadta Gaál György felterjesztett doktori disszertációjának témáját. Az azóta elkészített kézirat első változatát kiegészítve, átrendezve átnyújtotta az egyetemnek. Tehát a doktorálás kérdése még nem befejezett tény, mint ahogy azt tévesen feltüntettük. Szerkesztőségünk Gaál György, valamint az olvasók elnézését kéri e sajnálatos hibáért.

A L é t ü n k
nyomdában levő 2—3.
(március—június)
számának tartalma

Aleksandar Đurđev: A marxista értelmezésű kommuna tanulmányozásának elméleti megközelítése
Szeles Illés: Az elégtelenül fejlett területek
Fejős István: A chilei rézbányák államosításának nemzetközi jogi kérdései
Faruk Redžepagić: Az úgynevezett energiaválság és a „két Amerika dialógusa” Mexikóban
Ljubivoje Cerović: A vajdasági egyetemi hallgatók haladó mozgalma 1935—1941-ig
Slavko Gavrilović: Ruszinok a Vajdaságban a XVIII. század közepétől a XIX. század közepéig
Branislav Vranešević: Ruszinok a Vajdaságban 1849-től a XIX. század 80-as éveig
Gyula Varga: A vajdasági ruszinok kulturális életének néhány alapeleme

M ű h e l y

Dietrich Gyula: Tipograph és tipographicum

T á j é k o z ó d á s

Vladimir Klemenčič: A karintiai szlovének időszerű szociális és földrajzi problémái

S z i m p ó z i u m

Laki László: A káderek és a technikai-technológiai fejlődés
Rehák László: A szarajevói szemináriumról

D o k u m e n t u m

Vera Pilić: A Szerb Szocialista Köztársaság kiadói tevékenységének eszmei-politikai vonatkozásai

S z e m l e

Somogyi Sándor: Vajdaság mezőgazdasága és urbanizációja
Szeles Illés: Választottbíráskodás
Halász Anikó: A frankfurti iskola jeles képviselőjéről
Gál György: Nastava povjesti br. 1.2./1974.

létünk

— társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 2/I. Szerkesztőségi óra minden pénteken 16-tól 17 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányonként 5 dinár, kettős számoké 10 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 25, külföldi címzettre 50 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.

